

T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA TÜRK DIŞ POLİTİKASININ REALİZM
ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

YÜKSEK LİSANS

Uğur KAYA

HAZİRAN-2023
GÜMÜŞHANE

T.C.

**GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

**İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA TÜRK DIŞ POLİTİKASININ REALİZM
ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ**

**EVALUATION OF TURKISH FOREIGN POLICY IN THE
FRAMEWORK OF REALISM IN THE SECOND WORLD WAR**

YÜKSEK LİSANS

Uğur KAYA

HAZİRAN-2023

GÜMÜŞHANE

**T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

**İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA TÜRK DIŞ POLİTİKASININ REALİZM
ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ**

**EVALUATION OF TURKISH FOREIGN POLICY IN THE
FRAMEWORK OF REALISM IN THE SECOND WORLD WAR**

YÜKSEK LİSANS

Uğur KAYA

Danışman: Prof. Dr. Salih AKKANAT

**HAZİRAN-2023
GÜMÜŞHANE**

KABUL VE ONAY

X X X X

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlamış olduğum “**İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Dış Politikasının Realizm Çerçevesinde Değerlendirilmesi**” isimli bu tezimin, tamamen kendi çalışmam olduğunu, her alıntıya kaynak gösterdiğimi, alıntı yaptığım tüm çalışmaları kaynakçada belirttiğimi ve Gümüşhane Üniversitesi’nin lisanslı kullanıcısı olduğu intihal yazılım programı ile Lisansüstü Eğitim Enstitüsü’nün belirlediği kıstaslara uygun olarak raporladığımı taahhüt ederim. Tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Gümüşhane Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü arşivinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği’nin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

05/06/2023

.....
Uğur KAYA

TEŞEKKÜR

Bu çalışmada akademik birikimi ve yönlendirmeleriyle bana yardımcı olan, aynı zamanda danışmanım olan Prof. Dr. Salih AKKANAT'a kıymetli fikirleri için teşekkür ederim. Araştırmaya ve öğrenmeye karşı sürekli açlık duymama sebep olan ve akademisyen olma fikrinin beynime saplanmasını sağlayan, daima örnek aldığım sevgili Pınar ÖZDEN CANKARA'ya teşekkür ederim. Hayatlarımızın bir öğrenim süreci olduğunu bana öğreten ve her alanda hayat boyu eğitimcim olan sevgili Yavuz CANKARA'ya teşekkür ederim. Bu çalışmayı somut hâle dönüştürmemde bana hayattaki her şeyde olduğu gibi kendinden ödün vererek canla başla yardım eden, çalışmanın farklı aşamalarında bana sürekli bilgi birikimini sunan ve daima manevi desteğini esirgemeyen sevgili Sümeyye ATMAN'a minnettarım. Son olarak hayatımda bana sevdiğim, merak ettiğim şeylerin peşinden koşabilme lüksünü bahşeden sevgili aileme sonsuz teşekkürü borç bilirim.

Uğur KAYA
GÜMÜŞHANE-2023

ÖZET

İkinci Dünya Savaşı tüm ülkelerin dış politikasına etki etmiştir. Savaşa fiilen katılmamayı başaran Türkiye, bunu dış politikasında izlediği realizm ile başarmıştır. Bu dönemde İsmet İnönü tüm yetkileri kendisinde toplayarak dış politikayı tek elden yönetmiştir. Savaş süresince Türk dış politikası taraflar arasında denge kurmak üzerine inşa edilmiştir. Savaşın sonunun belli olmasıyla Türkiye, kazanan tarafta yer almak için Mihver Devletler'e savaş ilan etmiştir. Savaşın son bulmasıyla birlikte realizm, denge politikasına baskın gelmiştir. Bunun sonucunda Türkiye denge politikasını terk ederek yeni iki kutuplu dünyada Batı Bloğu'nda yer almıştır.

“İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikasının Realizm Çerçevesinde Değerlendirilmesi” adlı tez çalışmasında Türkiye'nin savaş süresince izlediği dış politikasındaki kararlar realist bir bakışla açıklanmaya çalışılmıştır. Yöntem olarak daha önce benzer konularda yapılmış farklı bölümlere ait çalışmalar incelenmiştir. Literatür taraması yapıldıktan sonra okuma kısmına geçilmiştir. Çalışma konusunun kapsadığı alan çok geniş olduğu için ağırlıklı olarak İkinci Dünya Savaşı yılları ile sınırlandırılmıştır.

Bu bağlamda çalışmanın ilk kısmında dış politika ve realizm kavramlarıyla ilişkili uluslararası ilişkiler kavramları açıklanacaktır. Ardından Türkiye'nin dış politikasını etkileyen iç gelişmeler, savaş yıllarındaki Türk ekonomisi ve kamuoyu incelenecektir. Son olarak dördüncü ve sonraki kısımlarda İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türk dış politikasına etki eden dış gelişmeler, uluslararası görüşmelerde Türkiye'nin realist tutumu ve Türkiye'nin savaşın sonunda batıya yaklaşmasının realist gerekçeleri değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Denge politikası, Dış politika, İkinci dünya savaşı, İsmet İnönü, Realizm

SUMMARY

The Second World War affected the foreign policy of all countries. Turkey, which managed not to participate in the war, achieved this with the realism it followed in its foreign policy. In this period, İsmet İnönü managed the foreign policy from a single source by gathering all the authorities by himself. During the war, Turkish foreign policy was built on balancing the parties. With the end of the war clear, Turkey declared war on the Axis Powers to be on the winning side. With the end of the war, realism dominated the balance policy. As a result, Turkey abandoned its balance policy and took its place in the Western Block in the new bipolar world.

In the thesis titled "The Evaluation of Turkish Foreign Policy in the Framework of Realism in the Second World War", the decisions in Turkey's foreign policy during the war were tried to be explained with a realistic perspective. Studies of different departments, which had been done on similar subjects before, were examined as a method. After the literature review, the reading part started. Since the area covered by the study is very wide, it is mainly limited to the years of the Second World War.

In this context, in the first part of the study, the concepts of international relations related to the concepts of foreign policy and realism will be explained. Then, domestic developments affecting Turkey's foreign policy, the Turkish economy, and public opinion during the war years will be examined. Finally, in the fourth and subsequent parts, foreign developments affecting Turkish foreign policy during the Second World War, Turkey's realistic attitude in international negotiations, and the real reasons for Turkey's rapprochement with the West at the end of the war will be evaluated.

Keywords: Balance policy, Foreign policy, Second world war, İsmet İnönü, Realism

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	III
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI.....	IV
TEŞEKKÜR.....	V
ÖZET.....	VI
SUMMARY	VII
İÇİNDEKİLER	VIII
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	XII
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	XIII
1. GİRİŞ	1
2. ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE TEMEL KAVRAMLAR.....	8
2.1. Uluslararası Siyaset Teorisinde Kimlik Kavramı	8
2.2. Dış Politika.....	8
2.3. Uluslararası İlişkilerde Güç Kavramı.....	10
2.4. Dış Politikada Amaç Sorunsalı	23
2.5. Dış Politikanın Uzantısı Olarak “Savaş”.....	27
2.6. Uluslararası İlişkilerde Temel Paradigmalar.....	29
2.6.1. İdealist Paradigma.....	29
2.6.2. Liberalizm	30
2.6.3. Plüralist Paradigma	31
2.6.4. Globalist Paradigma	31
2.6.5. Realist Paradigma.....	32
2.6.5.1 Realizme Göre Kimlik Tanımı.....	38
2.6.5.2. Realizmin Güç Vurgusu ve Güç Kavramına Yaklaşımı	39
2.6.5.3. Realizmin Dış Politikada Amaç Tanımı	41
3. TÜRK DIŞ POLİTİKASINA GENEL BİR BAKIŞ	43
3.1. Türk Dış Politikasını Oluşturan Dört Temel İlke.....	44

3.1.1. Batıcılık	45
3.1.2. Statükoculuk.....	47
3.1.3. Tarafsızlık	48
3.1.4. Bağlantısızlık	49
3.2. İttifaklar.....	49
3.3. Denge Politikası	50
3.3.1. Kuruluştan 1938'e Kadarki Dönem	51
3.3.2. 1938'den İkinci Dünya Savaşı Sonuna Kadarki Dönem.....	52
3.3.3. 1945 ve Sonrasındaki Dönem	52
3.4. Savaş Öncesi Türk Dış Politikası.....	54
3.5. Savaş Öncesi Türk Dış politikasındaki Gelişmeler.....	57
3.5.1. Musul Meselesi	57
3.5.2. Türk-Rus İlişkileri.....	58
3.5.3. Türk-Yunan İlişkileri	59
3.5.3.1. Patrik Meselesi.....	60
3.5.4. Türkiye-Fransa İlişkileri.....	61
3.5.4.1. Borçlar Meselesi.....	62
3.5.5. Türkiye-İtalya İlişkileri	63
3.5.6. 1918-1939 Yılları Arasında Türkiye ve Ortadoğu İlişkileri	64
3.5.6.1. Türkiye-Afganistan İlişkileri.....	64
3.5.6.2. Türkiye-İran İlişkileri.....	64
3.5.6.3. Türkiye ve Diğer Ortadoğu Ülkeleri Arasındaki İlişkiler	65
3.6. 1918-1939 Yılları Arasında Dünyada Siyasal Durum	65
3.6.1. Milletler Cemiyeti ve Türkiye.....	67
3.6.2. Balkan Antantı	68
3.6.3. Montrö Boğazlar Sözleşmesi	69
3.6.4. Sadâbâd Paktı	72
3.6.5. Hatay Sorunu.....	72

3.7. İsmet İnönü Dönemi.....	73
3.8. Struma Göçmen Faciası	77
3.9. Dönemin Türk Dış Politikası Hakkında Yazılanlar	80
3.10. 1918-1945 Yılları Arasında Türkiye’de Ekonomi	84
3.10.1. İzmir İktisat Kongresi Öncesi	84
3.10.2. İzmir İktisat Kongresi	85
3.10.3. İzmir İktisat Kongresi Sonrası	88
3.11. İkinci Dünya Savaşında Türkiye’de Ekonomik Durum.....	90
3.12. Almanya İle Krom Ticareti	91
3.13. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türk Ekonomisi	93
4. SAVAŞ DÖNEMİNDE TÜRKİYE VE MÜTTEFİK İLİŞKİLERİ.....	95
4.1. Kazablanka Görüşmesi.....	95
4.1.1. Kazablanka Görüşmesi’nin Türkiye Açısından Önemi	96
4.2. Adana Görüşmeleri	98
4.2.1. Adana Görüşmeleri’nin Türkiye Açısından Önemi	98
5. SAVAŞ SÜRECİNDEKİ KONFERANSLAR.....	101
5.1. Washington Konferansı.....	101
5.1.1. Washington Konferansı’nın Türkiye Açısından Önemi	102
5.2. Quebec Konferansı.....	104
5.2.1. Quebec Konferansı’nın Türkiye Açısından Önemi.....	106
6. YENİ DÜNYA DÜZENİ İLE İLGİLİ KONFERANSLAR.....	108
6.1. Yeni Dünya Düzeni ile İlgili Konferansların Türkiye Açısından Önemi	110
6.2. Moskova Konferansı	111
6.2.1. Moskova Konferansı’nın Türkiye Açısından Önemi	112
6.3. Kahire Konferansı	113
6.3.1. Kahire Konferansı’nın Türkiye Açısından Önemi	114
6.4. Tahran Konferansı.....	115
6.4.1. Tahran Konferansı’nın Türkiye Açısından Önemi	117

6.5. Ara Değerlendirme.....	118
6.6. İkinci Kahire Konferansı.....	119
6.6.1. İkinci Kahire Konferansı'nın Türkiye Açısından Önemi	120
6.7. Dumbarton Oaks Konferansı.....	121
6.8. Moskova Konferansı (Ekim 1944).....	122
6.8.1. Moskova Konferansı'nın Türkiye Açısından Önemi	123
6.9. Yalta Konferansı	123
7. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN SONU VE TÜRKİYE'NİN KAZANAN TARAFTA YER ALMASI.....	126
8. DENGİ SİYASETİ TÜRKİYE İÇİN KURTARICI OLDU MU?.....	127
9. TÜRK DİŞ POLİTİKASINDAKİ DENGİ POLİTİKASININ REALİST GEREKÇELERİ	129
9.1. İki Savaş Arası Dönem.....	130
9.2. İkinci Dünya Savaşı Dönemi	132
9.3. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dönem.....	137
10. TÜRKİYENİN KAZANAN TARAFLAR ARASINDA BATI BLOĞUNA YAKINLAŞMASI	139
10.1. Sovyetler Birliğı Tehdidi	139
10.2. Ekonomik Sebepler	140
10.3. Jeostratejik Sebepler.....	140
10.4. Yönetimden Kaynaklı Sebepler	140
11. TÜRKİYE'NİN DENGİ POLİTİKASINI TERKETMEYE BAŞLAMASI	142
11.1. Sovyet Notası	142
12. NATO'NUN KURULMASI.....	145
13. EKONOMİK YARDIMLAR.....	146
14. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	147
KAYNAKÇA.....	152
ÖZGEÇMİŞ	158

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. Türk-Alman Dostluk Paktı'nın Türk basınına yansıması. (Cumhuriyet 19 Haziran 1941).....	42
Şekil 2 Churchill, Roseevelt, Stalin Yalta Konferansı'nda. (Yalta Konferansı 4-11 Şubat 1945)	54
Şekil 3 Reza Pehlevi'nin Türkiye ziyaretinde Atatürk ile görüşmesi (19 Haziran 1934- Ankara)	65
Şekil 4. Adana Görüşmeleri'ne dair gazete manşeti (Akşam-2 Şubat 1943)	99
Şekil 5. Adana Görüşmeleri'ne dair gazete manşeti (Ulus- 2 Şubat 1943).....	100
Şekil 6. Washington Konferansı'nın Türk basınındaki yansıması (Vakit-13 Mayıs 1943)	104
Şekil 7. Türk basınında "yeni dünya nizamı"nın başlangıcı olarak San Francisco Konferansı'nın duyurulması. (Akşam-26 Nisan 1945)	110
Şekil 8. Moskova Konferansı'nın Türk basınında duyurulması. (Ulus-20 Ekim 1943).....	113
Şekil 9. Tahran Konferansı kararlarının halka duyurulması. (Akşam-7 Aralık 1943)..	117
Şekil 10. İkinci Kahire Konferansı'nda Roosevelt, İnönü, Churchill.....	120
Şekil 11. İkinci Kahire Konferansı'nın Türk dış politikasındaki etkilerinin basında yansıması. (Cumhuriyet-12 Aralık 1943)	121
Şekil 12. Müttefik toplantılarının Türkiye'deki gazetelerde daha fazla yer almaya başlaması ve batı yanlısı alt başlıklar.(Tanin- 13 Şubat 1945)	132
Şekil 13. Yeni dünya düzeninin inşa edildiği konferans. Churchill, Roosevelt, Stalin Postdam Konferansı'nda birlikte. (17 Temmuz 1945- Cecilienhof Sarayı)....	144

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

Akt.	: Aktaran
Vd.	: Ve diğerleri
www	: World Wide Web
SS	: Schutzstaffel Koruma Timi
SA	: Sturmabteilung Fırtına Kıtası
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
BM	: Birleşmiş Milletler
MC	: Milletler Cemiyeti
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m	: adı geçen makale
v.b.	: ve benzeri
Herr	: Alman Kara Ordusu Genel Adı
VVK	: Varlık Vergisi Kanunu
DİA	: Devletin İdeolojik Aygıtları
NATO	: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu

1. GİRİŞ

Bu tez çalışmasında dünya tarihini tamamen değiştiren ve ülkelerin dış politikalarında sayısız etkiye sahip İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin dış politikasındaki kararlar ve eksen değişimleri “realizm” çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sürecinde Struma Faciası gibi örnek olaylarla gözlemlenebildiği gibi dış politikasında Liberal ya da hümanist bir yaklaşım yerine Realizm çerçevesinde hareket etmiştir. Realizm insanı değerleri yok saymamakla birlikte uluslararası ilişkilerde çıkarı önceler dolayısıyla Türk dış politikası da ulusal çıkarlarını önem listesinde birinci sıraya koymasla yönüyle Realizm ile örtüşmektedir. Realist yaklaşımlarda yegâne küresel güç kabul edilen devletler, dış politikalarını çıkarları doğrultusunda belirlemektedir. Bir devletin yegâne dostu/ müttefiki ya da amansız bir düşmanı olamaz. Devletlerin dost ve düşman tanımlamasını belirleyen şey çıkarlarıdır. Çıkarlar değiştikçe düşman konumundaki devlet, müttefik tanımına uyabilir ya da aksi vuku bulabilir. Varoluşunun sebebi olan ulusal çıkarlar, devletin amacıken; bu çıkarlar için kullanılabilir başta askerî olmak üzere diğer tüm kaynaklar birer araçtır. Bir devlet bu kaynaklardan birindeki eksikliği, ekonomik veya coğrafik başka bir kaynakla soğurmayı dener. Bu araçların önceden belirlenmiş bir strateji doğrultusunda sevk edilmesi devletin dış politikasını meydana getirir. Dış politikaları birbirinden farklı ve çıkarları çatışan devletlerin arasında savaş meydana gelebilmekte hatta İkinci Dünya Savaşı örneğinde olduğu gibi sınırları aşarak küresel bir mücadeleye dönüşebilmektedir.

Çalışmanın birinci kısmında sonraki kısımların okuyucu için daha anlaşılır olması adına dış politika kavramı ve dış politikayla ilgili bazı kavramların tanımlaması yapılmıştır. Realizmin; güç, küresel aktör gibi temel kavramlarının tanımı, Türk dış politikasının İkinci Dünya Savaşı dönemindeki tanımlaması ile örtüştüğünün ortaya konması amaçlanmıştır. Türk dış politikası da uluslararası arenayı bir çekişme sahası olarak görmüş ve işbirliğinin kısa vadede mümkün olmasına karşın mücadelenin kaçınılmaz olarak gerçekleşeceğine inanarak hareket etmiştir. Nitekim İkinci Dünya Savaşı'nın bir Avrupa savaşı olarak başlayacağını İsmet İnönü 1939 yılından önceki söylevlerinde dile getirmiştir. Bu açıdan uluslararası ortamın kaotik bir yapıya sahip olduğu konusundaki kabulle Türk dış politikası olaylara ve reel politik kararlara Realizm penceresinden bakmaktadır denilebilmektedir. Aynı zamanda İkinci Dünya Savaşı'ndaki Türk dış politikasının realist baskınlığının anlaşılabilmesi için dış politika

yapım sürecine ilişkin başta realizm olmak üzere bazı uluslararası ilişkiler terimleri açıklanmıştır.

İkinci Dünya Savaşı birçok bilim insanına göre aslında “Birincisinin” devamı niteliğindedir. Birinci Dünya Savaşı’nda mağlup olan ardından “Versailles (Versay) Antlaşması”nı imzalamaya mecbur bırakılan Almanya; savaş sonunda beklediğinin çok azını elde etmiş olan İtalya; Çin’in topraklarını ve Pasifik Okyanusu’nda mutlak hâkimiyet kurmak isteyen Japonya; mevcut durumun değişmesini ve ulusal çıkarlarına ulaşmayı arzulamaktaydı. Diğer devletler: Fransa, İngiltere, Amerika, Çin, Rusya (SSCB) mevcut düzenden memnunnardı ayrıca Birinci Dünya Savaşı’nın ekonomik izlerini silmek istiyorlardı. Savaş’ın iki tarafı yani “revizyonist” ve “statükocu” bloklar böylelikle 1918 yılından sonra belirginleşmiştir. Revizyonist bloğun yani Mihver Devletleri’nin bu tutumu sonunda yeni bir savaş başlatmıştır: İkinci Dünya Savaşı. İkinci Dünya Savaşı’nın başlamasında elbette statükocuların yani Müttefik Devletler’in mağlup ülkelere ağır barış şartları dayatmasının ve İngiltere’nin “yatıştırma politikasının, Reich Almanyası’nın kapitalist olmayan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’ne doğru genişleyeceğini düşünerek işgallere ilk başta göz yumulmasının, Amerika Birleşik Devletleri’nin Dünya yerine yalnızca kendi kıta politikasıyla ilgilenmekte ısrar etmesi gibi durumlar da etkili olmuştur. Bu küresel atmosferde taraf devletler diğer devletleri kendi saflarına çekmeye, bu mümkün değilse en azından tarafsızlıklarını sürdürerek karşı gruba dâhil olmalarını engellemeye son derece önem vermişlerdir. Bu dönemde Milletler Cemiyeti’nin etkin olamayıp, savaşları ve çatışmaları engelleyememesi İdealist yaklaşımın temel varsayımlarının yanlış olduğunu göstermektedir. İşbirliğinin mümkün ve sürdürülebilir olduğuna vurgu yapan İdealistler, Almanya’nın hızla silahlanarak yeni bir dünya savaşına sebebiyet vermesi sonucunda Realistler tarafından “Ütopist/Ütopyacı” şeklinde isimlendirilmişlerdir.

Tez çalışmasının sonraki bölümünde genel hatlarıyla Türkiye’nin kuruluştan savaş sonrası döneme kadarki dış politika amacı özetlenmiştir. Türkiye’nin genel dış politika siyaseti olan denge politikasının realist gerekçeleri açıklanmaya çalışılmıştır. Türk dış politikasını etkileyen uluslararası gelişmeler hakkında bilgi verilmiştir. Türkiye’nin dış politikasının iç kamuoyuna etkisinin daha iyi anlaşılması için dönemin gazeteleri ve yazarları incelenmiştir. Birinci Dünya Savaşı’ndan yenik çıkan Osmanlı İmparatorluğu’nun küllerinden kendini inşa eden Türkiye Cumhuriyeti 1939 ve 1945 yılları arasında iki blok arasında tam bir diplomasi savaşı vermiştir. 1914–1918 yılları arasında İmparatorluğu savaşa sürükleyen kadronun aksine, yenilgiden ders çıkarmış olan cumhuriyet hükümetinin dış politikaya yaklaşımı “realist” bir anlayışa sahiptir.

Ekonomik ve sanayi olarak kalkınma hamlelerini hayata geçirmiş olan genç devlet, genel itibariyle statükocu bir perspektife sahiptir. Bununla beraber revizyonist bloğu da karşısına almaktan kaçınmıştır. Türkiye Müttefik Devletleri, onlarla anlaşmalar imzalayarak; Mihver Devletlerini ise “Rus Fobisini” ileri sürerek dengede tutmuş, savaşın sonucu kesinleşinceye dek iki taraftan birinde yer almamıştır. Türkiye’nin savaşın sonunda Almanya’ya savaş ilân etmesi savaş sonrası dünyada oluşacak yeni düzende yerini almasını sağlamıştır. Yedi yıl boyunca izlediği denge politikası sayesinde, işgale uğramamayı başarmış ve akılcı hamlelerle savaş sonrası dünyada kendisine masada yer bulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti; İkinci Dünya Savaşı’nın “De Facto” olarak savaşmadan galip olan tek devletidir. Türkiye’nin ikinci Dünya Savaşı sonundaki başarısı “diplomatik zafer” olarak adlandırılır. Bu zaferi elde etmesindeki en büyük etken dış politikasının realizm anlayışı ile oluşturulmuş olmasıdır. Türkiye’nin dış politikasındaki bu anlayış realizm ile açıklanabilir. Ulusal çıkarın ve kendi potansiyeline güvenmenin ön planda tutulduğu İkinci Dünya Savaşı döneminde, İsmet İnönü uluslararası ortamda işbirliğinin kısa süreli ve etkisiz olacağı varsayımıyla stratejiler geliştirmiştir. Bunun sonucunda Türkiye, Milletler Cemiyeti’nin yaptırım gücünün kısıtlı olduğunun farkında olarak bölgesel paktlar kurarak ve komşu ülkelerle ortak hareket ederek kendi ulusal güvenliğini sağlamayı amaçlamıştır. Kendi kendine güvenmenin bir tercihten çok bir gereklilik olduğu bilinciyle karar vermesi açısından Realizm ile uyumlu hareket etmiştir denilebilir. Türkiye, dış politikasında uyguladığı realist stratejinin gereği olarak savaş sonrası dünyada, savaş boyunca izlediği denge politikasını terk ederek “baticılık” anlayışını benimsemiştir.

Tez çalışmasının dördüncü ve sonraki bölümlerinde ise Türkiye’nin savaş süresince izlediği denge politikasının savaşın tarafları arasında değişen güç dengesine göre realizme uyumlu olarak yeniden oluşturulması örnek olaylarla anlatılmaya çalışılmıştır. Savaş süresince yapılan uluslararası konferanslarda alınan kararların İsmet İnönü tarafından nasıl okunduğuna dikkat çekilmiştir. İzlenen denge politikasının tam anlamıyla tarafsız olmadığı, yanlı bir duruş sergilediği ve bunun ulusal çıkarlara ulaşmadaki realist düsturdan kaynaklandığı vurgulanmıştır. Realizmin, gelenekselci diğer bir yaklaşım olan idealizmden ayrılan bir başka noktası da amacın öncüllüğüdür. Ulusal amaçlar ahlak, etik gibi değerlerin önünde yer alır. Türkiye, savaş boyunca tarafsız kalırken aslında yanlı bir dış izlemesini de ulusal amaçlarına ulaşma hedefi ile yapmıştır. Realizmin, çıkarı ön planda tutan anlayışı Türk dış politikasının tarafsız fakat yanlı dış politikasında kendini göstermiştir. Bu yönüyle de Türk dış politikası aslında realizme uyumlu hareket etmiştir. Son olarak Türkiye’nin savaşın sonunda kazanan

tarafıta yer alması ve savaş sonrası “iki kutuplu dünyada” batıya yakınlaşmasındaki realist altyapı açıklanmıştır.

Tez çalışmasının bütününde kullanılan kaynakların uluslararası ilişkiler alanındaki kuramcıların kendi yazımlarının çevirileri olmasına  zen gösterilmiştir. Dış politika ile ilgili farklı yaklaşımlardan çıkarımlar yapılarak çalışmanın özgün niteliği korunmaya çalışılmıştır. İkinci Dünya Savaşı konulu farklı bölüm ve dallara ait makalelerden de faydalanılmıştır. Ekonomi ve gazetecilik alanlarıyla ilgili daha önceki tez çalışmaları da incelenerek çalışmanın karma bir özelliğe sahip olmasına  zen gösterilmiştir. Uluslararası ilişkilerin, pozitif bilimlerin aksine net ve ölçülebilir sonuçlara sahip olamayacağından yukarıda sayılan kaynaklar gruplandıktan sonra incelenerek dönemin dış politikasındaki örnekler yoluyla genelleme bir sonuca varılması amaçlanmıştır.

Çalışmada İkinci Dünya Savaşı sırasındaki Türk Dış Politikasının “realizm” ilkesi doğrultusunda izlediği “denge politikası” üzerine bir değerlendirme yapılmıştır. Türkiye’nin savaş sırasında izlediği “tarafsızlık” politikasının realist bakış açısıyla oluşturulduğu anlatılmaya çalışılmıştır. İnönü’nün izlediği dış politikada, tamamen tarafsız olmak yerine değişen g   dağılımına göre yanlı bir duruş izlenmiştir. Bu yönüyle Türk Dış Politikası realist kararlar veren, pragmatist amaçları olan bir özelliğe sahip olduğu taranan yayınlarda yeterince vurgulanmamıştır. Türkiye’nin denge siyasetinin yalnızca güvenlik endişeleri sebebiyle uygulandığı yanlış kanısının aksine ulusal çıkarlara ulaşmak amacıyla da denge siyaseti başarıyla uygulanmıştır. Bu sebeple önceki çalışmaların aksine Türkiye’nin edilgen değil etken dış politikasına vurgu yapılmıştır. Çalışma öncesinde literatürde Türk dış politikasının savaş öncesindeki politikalarını özetleyen çalışmalar incelenerek, tarihsel değişimin gözlemlenmesi sağlanmıştır. Bu açıdan çalışma tarihsel süre gelime vurgu yapmış ve Osmanlı dış politikasının Cumhuriyet dış politikasına reel etkileri olduğunu da göstermeyi amaçlamıştır. Sonrasında savaş dönemindeki sadece dış politikadaki değişmelerle yetinilmeyerek dönemin kamuoyu ve ekonomik gelişmeleri de incelenmiştir. İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye’de faaliyet gösteren gazetelerin yazıları incelenmiştir. Aynı zamanda dış politikadaki değişimlerin Türkiye’nin i  politikalarına etkileri de farklı kaynaklardan derlenmeye çalışılmıştır. Son aşamada ise yazım aşamasına geçilmiştir. Çalışma İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki Türk dış politikasını ekonomi, basın, sosyoloji gibi değişik alanlardan ele almıştır. Farklı yaklaşımlara dair okumalar yapılıp, tez içerisinde açıklanmıştır. Türk dış politikasına dair genelleme sonuçlar ise realizm özelinde yapılmıştır. Çalışmada nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. İlgili  alışmalar ve kitaplar okunmuştur. Somut materyal kullanımını gerektiren deneysel bir

süreç gerçekleştirilmemiştir. 1939 yılı ve sonrasına dair gazetelere ulaşmada internet ortamı bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Aynı zamanda Türk dış politikası ve İkinci Dünya Savaşı üzerine çalışmalar yapmış bulunan önemli yazarların internet ortamındaki söyleşileri de çalışmanın hazırlanmasında kaynak görevi görmüştür.

Dış politika ile ilgili temel kavramların anlaşılması için öncelikle konuyla ilgili eserlerden ilgili başlıklar okunarak bir tanım havuzu oluşturulmuştur. Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı dönemi yıllarındaki dış politikasıyla alakalı daha önceki çalışmalara ulaşmak için literatür taraması yapılmıştır. Çalışmanın uluslararası ilişkiler alanı ile sınırlı kalmaması adına ekonomi ile ilgili de araştırma yapılmıştır. Bu sebeple İkinci Dünya Savaşı'na giden süreçte Türkiye'nin ekonomik değişiminin daha iyi anlaşılması adına İzmir İktisat Kongresi konulu çalışmalar incelenmiştir. Sonrasında ekonominin Türk dış politikasına etkisi özetlenmiştir. Savaş döneminde baskıcı ve sansür uygulayan bir rejime dönüşen İnönü iktidarının bu tutumundaki realist sebeplerin ortaya konması için dönemin gazetelerinin olduğu internet kaynakları incelenmiştir. Tek parti döneminde Cumhuriyet Halk Partisi'nin yayın organı olarak görülen Ulus Gazetesi'nin savaşın başında ve sonundaki sayıları incelenmiştir. Bu sayede devletin resmi ideolojisindeki değişim ve savaşa dair realist yaklaşımlar okuyucuya daha görülür olarak sunulmaya çalışılmıştır. Realizm üzerine yapılan okumalarda dış politikalarında realizm ilkesini benimsemiş olan devletlerin, İkinci Dünya Savaşı sırasındaki Türk Dış Politikası ile aynı refleksleri barındırdığı gözlemlenmiştir. Bu yönüyle Türk Dış Politikası realist bir özelliğe sahiptir denebilir. Savaş döneminde İsmet İnönü'nün izlediği denge politikası bu realizmin bir sonucudur. Savaşan tarafların tüm baskılarına ve vaatlerine rağmen Türkiye'nin fiilen dâhil olmadığı bir savaştan galip devletler yanında çıkmış olması diplomatik başarı sayılabilir. Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sırasında yaptığı antlaşmalar ve ticaret hamleleri tek tek incelendiğinde tarafsızlığın korunması amacıyla gerçekleştirildikleri görülecektir. Çalışma, konusu gereği ağırlıklı olarak 1939 ve 1945 yılları ile sınırlandırılmıştır. Bu sebeple genel olarak dış politikayı ya da Türkiye tarihini konu alan eserler incelenirken bu yılları kapsayan kısımlar ile sınırlı kalınmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndaki Türkiye'nin politikalarına dair daha önce çalışmalar yapılmış olsa da bu çalışmalarda yalnızca dış politikadaki denge siyaseti üzerine odaklanılmıştır. Bu çalışmada Türkiye'nin savaş sırasında izlediği “tarafsızlık” politikasının realist bakış açısıyla oluşturulduğu anlatılmaya çalışılmıştır. Milli Şef dönemi dış politikasının savaş karşısındaki tutumu “tarafsızlık” olarak adlandırılıp, savaşın seyrine göre değişen tutumuna vurgu yapılmamıştır. Bu tez çalışmasında Türkiye'nin savaş döneminde izlediği tarafsız politikasının aslında her iki taraftan da

edinimler amaçladığına vurgu yapılmıştır. Mihver devletlerin yükselişe geçtiği dönemde Türkiye'nin ekonomik sebeplerle realist davranarak tarafsızlık ibresini aslında Almanya'ya yaklaştırdığı “Krom Anlaşması” gibi somut örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır. Savaşın dönüm noktası olan “Stalingrad Muharebesi” sonrasında ise Türkiye'nin Müttefik Devletlere yaklaşmaya başlaması dönemin gazetelerinden bile gözlemlenmiştir. Olağanüstü dönemlerde olağanüstü yetkilere ihtiyaç duyulmasının karar vericiler açısından olağan bir beklenti olduğu önceki çalışmalarda yer almamış bir konudur. Bu sebeple Milli Şef yönetimi dönemi ve bu dönemin ulusal çıkarlara ulaşmada ne denli etkili olduğu da çalışmada yer almıştır. İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'yi konu edinmiş önceki çalışmalar anlatımlarına doğrudan savaşın başlangıç yılı olan 1939 yılından başlamışlardır. Oysa Türkiye'nin dış politika konusunda olgunlaşması Osmanlı'nın son dönemlerinde başlamıştır. Bu eksikliğin fark edilmesi sebebiyle çalışmada Türk dış politikası 1939 yılından öncesine başlatılmıştır. Benzer şekilde Türkiye'nin savaşın sonunda oluşan “İki Kutuplu Dünya” karşısında dış politika reflekslerindeki değişime de diğer çalışmalarda yer verilmemiştir. Çalışma benzer bir eksiklikten kaçınmak adına savaşın bitiş yılı yani 1945 sonrasındaki döneme de kısaca değinmiştir. Türkiye'nin dış politikasındaki denge siyasetinin sebebinin, benimsediği realist yaklaşım olduğu açıklanmaya çalışılmıştır. Bu realizmin bir yansıması olarak savaşın sonunda Türkiye “tarafsızlık” ilkesini terk ederek batı dünyası ile yakınlaşmayı seçmiştir. Mevcut çalışmalar dönemin Türkiye'sini sadece ekonomik açıdan veya basın yayın alanı üzerinden incelerken bunun Türk dış politikasını tam yansıtmayacağı düşünülerek hem dönemin gazeteleri hem de ekonomik antlaşmalar ve özellikle İzmir İktisat Kongresi ile ilgili çalışmalar taranmıştır. Bu yönüyle çalışma Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki ekonomisi ya da basınındaki değişimleri incelemek arzusundaki araştırmacılara da kaynaklık edebilecektir. Türkiye'nin dış politikasında realizm-idealizm veya hümanizm-pragmatizm arasında tercihler yapmak zorunda kaldığında hangi paradigma veya yaklaşımı tercih ettiğine dair literatürde herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Çalışma bu eksikliği de gidermeyi amaçlamıştır. Bu sebeple tezin içerisinde örneğin “Struma Göçmen Faciası” başlığında Türkiye'nin hümanizm ile pragmatizm arasında bir seçim yapmak zorunda kaldığı anlatılmıştır. Sonuçta realist davranan Türkiye'nin bu kararında ulusal çıkarlarının etkisi tartışılmıştır. Dönemin gazeteleri incelenerek yapılan çalışmalarda varılan genel kanıların halkın tamamının fikrini yansıttığı yanılgısı mevcuttur. İdeolojik olarak birbirine uzak veya birden fazla sayıda gazetenin aynı görüşte yazılar yayımlamış olması ya da birbirine benzer manşetler atmış olması “kamuoyunda fikir birliği” olduğu şeklinde yorumlanmıştır.

Mevcut çalışmaların bu yaklaşımları hatalı bulunmuştur. Dönemin hükümetinin basın üzerinde o güne kadar hiç olmadığı kadar denetim sahibi olduğu hususu bu sebeple çalışmada vurgulanmıştır. Sansür yasalarına ve gazetelere verilen kapatma cezalarına bu yüzden çalışmada yer verilmiştir. Son olarak mevcut çalışmalarda Türkiye'nin savaşın sonunda müttefik kuvvetler yanında yer almasının sadece kazanan tarafta olmayı amaçlamasıyla açıklanamayacağı vurgulanmıştır. Literatürdeki tezlerin bazıları Türkiye'nin savaş sonrasındaki ortamda SSCB çekincesine vurgu yaparak ABD yaklaşımını seçtiğini belirtse de; aslında bu tercih realizmin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin denge politikasını terk etmesinin sebepleri bu yüzden çalışmada Türk dış politikasındaki realizm etkisinin genel bir değerlendirmesi yapıldıktan sonra açıklanmıştır. Savaşın sonunda Türkiye'nin SSCB yerine batı dünyasına yaklaşımında sadece Stalin'in toprak taleplerinin etkisinin olmadığı aynı zamanda ekonomik ve ideolojik etkenler de olduğu açıklanmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın amacı dış politikada realist yaklaşımının önemine vurgu yapmaktır. Bir başka amaç savaş veya benzeri olağanüstü durumlarda olağanüstü yetkilere sahip iktidarların antidemokratik uygulamalarının başarı kazanabildiğini örneklerle açıklamaktır. Değişen küresel atmosferle birlikte dış politikada hümanist yaklaşım yerine pragmatist olmanın devletlerin dış politika amaçlarıyla çelişmediğini İkinci Dünya Savaşı'ndaki Türkiye'de hükümet uygulamalarından örneklerle ortaya koymaktır. Literatürdeki çalışmalar İkinci Dünya Savaşı'na fiilen girmemiş olan Türkiye'nin dış politikasını denge siyaseti olarak adlandırıp, basit bir şekilde tarafsızlığına vurgu yapmakla yetinmiştir. Bu çalışma Türkiye'nin "de facto" bulunmadığı bir savaşta galip devletler safında ayrılmasının diplomatik bir zafer olduğunu vurgulamayı amaçlamıştır. Kaos dönemlerinde Türkiye gibi kırılgan ekonomiye sahip bir ülke için en büyük kazanım savaşa girmemiş olmaktır. Türkiye denge siyaseti oluşturmak için dış politika amaçlarından taviz vermemiş aksine dış politika amaçlarını elde etmek için denge siyaseti izlemiştir. Savaş döneminde savaşan tarafların tüm tehditlerine karşı Türkiye ulusal egemenliği ve toprak bütünlüğünden taviz vermeden bir denge politikası izlemiştir. Türkiye'nin izlediği denge politikası bu yönüyle dış politika amacı olmamış ulusal çıkarlara ulaşma konusunda araç olarak kullanılmıştır.

2. ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE TEMEL KAVRAMLAR

2.1. Uluslararası Siyaset Teorisinde Kimlik Kavramı

Kimlik tanımı bir devletin politik açıdan olayları nasıl analiz ettiğine göre değişiklik göstermektedir. Net tanımı konusunda bir uzlaşma bulunmamakla birlikte bir devletin ulusal kimliğini tanımlarken dış politikası ve/veya küresel aktörler arasında kendisini konumlandığı nokta referans alınmaktadır. Bu noktada anlaşılabileceği üzere; dış politika kimliği tanımlamada ya da oluşturmada bir araçtır. Modern anlamda kullanılan kimlik, ulus devletlerin ortaya çıkışının bir sonucudur. İmparatorlukların heterojen yapısı yerine daha tekil bir topluluk kabulüyle artık devletin ve devletin içerisinde yaşam süren bireylerin kendilerini tanımlamaları birebir uyumlu hale gelmiştir. Dış politika yapım aşamasında her devlet kendi tarihsel bağlarından izler taşımaktadır. Köklü bir geçmişe sahip olan devletler hem devleti oluşturan bireylerin devlete yüklediği anlamın farkındalığı hem de daha öncesinde kritik dönemlerde verilen kararların etkisiyle hareket ederler. Bir devletin kimliğini tanımlarken onu diğer devletlerden ayıran özellikler üzerine odaklanılır. Devletler içerisinde yaşayan topluluklara kimlik atfederken bazen dil bazen din bazense etnik mensubiyet üzerinden bir kimlik tanımı gerçekleştirmektedir. Bu tanım başlıklarının bazen sadece birisinin geçerli olması gibi bazen de bir kaçının ortak kriterleri üzerinden bir kimlik tanımlaması yapılabilmektedir. Dış politikasında realist hareket eden devletler kimlik tanımını devletin çıkarı doğrultusunda bazen sadece dil bazense sadece din mensubiyeti üzerinden yapabilmektedir. Türkiye Cumhuriyeti mübadele sorunlarının yaşandığı dönemde Türk kimliği kriteri olarak bazen halkın konuştuğu dilin Türkçe olması gerektiğini baz alırken bazen de dinsel mensubiyetler üzerinden bir Türklük veya vatandaşlık tanımı yapma gereği duymuştur.

2.2. Dış Politika

Dış politika konusu Birinci Dünya Savaşı öncesinde üzerine pek çalışma yürütülmeyen bir alandır. Birinci Dünya Savaşı ve öncesindeki süreçte bir ülkenin dış politikası yalnızca bir grup seçkin yönetici tarafından belirlenmekte ve dış müdahale ya da yoruma kapalı durumdaydı. Ulus devletlerin tam anlamıyla ortaya çıkmadığı ve monarşi ile yönetilen ülkelerde imparatorun istekleri tüm analistlerin ve diğer uzman kadroların görüşlerinden önemli durumdaydı. Bunun bir örneğini Birinci Dünya Savaşı'nda zeplinler ile İngiltere'nin kalabalık şehirlerine hava saldırısı düzenleyen

Alman Ordusu'nun, savaşın en kısa sürede bitmesi için İngiliz Kraliyet Sarayı ve çevresinin bombalanması teklifinin Kaiser'in onaylamamasıyla gerçekleşmemesinde gözlemleyebiliriz.¹ Birinci Dünya Savaşı sonrasında değişen dünyada dış politika üzerine çalışmalar başlamıştır. Fakat dış politika üzerine net bir tanım yapılamamaktadır. Bunun temel sebebi dış politikayı oluşturan kavramlar hakkında bir görüş birliğinin olmamasıdır. Dış politika kavramı açıklanırken kullanılan; aktör, karar verici, kapasite gibi konularda farklı yazarlar farklı görüşler öne sürmektedir. Tam bir dış politika tanımı olmaması gibi dış politika konusuyla iltisaklı kavramlar da farklı çevrelerce farklı şekilde yorumlamaktadır. Bu çalışmada dış politika kavramı üzerinde durulurken realist bakış açısının benimsediği çerçeveden bir manzara betimlenecektir.

Devletlerin ulusal çıkarlarını ve bu çıkarlar doğrultusunda dış politikalarını belirlerken “rasyonel ve hedeflere yönelik araştırmalara dayanan, uzun vadeli bir dış politika tespit etmesi gerekmektedir.”² Dış politikayı belirlerken bir devlet mevcut gücünü ve bu gücün potansiyelini bilmelidir. Küresel olaylar karşısında devletin gücü izleyeceği dış politikanın belirleyicisi olacaktır. Bir devletin gücü uluslararası aktörleri etkileme potansiyeline sahip değilse, izleyeceği dış politika edilgen olacaktır. Aksi durumda bir devlet ulusal çıkarları doğrultusunda dış politikasının gereklerini yerine getirmek için güç kullanabiliyor ve bu güç diğer aktörleri etkileyebiliyorsa o zaman etken bir dış politikaya sahip demektir. Örneğin Türkiye İsrail menşeli “heronları”³ kullandığı dönemde sınır ötesi askeri harekâtlarda edilgen konumdaydı fakat mevcut askeri gücü revize ederek hava saldırı sistemlerinin potansiyeli artırınca yani yerli insansız hava araçlarını üretmeye başlayınca artık etken konumda olmuştur. Elbette güce bağlı olarak dış politikanın etken ya da edilgen olması rasyonel davranan karar vericilerin elinde mümkündür.

Realist yaklaşım güce bağlı olarak dış politikayı belirleyenlerin rasyonel davranacaklarını öngörür. Bu doğrultuda kararlar almayan ülkeler genellikle diğer ülkeler tarafından baskılanır ya da toprak bütünlüğünü kaybeder. Türkiye Cumhuriyeti bunu zor yoldan tecrübe etmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda “Verdun Muharebesi”nde mağlup olmuş bir Almanya'nın yanında savaşa giren Osmanlı imparatorluğu kaçınılmaz olarak savaşı kaybetmiştir. Yukarıdaki kıstasları dikkate almayan karar vericilerin izlediği dış politika ve kullandığı yanlış dış politika araçları ulusal yıkımı beraberinde getirmiştir. Bu yıkımı yaşayarak tecrübe etmiş olan cumhuriyetin karar alıcı kadroları,

¹ Kaiser Wilhelm'in Annesi Britanya Kraliçesi'nin kızıdır. Kaiser, 5. Georgu'un doğrudan kuzenidir.

² Kamran İnan, *Dış Politika*, İstanbul: Timaş Yayınları, 1999, s. 47

³ İsrail tarafından geliştirilen ve günümüzde de kullanılmaya devam eden askeri amaçlı insansız hava araçları

dış politikanın belirlenmesinde mevcut ülke gücünün potansiyelini ön planda tutmuştur. Böylece İkinci Dünya Savaşı'nın gidişatına göre bazen etken ve aktif bazen de edilgen ve pasif bir dış politika benimsenmiştir. Ülkelerin dış politikaları kaçınılmaz olarak birtakım unsurlardan etkilenmektedir. Bu etkileyiciler ve etkileme kapasiteleri devletlere göre değişiklik göstermektedir.

Tüm devletlerin ortak bir özelliği mevcuttur; bu da “ varlıklarını sürdürme” olarak tanımlanabilir. Devletlerin potansiyelleri ne olursa olsun, kaçınılmaz olarak varlıklarını sürdürmek için bir dış politika oluşturmalıdır. Bir devlet yukarıda sayılan paradigmalardan birini benimseyerek bu ekseninde kendisine bir dış politika yaratmayı amaçlar. Bu dış politikanın askeri güç, ekonomi, devletin mevcut yönetim şekli, kamuoyu, uluslararası antlaşmalar gibi birçok belirleyicisi olabilir. Dış politika bazen bu sayılan etkenlerden biri bazense birçoğunun değişmesine bağlı olarak zaman içinde farklılaşabilmektedir. Sayılan etkileyiciler her devlet için farklı önem sıralarına sahip olabildiği gibi, bir devlet için dış politikada ana unsur olan bir etken başka bir devlet için listenin sonlarında yer alabilmektedir. Realizm her şeyden önce uluslararası ortamı kaosu hakim olduğu bir ortam olarak ele alır. Dolayısıyla uluslararası ortamın bu kaotik havası içerisinde aktör yani devlet ancak kendi potansiyeline güvenerek hareket edebilir. Dolayısıyla moral unsurların umursanmaması doğrudan rasyonel hareket edilerek çıkar odaklı kararların verilmesi gerektiğini savunan realist yaklaşım dış politikayı devletin amaçlarına ulaşmasında bir araç olarak tanımlamaktadır. Tüm bu değişkenlerin etkilerinin farklı kombinasyonlarında devlet kendi varlığını sürdürmek için sürekli dış politikasını revize etmeli ve yaratacağı farklı stratejilerle dış politikasını şekillendirmelidir. Ekonomi gibi uluslararası hukuk gibi olgular kaçınılmaz olarak her devletin dış politikasına şekil vermektedir. Tezin daha anlaşılır ve ileriki kısımların bağının belirgin olması için bu etkenler aşağıda sıralanarak; dış politika ile olan bağı açıklanmaya çalışılmıştır.

2.3. Uluslararası İlişkilerde Güç Kavramı

Güç, Uluslararası İlişkiler alanındaki birçok kavram gibi üzerinde uzlaşmaya varılmış ve net bir tanımı olmayan bir kavramdır. Kimi yazarlar gücün ancak kıyaslanabilir olduğu sürece bir tanımının yapılabileceği, bazıları ise kullanılabilir olup olmadığına göre farklı yaklaşımlar geliştirmiştir. Gücü oluşturan unsurlar konusunda da kimi yazarlar nicelik vurgusu yaparken kimileri de nitelik üzerinden bir tanım geliştirmeye çalışmıştır. Uluslararası ilişkilerde halihazırda kullanılan globalizm, idealizm, realizm gibi paradigmlar da gücü farklı unsurlar üzerinden tanımlama

eğilimindedir. Realizm doğrudan askerî güç üzerinden bir tanım geliştirirken, globalistler ekonomik açıdan bakmaktadırlar. Gücü tanımlarken kullanılan argümanlardaki bu değişiklik haliyle güç kavramının tanımında da farklılıklar yaratmaktadır. Güç kavramı yazarların çoğu tarafından fiziksel etki araçlarının bütünü olarak tanımlanmaktadır. Hanna Arendt gücü tanımlarken iki kritere vurgu yapmaktadır. Güç kullanılabilir olmalıdır. Bu kriter gereği ekonomik güç veya gelişmiş iktisadi kaynaklar gücün bir göstergesi sayılmamaktadır. Aynı şekilde “dehşet dengesi” olarak tanımlanan yıkıcı kapasiteye sahip nükleer silahlara sahip devletlerin bu silahları bir güç göstergesi değildir. Çünkü güç kullanılabilir olmalıdır. Yine de nükleer kapasite Arendt’in gücü tanımlarken kullandığı ikinci kriter kapsamında değerlendirilebilir. Arendt’e göre gücün bir diğer özelliği ise diğer aktör veya aktörleri etkileyebilme potansiyeline sahip olmasıdır.⁴ Bu bağlamda nükleer güç “caydırıcı” etkiye sahip olduğu için diğer devletlerin kararlarına etki edebilmektedir. Dolayısıyla güç olarak tanımlanabilir. Güç tanımı gereği kıyaslanabilir bir kavram olduğundan bir devletin gücünden söz edilebilir olması için muhakkak karşısında başka bir aktör olması gerekmektedir.

Güç; coğrafya, askeri kapasite, gelişmiş silah teknolojisi, yeraltı kaynaklarının çeşitliliği gibi birçok somut etken üzerinden tanımlanabildiği gibi bazı yazarlarca da soyut kavramlar da gücün tanımına dâhil edilmiştir. Dış politikada karar vericilerin yetkinliği, bürokrasinin gelişmiş olması, ulusal birlik duygusunun gelişmişliği gibi gücü tanımlarken kullanılan çeşitli soyut kavramlar da mevcuttur. Bir geminin sağlamlığının en iyi fırtınada anlaşıldığı gibi, bir devletin de güçlü olup olmadığı en iyi savaş gibi olağanüstü dönemlerde anlaşılmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken husus, devletin potansiyeli savaşa katılmasıyla ölçülmemelidir. Yukarıda verilen örnekten hareketle bir gemi için fırtına zamanında en güvenli konum limanda demirli olması olduğu gibi İkinci Dünya Savaşı sürecinde de Türkiye Cumhuriyeti bir bilinmezliğe yelken açmak yerine sakin limanda kalmayı tercih etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti bürokrasisinin niteliği, karar alıcıların yetkinliği gibi soyut açılardan döneminin birçok devletinden daha güçlü konumdadır. Etrafını saran ateş çemberine rağmen ülke hem çeşitli vaatlerin rüzgârına kapılarak savaşa girmemiş hem de fiilen katılmadığı bir savaşın sonunda kazanan tarafta yer almıştır. Bu durum Türkiye’nin dış politikadaki gücünün göstergesidir.

⁴ Murat Silinir, “Amerikan Gücünün Geleceği”, Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi, 2007, s. 17

Karar verme sürecinde dış politikanın yönünü belirleyen kişi veya kişiler son derece önemlidir. Bu durum ülkenin sahip olduğu kültür, siyasal atmosfer, yönetim şekli gibi birden çok etkileyiciyle çevrilidir. Mutlak monarşi ile yönetilen ülkelerde kararlar tek kişinin ya da yöneticiye etki gücüne sahip kısıtlı çevrelerce yukarıdan aşağıya şekilde alınır. Ülkenin izleyeceği dış politika konusunda uzman görüşlerine başvurulsa dahi son onayı daima tek kişi verir. Savaş zamanları gibi olağanüstü durumlarda bu şekilde karar alınması, süreci hızlandırdığı için faydalı olsa da bazen de ülkelere yıkım getirmiştir. Eğer tüm yetkiyi elinde bulunduran yönetici dış politika konusunda yeterince bilgi sahibi değilse veya diğer yetkinlikleri yetersizse ülke yanlış bir dış politika izlemek zorunda kalabilir. Bazen de tersi bir durum gerçekleşir. Örneğin Roma İmparatorluğu'nda savaş zamanlarında ya da kıtlık dönemlerinde “konsül” tarafından tüm yetkiler geçici olmak kaydıyla bir kişiye devredilirdi. Böylece bürokrasinin hantallığından kurtulur ve kaynaklar doğru şekilde hızlıca tek noktaya yönlendirilirdi. Ulusal enerji tek noktada toplanır acil olan sorun biran önce bertaraf edilmiş olurdu. Bunun bir benzeri Atatürk'e “Baş Komutanlık” unvanı verilirken diğer örneği de daha yakın bir dönemde İkinci Dünya Savaşı yıllarında İsmet İnönü'ye “Milli Şef” unvanı verilirken görülmüştür.

Bu dönem Milli Şef Dönemi olarak bilinir. Dış politika oluşturulurken liderin kişisel durumu da etkilidir. Örneğin İkinci Dünya Savaşı döneminde Türkiye'nin lider kadrosu Osmanlı'nın son yıllarındaki yıkımı fiilen yaşamış olan kişilerdir. İsmet İnönü'nün ihtiyatlı dış politikasının sebebi de budur. Hayalperest kadroların ülkeyi sürüklediği yıkıma bizzat şahit olmuş olan İnönü, savaş yıllarında Almanya'nın tüm toprak vaatlerine karşın romantik bir tutum içine girmemiş ve realist bir dış politika çizgisi izlemiştir.

Yeryüzündeki tüm devletlerin ortak özelliği sınırları belirli bir toprak parçasına hükmediyor olmasıdır. Bu toprak parçasının Dünya'nın neresinde olduğu ise devletin coğrafi özellikleri olarak nitelendirilmektedir. Bir ülkenin izleyeceği dış politikada, sahip olduğu toprak büyüklüğü, yeraltı kaynaklarına sahip olup olmaması, ülke sınırları itibarıyla komşu ülkelerinin niteliği ve niceliği, denizlere ya da okyanuslara kıyısı olup olmaması gibi birçok fiziki özelliği son derece etkilidir. Ülkenin coğrafi özelliğinin dış politikaya etkisini diğer etkileyicilerden ayıran en önemli özelliği; negatif etki ve pozitif etkiye eşit mesafede olmasıdır. Bir ülkenin sahip olduğu coğrafi özelliği o ülke için avantaj olduğu kadar aynı zamanda dezavantaj da olabilmektedir. Örneğin; bir ülkenin toprak büyüklüğü başka devlet veya devletlerin saldırısına açık olması bakımından yani savunma açısından dezavantajlı bir durum oluştururken, başka bir açıdan sınır

komşularının çokluğu yönüyle avantaj yaratmaktadır. Ülkelerin coğrafi özellikleri, devletlerin kullanımına göre avantaj ya da dezavantaj olabilmektedir. Tezin konusu olan “Realizm” kavramının kurucusu kabul edilen Alman kökenli Amerikalı siyaset bilimci ve düşünür Morgenthau gücü tanımlarken de coğrafi özelliklerden faydalanmıştır. Morgenthau, 1980 yılında New York’ta ölümüne kadar İkinci Dünya Savaşı’nda Alman Ordusu’nun mağlup olmasını birçok açıdan analiz etmiş ve coğrafyanın bu mağlubiyette etkili olduğunu yazmıştır. Yukarıda değinildiği gibi toprak büyüklüğünün fazla olması bir ülkenin kuzey, güney, doğu, batıdan saldırıya açık olması ve savunmanın zor olması anlamına geldiği gibi saldıran kuvvetin ilerleyişinin de o kadar zor olması anlamına gelmektedir. SSCB, Alman Kara Kuvvetleri’nin Rusya içerisine ilerleyişi sırasında doğrudan statik savunma gerçekleştirmek yerine geriye çekilmiş ve “yanmış dünya stratejisi” denilen savaş doktrinini uygulamıştır. Aleyhlerine olan toprak büyüklüğünü, lehlerine çevirerek Alman Ordusu’nun uçsuz bucaksız Sovyet steplerinde, zorlu arazide üstelik dondurucu iklim şartlarında ilerlemeleri oranınca yıpranmalarını sağlamıştır. Düşman topraklarında ilerleyen Herr Birlikleri aslında gerçek bir statik savunmayla karşılaşmaya kadar yıpranmıştır. İşgal gerçekleştirdiğini sanan ordular henüz asıl savunmayla karşılaşmadan güç kaybetmişlerdir. Rusya toprak büyüklüğü ve General Kış⁵ sayesinde Alman Ordularını mağlup etmiştir. Düşman ilerleyişi aslında gerçek bir işgal olamamış, başkent ve yönetim kademesi ele geçirilemediği için gerçek anlamda Rusya işgali başarılı olamamıştır.⁶

Coğrafyayı lehine kullanan ülkelerin uluslararası alanda başarılı olduğu yukarıdaki örnekle açıklanmıştır. Coğrafyasını avantaja çeviren ülkelerin başında Türkiye gelmektedir. İkinci Dünya Savaşı döneminde ve sonrasında doğuda Sovyetler Birliği’nden gelecek bir tehlikeye karşı Türkiye “ Çakmak Hattı” projesiyle tıpkı Rusya’nın Almanya’ya yaptığını yaparak hızlı işgal girişimini bir yıpratma savaşına çevirmeyi planlamıştır. Yarımada ülkesi olan Türkiye denizde de coğrafi özelliklerinden faydalanmıştır. Derinliği fazla olan Karadeniz kıyılarında “İrlanda Kapısı” denilen amfibik tuzaklarla olası bir deniz çıkarmasına karşı mayın döşemeye kıyasla daha az maliyetli bir ilk savunma hattı oluşturmuştur.

Ülkelerin sahip olduğu coğrafi özellik kaçınılmaz olarak izleyecekleri dış politikayı belirlemektedir. Örneğin Alp Dağları ile korunan İsviçre dış politikasında

⁵ Sovyetler Birliği’nin ülke iklimini lehlerine kullanması ve Alman Kara Birlikleri’nin sert Rus iklimi yüzünden ilerlerken güç kaybetmesini simgeleyen bir savaş terimidir. Alman motorize birliği ve Altıncı Panzer Tümeni’nin soğuk yüzünden beklenen hızla ilerleyememesi “Almanlar general kışa mağlup oldu” şeklinde ifade edilmektedir.

⁶ Hans J. Morgenthau, *Uluslararası Politika Güç ve Barış Mücadelesi*, çev., Baskın Oran, Ankara: Sevinç Matbaası, 1970, s. 143.

ittifaklara daha az yer verirken, Asya ve Avrupa'nın kesişim alanında yer alan ve Ortadoğu ile Rusya arasında olan Türkiye yalnızcılık politikası izleyemez, bunun yerine etkin diplomasi yoluyla dış politika amaçlarını gerçekleştirmeye çalışır.

Coğrafi etkenler içerisinde ülkelerin dış politikasına en az etki eden faktör ise günümüzde topoğrafya özellikleridir. Roma imparatorluğu veya dünyanın en geniş sınırlarına ulaşmış olan Moğol İmparatorluğu ülkenin yüzölçümü büyüklüğü sebebiyle iletişim ve ulaşım sorunları yaşamışlardır. Bunun üstesinden gelmek için büyük imparatorluklar ülkenin bir ucundan diğer ucuna ulaşan ve tamamını örümcek ağı gibi saran yollar yapmayı tercih etmişlerdir. Moğol İmparatorluğu'nda atlı ulaşım esas olduğu için ulaklar son derece önemlidir. Tatar posta istasyonları merkezden gelen bir haberin kesintiye uğramadan yerel yönetimlere ulaşabilmesi için yirmi dört saat kesintisiz hizmet vermiştir. Yine Roma imparatorluğu yıkılıncaya dek tüm imparatorluğu saran yollara sahiptir. Bu yollar sayesinde askeri birlikler, ticari meta, emirler ve haberler coğrafyanın büyüklüğü karşısında hızlıca ulaşım sağlayabilmişlerdir. Nitekim Avrupa'da Roma dönemi yollarının etkisinin azalması ve kullanılmayan yolların zamanla yok olması sebebiyle imparatorluğun çöküş zamanı ve sonrasında yerel isyanlar patlak vermiştir. Yerel yönetimlerin ağırlığını artırdığı dönem aslında ülkenin her tarafını merkeze bağlayan yolların yok olmasıyla ilişkilidir. Günümüz devletlerinde ise teknolojinin gelişmesiyle coğrafi büyüklükteki bu dezavantaj ortadan kalkmıştır. Rusya gibi birden çok saat dilimi kullanılan ülkelerde dahi ulaşım kolaylığı sebebiyle coğrafya artık dış politikayı eskisi kadar etkileyememektedir. Benzer şekilde haberleşme teknolojisindeki gelişmeler de ülkelerin toprak büyüklüğünün dış politikasındaki etkisini ortadan kaldırmıştır. Merkezi yönetim ile sınırdaki yerel yönetimler arasında haberleşme sorunu olmadığı için, kararlar anında uygulamaya koyulabilmekte, yerel yönetimler gelişmelerden başkenti anında haberdar edebilmektedir. Yine de yukarıdaki İsviçre örneğinde olduğu gibi; bir ülke dış politikasını eğer kendisine avantaj sağlayacaksa, topoğrafya özelliklerine göre dizayn edebilir. Modern dünyanın etkisiyle eskiden olumsuz etkiye sahip olan fakat günümüzde avantaj sağlayan bir başka etken ise ülkeyi çevreleyen coğrafyanın özelliğidir. Bir ülkenin etrafının bataklıklar, sarp dağlar ve kayalar veya geçilmesi zor sık ormanlarla kaplı olması savaş dönemlerinde savunma pozisyonundaki ülke için avantaj sağlarken öte yandan aynı ülkenin dış ticaret yapmasını ulaşım zorlukları nedeniyle güçleştirmektedir. Fakat günümüzde ulaşım teknolojilerinin gelişmişliği ve havayolu ulaşımının etkin kullanımı coğrafyanın ekonomi üzerindeki bu olumsuz etkisini ortadan kaldırmıştır. Mevcut durumda bir ülkenin etrafının geçilmesi zor bir

coğrafyaya sahip olması savunma açısından avantaj sağlarken dış ticaretine neredeyse etki etmez hale gelmiştir. Coğrafya başlığı altında incelenen iklim faktörü ise benzer şekilde bir ülke için savunma avantajı sağlarken, ülkenin dış politikasına etkisi günümüzde de devam etmektedir.

Ülkenin yeryüzünde bulunduğu konumu ise diğer etkenlere nazaran ülkenin dış politikasını etkileyen en önemli faktördür. Ülkenin sahip olduğu sınır komşuları, denize olan bağlantısı, kara ülkesi olup olmaması gibi durumların hepsi izlenecek dış politikaya doğrudan etki eder. Eski Sovyet ülkelerinde olduğu gibi çizilen yapay sınırlar ülkeler arasında anlaşmazlığa neden olabilir ve bu anlaşmazlıklar çatışmalara dönüşebilir. Tezin konusu olan İkinci Dünya Savaşı döneminde Türkiye'nin konumu sebebiyle güvenlik endişelerine sebep olabilir. İkinci Dünya Savaşı döneminde Türkiye, Rusya'ya yakınlığı sebebiyle olası bir Rus işgalinden çekince duymuştur. Buna "Polonya Sendromu" denilmektedir. Bu sebeple kendisine coğrafi olarak yakın olan ve işgal potansiyeline sahip Sovyetler Birliği'ne karşı Türkiye batılı devletlerin desteğini aramıştır. Benzer şekilde İngiltere'nin baskıları karşısında ise Rusya'ya yakınlaşabilme ihtimalini masaya koyarak batının bunaltıcı politikaları sonucunda Sovyetler Birliği ile yakınlaşabileceğini vurgulamıştır. Coğrafyasının getirdiği dezavantajı, etkin bürokrasisi sayesinde Türkiye avantaja çevirmiş ve kendisinden görece güçlü olan ülkeleri birbirine karşı denge unsuru olarak kullanmıştır.

Jeopolitik etki ise coğrafyanın dış politikaya etkisinden bahsederken sıkça karşılaşılan bir terimdir. Jeopolitik özellik devletlerin tüm coğrafi özelliklerinin, dış politikaya dolaylı ya da doğrudan olsun fark etmeksizin etkisini araştırır.⁷ Jeopolitiğin kurucusu ise siyasal kuramcı, Alman asıllı bilim insanı Ratzel'dir. Ratzel'e göre bir devletin dış politikası ve jeopolitik özellikleri birbirinden ayrı düşünülemez. Ratzel, gücün tanımını da Jeopolitik üzerinden yapmaktadır. Ratzel'e göre güçlü devletin tanımında iki kriter vardır: Dünya üzerinde kapladığı alanın büyüklüğü ve ülkenin yeryüzündeki konumu. Nasyonal Sosyalist Almanya'nın "Lebensraum" politikası Sait Yılmaz tarafından bu görüş ile ilişkilendirilmektedir.⁸ Jeopolitiğin üzerinde duran bir başka yazar olan Mahan'a göre ise anahtar kriter denize ulaşım ve deniz yollarının hakimiyetini elinde bulundurmadır.⁹ Bir kara ülkesi olan Almanya'nın İkinci Dünya Savaşı'nda denize ulaşımı olan veya su yollarını elinde bulunduran birçok ülkeyi mağlup etmiş olması bu tezin tarafımızca pek geçerliliği olmadığını göstermektedir. Jeopolitiğin

⁷ Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ...*, s. 537.

⁸ Sait Yılmaz, "Jeopolitik ve Strateji", *Jeopolitik aylık strateji dergisi*, 1/6 (2009), s. 75.

⁹ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, Bursa: mkm Yayıncılık, 10. Baskı, 2013, ISBN 9786055911539, s: 142

dış politikaya etkisini açıklayan bir başka kuramcı ise Halford Mackinder'dır. İngiliz asıllı kuramcıyı diğer kuramcılardan ayıran özelliği ise jeopolitiğin önemini konum belirterek yazmış olmasıdır. Mackinder'in "Heartland Teorisi"ne göre Avrupa'nın doğusu ve Rusya'nın Sibiryâ bölgesi jeopolitik güç konusunda kilit öneme sahiptir. Mackinder "Heartlanda hükmeden dünya adasına hükmeder, dünya adasına hükmeden de dünyaya hükmeder." jeopolitiğin dünya gücü olmadaki etkisine vurgu yapmıştır.¹⁰ Mackinder'in teorisi birçok kuramcı tarafından eleştirilmiştir. Heartland teorisine karşı çıkan kuramcıların başında Nicholas Spykman gelmektedir. Dünya üzerindeki belli bir alanı işaret ederek jeopolitiğin önemini vurgulayan Mackinder'e karşı Spykman başka bir belli alandan söz etmektedir. Heartland teorisine karşı "Rimland" teorisini ortaya atan Spykman dünya gücü olmanın Türkiye'nin de içinde olduğu belli bir alana hâkim olmaktan geçtiğini savunmuştur. Rimland ifadesi ile kastedilen doğu Sibiryâ bölgesinden başlayan ve Türkiye'yi de kapsayan bir alandır. Ahmet Davutoğlu kitabında bu bölgeyi "kenar kuşak bölgesi" olarak tanımlamıştır.¹¹

Ülkelerin dış politikasına ekonomileri bariz şekilde etki etmektedir. Güçlü ekonomiye sahip ülkeler dış politika amaçlarına ulaşmakta diğer ülkelere kıyasla daha başarılıdır. Ülkeler dış politika hedeflerini belirlerken mevcut ekonomik potansiyellerine göre amaçlar belirlemeli ekonomik değişimlerine göre dış politika stratejilerini revize etmelidir. Uluslararası ilişkilerde ülkelerin ekonomik gücünden söz ederken temelde iki şey kastedilir; ülkenin endüstri kapasitesi ve yeraltı/yerüstü zenginlikleri yani doğal kaynakları ve bu kaynakları işleyebilme kapasitesi. Birçok kuramcı ülkelerin ekonomik kapasitelerini güç başlığı altında değerlendirmektedir. Gücün bir alt kategorisi olarak görmektedir. Faruk Sönmezoğlu, gücü tanımlarken klasik askeri güç ile ekonomik gücün birbirinin tamamlayıcısı olduğuna vurgu yapmaktadır.¹² Düşman iki ülkenin ordularının tek başına birbirlerine üstünlük sağlayamadıkları durumlarda savaşın nasıl sonuçlanacağını belirleyen şey ekonomidir.¹³ Ülkelerin ekonomik durumundan söz edilirken; gayri safi milli hasılası, kişi başına düşen milli gelir, ülkenin ihracat fazlalığı, ithalata bağımlı olmaması, üretim tesislerinin kapasitesi, doğal kaynaklarının rezervi gibi çeşitli kriterler mevcuttur.

Dünya üzerindeki doğal kaynakların homojen bir dağılımı yoktur. Bazı ülkeler petrol açısından zengin yataklara sahipken bazı ülkeler tarıma elverişli geniş topraklara

¹⁰ Murat Yeşiltaş, "Jeopolitik", *Uluslararası İlişkilere Giriş Tarih Teori Kavram ve Konular*, haz., Şaban Kardaş ve Ali Balcı, İstanbul: Küre Yayınları, 6. Baskı, 2017, s. 354.

¹¹ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, İstanbul: Küre Yayınları, 34. Baskı, 2009, s. 105.

¹² Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ...*, s. 177.

¹³ Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ...*, s. 177.

sahiptir. Bu dağılımdaki dengesizlik devletlerin ekonomik gelişimlerine tarih boyunca etki etmiştir. Bu etki günümüzde de gözlemlenebilmektedir. Elbette ki doğal kaynaklara sahip olmak bir ülke için güçlü olmaya tek başına yetmemektedir. Değerli taşlar ve zengin altın madeni yataklarına sahip olan Afrika coğrafyası, bu madenlerini doğrudan alıcıya ulaştıramadığı için dünyada ekonomik bir güç konumuna yükselememiştir. Buna karşın topraklarında bilinen elmas madeni çıkarma sahası bulunmayan İsviçre ise kendi elmas borsasına sahiptir.

Ekonomik gücün iki unsurundan biri olan kaynaklara sahip olma kriteri ülkeleri çoğu zaman denizaşırı arayışlara itmiştir. İngiliz ve Fransız koloniciler bu yüzden sömürgecilik faaliyetleri için hükümetlerince finanse edilmişlerdir. İngiltere'nin bir "Sömürge Bakanlığı" dahi mevcuttu. Doğal kaynaklara sahip olmayan ülkeler bir şekilde doğal kaynakları elde ederek ekonomik güçlerini artırma yolu izlemektedir. Ülkelerin doğal kaynaklarının kısıtlı olması ya da olmaması, ekonomik açıdan güçlenmelerine engel olmadığı gibi; ülkenin zengin doğal kaynaklara sahip olması da tek başına uluslararası bir güç olması için yeterli değildir. Dünya Savaşı öncesinde ekonomik açıdan güçlü bir ülke olmanın şartlarından birisi sömürge sahibi olmaktı. 2022 Dünya Kupasına ev sahipliği yapan Katar gibi petrol zengini ülkeler ekonomik bir güç konumunda ve kendi dış politika stratejileri mevcutken, Rusya hâkimiyetinde yarı özerk konumdaki Çeçenistan ise zengin doğalgaz yataklarına rağmen kendi bağımsız dış politikasına sahip değildir. Diğer kriter olan endüstriyel gelişme ise ülkelerin doğru politikalar izlemeleri sonucu elde ettikleri bir ayrıcalıktır. Endüstriyel gelişmişlik, sahip olunan kaynakların doğru kullanımı ve üretim kapasitesinin akıllıca yönetilmesiyle sağlanabilir.

Ülkeler, kendi gıda ihtiyaçlarını karşılamak için tarım alanında kendi kendilerine yetebilen bir potansiyele sahip olmalıdır. Kendi tarım ürünlerine sahip olamayan veya tarım ürünlerindeki üretim kapasiteleri ihtiyaçlarının altında kalan ülkeler başka ülkelere ürün alarak bu açığı kapatmaya çalışırlar. Bu durum ekonomik açıdan bir ülkeyi zayıflatır. Tarım konusunda kendi kendine yetemeyen devletler en büyük zorluğu olağanüstü durumların cereyan ettiği zamanlarda yaşarlar. Örneğin savaş, gibi durumlarda ülkelerin tarım ürünü takviyesi güçleşir bu durum ülke ekonomisini olumsuz etkiler. Rusya-Ukrayna geriliminde "buğday deposu" olarak anılan Ukrayna'nın tahıl koridorunu sürekli açık tutması için Türkiye çok çaba sarf etmiştir. Diğer açıdan bakılırsa üretimi elinde bulunduran ülkeler bu artı değeri dış politikalarında silah gibi kullanabilmektedirler. Dünyanın en büyük mısır üreticilerinden olan ABD, üstünlük kurmak istediği ülkelere karşı tarım ürünü satışında çeşitli zorlayıcı

politikalar izleyerek yapay gıda krizleri yaratabilmektedir. Tarım ürünlerinde ise buğday ve mısır stratejik öneme sahip ürünlerdir. Yaş meyve gibi diğer tarım ürünlerine kıyasla stoklanabilmesi daha kolay olan ve uzun ömürlü olan bu gıdalar kolayca büyük miktarlarla stoklanabilmektedir. Olağanüstü dönemlerde kullanılmak üzere stoklanabilmesi bu ürünleri diğerlerinden daha değerli kılmaktadır. Aynı zamanda tarım ürünlerinin toplanması da bir ülke savaşırken neredeyse imkânsız olması sebebiyle, stoklarındaki buğday ve mısır ülkenin savaşı sürdürebilme kapasitesine de etki etmektedir.

İçsel çevre denince, iç politika, bürokrasi, siyasi partiler, kamuoyu ve baskı grupları akla gelmektedir¹⁴. Dış politikayı belirleyenler bir şekilde iç politikada muzaffer olmuş olanlardır. Dış gelişmeleri her ne kadar takip ediyor olsalar da arka planda başka bir amaçları daha mevcuttur. Dış politikayı belirleyenler mevcut iktidarlarını sürdürmek isterler. Bu yüzden iç politikadaki gelişmelerden de kaçınılmaz olarak etkilenirler. Dolayısıyla dış politika aslında iç politikanın bir uzantısıdır. Bu yüzden seçim yoluyla iktidar belirleyen bazı ülkelerin kanunları dış politikada olağandışı bir durum olması halinde örneğin savaş gibi, iktidarı değiştirebilecek seçim gibi olayların ertelenebilmesini öngörürler. Çünkü dışarıdan bir tehdit söz konusu olduğunda, ülke içinde kararları kimin vereceğinin belirsizliği olabilecek en kötü senaryodur. Ulusal çıkarlar söz konusu olduğunda en kötü karar bile kararsızlıktan iyidir. Günümüzde ülkeler, seçim sonucunda iktidarlar değişse bile dış ülkelerle bağlantıların kopmaması için bürokratik kanalları kullanmaktadır. Bir ülkenin mevcut iktidarı değiştiği zaman izlediği dış politika göreceli olarak değişebilir yine aynı şekilde dış işleri bakanları da değişebilir fakat misyon görevlileri, büyükelçiler, konsololar, müsteşarlar yerlerine yenilerinin atanması uygun görülünceye kadar görevlerini sürdürmeye devam eder, içsel çevreden etkilenmezler. Dış politikayla alakalı bürokrat kadrolar içsel çevrede olanlardan bağımsızdır. Bazı durumlardaysa karar alıcıların değişmesi bir ülkenin dış politikasını bütünüyle değiştirebilir. Yakın zamanda Afganistan'da yönetimin Taliban'ın eline geçmesi dış politikaya içsel çevrenin etkisine açık bir örnektir.

Dış politikaya etki eden bir diğer içsel faktör ise kamuoyudur. Kamuoyu bir ülkenin izlediği dış politikanın ülke vatandaşları tarafından algılanma şeklini ifade eder. Faruk Sönmez kamuoyunu kanaatler olarak tanımlamaktadır.¹⁵ Dış politikayla ilgili bir

¹⁴ Bahar Hurmi, "Uluslararası İlişkilerde Dış Politikayı Etkileyen Etmenler", *Değişen Dünyada Uluslararası İlişkiler*, haz., İdris Bal, Ankara: Lalezar Kitabevi, 2. Baskı, 2008, s. 140.

¹⁵ Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika...*, s. 624.

kararda karar alıcılar halk desteğini arkalarına alarak hareket ederse şüphesiz ki izlenen çizgi daha doğrusal olacaktır. Tarihte bu durumun benzer bir örneği 3. Reich'ta yaşanmıştır. Adolf Hitler, Çekoslovakya'nın ilhakından önce yaptığı konuşmada açıkça halk desteği istemiştir. Bir diğer örnekse İngiltere'nin, Reich'a savaş ilanından sonra Führer'in yaptığı "topyekun savaş ilanı konuşması"dır. Tam demokratik olmayan ülkelerde kamuoyu genellikle tek kaynaktan yönetilmektedir. Nasyonal Sosyalist Almanya'da bu görevi "Propaganda Bakanlığı" üstlenmiştir.¹⁶ Kamuoyuna yönetimdekilerin doğrudan etki edebildiği durumlarda kullanılan araçlara "devletin ideolojik aygıtları" denilmektedir. Althusser devletin ideolojik aygıtlarını tanımlarken; her ne kadar alt-üst ilişkisinden ve üretim kaynaklarının hâkimiyetinden yola çıkmış olsa da, etkilenenleri arasında Foucault baskıcı yönetimlerdeki görünende fikir birliğinin sebebinin DİA (Devletin İdeolojik Aygıtları) olduğunu söylemektedir. Kamuoyunun dış politikaya etkisi savaşlar sonrası çağda genellikle sınır problemleri ve hak iddialı topraklar söz konusu olduğunda gündeme gelmektedir. Örneğin yakın zamanda Türk karasuları içerisindeki bir adaya çıkarak gövde gösterisi yapan Yunan kuvvetlerine karşı Türk hükümetinin sessiz kalması, halk tarafından tepki toplamış ve hükümet kanadından açıklama yapılması gerekmiştir.¹⁷ Böylece halkın tepkisi dış işlerinin komşu bir ülkeye karşı izlediği politikaya etki etmiştir. Türkiye'de kamuoyu, partiler ve sivil toplum kuruluşları tarafından etkilenebilmektedir.

Son olarak uluslararası aktör olarak kabul edilen "devlet"in davranışlarına etki edebilecek unsur ise elbette bir başka devlet olacaktır. Ülke içindeki gelişmelerin dış politikadaki etkilerine "içsel çevre" ismi verildiği gibi, ülke dışındaki gelişmelere ise "dışsal çevrenin etkisi" adı verilmektedir. Tayyar Arı'ya göre dış çevreyi oluşturan şey "diğer devletlerin eylem ve davranışlarıdır."¹⁸ Dışsal çevre bir ülkenin izlemekte olduğu dış politika çizgisini bütünüyle değiştirebilecek kadar etkili olabilmektedir. Dışsal çevrenin dış politikaya etkisi sadece realist bakış açısından değil diğer görüşlerce de kabul edilmektedir. Uluslararası aktör olarak sadece ülkeleri kabul etmeyen sivil toplum kuruluşlarını, çok uluslu şirketleri ve diğer sermaye kaynaklarını da birer aktör olarak kabul eden çoklu yaklaşımlara göre de dışsal çevre, dış politikanın belirlenmesi üzerinde son derece etkilidir. Devlet, karar verirken tıpkı satranç tahtasında hamle yapmadan önce diğer tüm taşların konumunu ve hamle potansiyelini hesap etmek zorunda olan bir oyuncu gibi çözümlemeler yaparak ve strateji geliştirerek karar

¹⁶ Tam adı: Halkı Aydınlatma ve Propaganda Bakanlığı

¹⁷ Ece Göksedef, "Türkiye-Yunanistan hattında 'adalar' gerginliği: Ankara'da askeri adım gündemde mi?" *BBC NEWS TÜRKÇE*, 10.6 (2022), s. 1. (erişim 16.11.2022).

¹⁸ Arı, a.g.e., s. 134.

vermelidir. Dikkat edilmesi gereken husus satranç oyununa benzetilen dış politikada karar verme süreci ile satranç oyunundaki temel fark olan kurallardır. Satranç önceden sabit şekilde belirlenmiş kurallar çerçevesinde taşların belirli kombinasyonlarıyla ilgilidir. Oysa bazı kuramcılara göre uluslararası ortam tıpkı doğa hali gibi kaotiktir. Kurallar yalnızca müeyyidelerden çekince duyan ya da güç açısından yeterli olmayan devletler için bağlayıcılığa sahiptir. Diğer yandan en azından görünürde günümüzde ülkeler, uluslararası hukuk ve uluslararası örgütleri hesaba katarak kararlar alırlar.

Ülkelerin askeri kapasiteleri kuramcılar tarafından genellikle güç kavramı altında işlenmektedir. Bu yüzden askeri gücün devletin dış politikasına etkisine kısaca değinilmiştir. Askeri gücün devletlerin izlediği dış politikada ve dış politika amaçlarına ulaşmada realist doktrin açısından önemi oldukça fazladır. Morgenthau yukarıda sayılan ekonomi, coğrafya gibi dış politika etkenlerinin önem kazanmasının koşulunu askeri kapasiteyle sınırlandırmıştır. Bu etkenlerin hepsi askerî kapasiteyle desteklendiği sürece ülkenin uluslararası gücünü oluşturur.¹⁹ Askerî kapasitenin doğal ölçütüyse; daima savaş durumuna hazırlıklı olmaktır. Bir ülke, ordusu gelişmiş silahlara sahip olup ya da asker sayısı bakımından milyonlara ulaşmasına karşın savaşa her an hazır değilse, o ülke askeri kapasitesini kullanamıyordur. Örneğin; “Arap-İsrail Savaşı”nda Mısır, Suriye, Ürdün birleşik orduları askeri kapasite bakımından İsrail Ordusu’ndan üstün olmasına karşın İsrail ordusunun saldırıya hazır olması ve birliklerini sürekli teyakkuzda tutması sebebiyle başarısız olmuştur. Askeri kapasitenin belirleyici ölçütü kullanıma hazır olunmasıdır.

Devletlerin dış politikasına karar vericilerin etkisi yukarıda açıklanmıştır. Bu bağlamda bir ülkenin izleyeceği dış politikada tutarlılığı, fevri olup olmaması, ihtiyatlılığı, realist analiz yapabilmesi gibi hayati durumların hepsi dış politikada karar vericinin kim ya da kimler olduğuyla alakalıdır. Demokrasinin oturduğu ülkelerde üç unsur yani yasama, yürütme ve yargı birbirlerine etki edebilen unsurlardır. Örneğin yürütmenin verdiği bir karardaki kanunsuzluk yargı tarafından yargılanabilmektedir. Benzer şekilde yasama organı yürütmenin uyması gereken kanunları belirlemektedir. Dolayısıyla dış politika yapımı aşaması bir keyfiyete dayanamaz. Demokrasinin işlediği bu ülkelerde hükümetler aldığı kararlar sonucunda ülke vatandaşlarının tamamına karşı sorumluluk sahibidir. İktidarlar konumlarını seçmenlerine borçlu oldukları için halkın fikirlerini dikkate almak zorundadırlar fakat bunu yaparken de ulusal çıkarlar doğrultusunda dış politika stratejileri benimsemeleri gerekir. Buradaki ikilem halkın

¹⁹ Arı, *a.g.e.*, s. 145.

görüşü ile dış politika amaçları çelişirse ne olacağıdır. İktidar sahipleri ya halkın benimsediği fikirlere uygun hareket edecek ya da dış politikada ülke çıkarlarını gözetecektir. Birinci seçenekte ülke menfaatleri tehlikeye girebilirken, ikinci seçenekte ise iktidarı kaybetmeleri söz konusu olabilmektedir. Kısmen demokrasiyle yönetilen ve konsüller aracılığıyla kararların alındığı Jull Sezar(Gaius Lulius Caesar) öncesi Roma İmparatorluğu'nda bunun yolu geçici diktatörler atamayla bulunmuştur. Savaşlar, kıtlık gibi olağanüstü durumlarda geçici süreliğine seçilen²⁰ tam yetkili kişiler tüm kararları hızlıca alır ve halkın desteğini umursamadan devletin menfaatine politikalar üretirdi. Türkiye geçmişte benzer bir durumda Mustafa Kemal Atatürk'e Başkomutanlık unvanı vererek bürokrasinin hantallığından uzak hareket kabiliyeti yüksek bir karar alma sahası tanımıştır. Benzer şekilde İkinci Dünya Savaşı döneminde İsmet İnönü "Milli Şef" unvanıyla dış politikada bağımsız ve hızlı karar alabilme olanağına kavuşmuştur. Demokrasinin askıya alınmasının, geçici olması kaydıyla, olağanüstü dönemlerde etkin dış politika üretilmesinde etkili olduğu bu örnekle görülebilmektedir. Devlet mekanizmalarında olağanüstü dönemler olağanüstü yetkiler gerektirebilmektedir. Kalıcı diktatörlüklerin olduğu 3. Reich gibi ülkelerde ise yıkımı getirebilmektedir. Devletlerin diğer devletler ile temel iletişim şekli ise diplomasıdır. Diplomasisi güçlü olan devletler bunu bir güç unsuru olarak kullanmaktan çekinmemektedir.

Diplomasi, ülkelerin dış politikasının son halinin belirlenmesinde en etkili unsurdur. Diplomasinin gelişmişliği ülkenin dış politika amaçlarına ulaşmasında doğrudan etkilidir. Dış politikanın mutfağı, diplomasi çevreleridir. Olağanüstü durumlarda kurmaylar ve askeri stratejisyenler ülke için ne kadar önemliyse diplomasi yapıcılar da olağan dönemlerde ülke için en az o kadar önem taşımaktadır. Diplomasinin önemi dış politikaya etki eden diğer faktörleri bir araya getirebilmesinde ve son şeklini vermesinde saklıdır.²¹ Devletlerin dış politikasında izlediği bürokrasi, devletin toplam dış politika gücünü yansıtır. Diplomasilerinde realist düsturu benimsemeyen devletler, ekonomik ya da coğrafi avantajlarını kullanabilme potansiyellerini kaybederler.²² Türkiye Cumhuriyeti 1939 ve 1945 yılları arasında etkili bürokrasisi sayesinde savaşın dışında kalmayı başarmıştır. Savaşan taraflarca Türkiye'nin dış politikasına dair bir yanlış anlaşılma olmaması ve ulusal amaçlarını, statükocu yaklaşımını Mihver ülkeleri ve Müttefik ülkelere doğrudan aktarmış olan Türkiye şeffaf bürokrasisi sayesinde bunu başarmıştır. Realist yaklaşıma göre temek

²⁰ Bu süre genellikle altı ay olurdu ve istisnai olarak bir kereliğine mahsus altı ay daha uzatılabilirdi. Galya tehdidine karşı Sezar seçilen son konsül atamalı diktatördür.

²¹ Hans J. Morgenthau, *Uluslararası Politika*, s. 181.

²² Hans J. Morgenthau, *Uluslararası Politika*, s. 181.

aktör olan devleti ise kısıtlayıcı birtakım unsurlar bulunabilmektedir. Uluslararası hukuk normları devletlerin izleyecekleri dış politikalarında etki yaratan başlıca dış unsurlardan birisidir.

Devletlerin iç politikasında vatandaşlarının devlete karşı sorumlulukları ve ödevleri olduğu gibi devletlerin de uluslararası ortamda birtakım sorumlulukları mevcuttur. Ülkelerin iç işlerinde bu sorumluluk ve yasaklar kanunlar aracılığıyla devletin kendisi tarafından belirlenirken, dış politika bu normların belirlenmesi uluslararası hukuk mercileri tarafından uygulanır. Barış yanlısı ve statükocu devletler uluslararası hukuk kurallarına saygı duyarken, askeri kapasiteleri kısa sürede güçlenmiş olan ya da bir ekonomik kanatta tekel konumuna gelmiş olan devletler bu kuralları ihlal edebilmektedir. Bu çalışma realist bakış açısı çerçevesinde değerlendirildiği için uluslararası hukuk kurallarının bağlayıcılığına da realist açıdan yaklaşılmıştır. Dış politikanın hareket alanı uluslararası hukuk tarafından çizilmiştir.²³ Kuralları belirleyen otoritenin, kuralları çiğneme ihtimali olanlardan daha güçlü olmadığı durumlarda kuralların anlamını yitirdiği geçmişte görülmüştür. Uluslararası hukuk kurallarının müeyyidesinin uygulanabilmesi için uluslararası hukuk kurallarını hazırlayan kurul ya da meclislerin tüm ülkeler karşısında yaptırım gücüne sahip olması gerekmektedir. Bunun olmadığı durumlarda gücü elinde bulunduran devletler uluslararası hukuku hiçe sayarak revizyonist hareket edebilmektedir. Realist bakış açısına göre dış politikanın yapıldığı çevre tıpkı toplum sözleşmesi öncesi ortam gibi kaotiktir. Fakat devletler rasyonel davranarak kendileri için yıkıcı sonucu olabilecek dış politika hamleleri yapmaktan kaçınırlar. Bunun sebebi tek bir devletin ya da devletler gurubunun tek başına mutlak küresel gücü elinde bulunduramamasıdır. Uluslararası ortamda aslında ülkelerin hareketlerini kısıtlayabilecek mutlak bir otorite mevcut değildir. Ülkeleri antlaşmalara uymaya iten temel etken “karşılıklı bağlayıcılık” ilkesidir. Karşılıklı bağlayıcılık ilkesi iki ülke ya da ülkeler grubunun dış politikalarında rasyonel davranmaları varsayımına dayanmaktadır. Uluslararası hukukun dış politikaya bazı dönemlerde çok etki etmesi bazı dönemlerdeyse etki edememesinin sebebi kanun yapıcının yetersiz kalabiliyor olmasından kaynaklanmaktadır. Örneğin İkinci Dünya Savaşı öncesinde 3. Reich’ın “Südetland”ı anavatana katması gibi revizyonist olaylarda uluslararası hukuk etkisiz kalmıştır. Devletler agresif dış politikasına karşı Almanya için çözümler üretmek adına toplantılar düzenlemiş fakat ortak mutabakata varılamamıştır. İngiltere’nin “yatıştırma politikası” ise 3. Reich’ın saldırgan dış politikasını

²³ Hüseyin Pazarcı, *Uluslararası Hukuk*, Ankara: Turhan Kitabevi, 5.baskı, 2007, s. 181-184.

etkilememiştir. Aksine Almanya dış politikasında daha cesaretlenmiş ve revizyonist eylemlerinin sahasını genişletmiştir. İngiltere'nin yatıştırma politikasının sonucu Çekoslovakya'nın 3. Reich'in sınırlarına katılması ile sonuçlanmıştır. Doğuda da benzer şekilde "Mançurya Katliamı"na dünya kamuoyunun etki edememesi Japonya'nın yaş gözetmeksizin sivil katliamına başlaması ile sonuçlanmıştır. Türkiye ise uluslararası hukuk kurallarına, kuruluşundan beri bağlı kalarak savaştan sonra da Birleşmiş Milletler'in kurucu üyeliğini üstlenmiştir. Türkiye, Lozan'da çözüme kavuşmayan konular da dâhil uyuşmazlıklarında güç kullanma yolunu seçmemiştir. Bölgesel barışın sağlanabilmesi için Sadâbâd Paktı gibi birçok yerel ittifakın oluşmasını sağlamıştır. Küresel ölçekte ise savaşın savaşan tarafların tüm toprak vaatlerine karşın savaşa girmeme ve tarafsızlık tutumunu sürdürmede kararlı olarak uluslararası hukuka bağlı kalmıştır.

2.4. Dış Politikada Amaç Sorunsalı

Dış politikanın tanımı konusunda bazı ortak noktalar olmasına karşın tek bir tanımda uzlaşmanın söz konusu olmadığı gibi; dış politikanın amacının ne olduğu konusunda da bir fikir birliği mevcut değildir. Bu çalışmanın "sabit"i kabul edilen realist paradigmanın paralelinde bir tanım yapmaya çalışılacak olursa; denilebilir ki dış politikanın amacı ile devletin varoluş amacı neredeyse aynıdır. Devletlerin asıl amacı varlıklarını devam ettirmek ve güç tanımına oturtulan kriter neyse ona ulaşmak için kaynaklarını doğru şekilde kullanmaktır. Dış politika amacı bir devletin politikacıları aracılığıyla belirlendiği için yönetme erkeni elinde bulunduran kadroların dış politikayı bütünüyle değiştirebilme gücü de mevcuttur. Örneğin Türkiye'nin Suriye'ye ilişkin izlediği yakınlık politikası zaman içerisinde, Esad rejiminin hızla devrilmesine destek veren bir çizgiye evrilmiştir. İki kutuplu dünya düzenince siyasal çizginin solunda kalan iktidarlar SSCB'yle çelişmeyecek dış politika çizgileri benimserken, muhafazakâr iktidarlar çoğunlukla antikomünist amaçlar izleyerek Amerikan yanlısı dış politika amaçları benimsemiştir. Türkiye'de de demokrat partinin iktidarı döneminde Kore Savaşı'na asker gönderilmiş ve dış politika amacı olan NATO'ya tam üyelik için çaba sarf edilmiştir. Dış politika amaçları uzun vadeli, kısa vadeli ve değişmeyen amaçlar olarak üçe ayırmak mümkündür.²⁴ Sıralamada sondan başa doğru gidildiğinde devletlerin yegâne amacının varlıklarının devamını sürekli kılmak olduğu yer alacaktır.

²⁴ Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika...*, s. 271.

Devletler dış politika amaçlarını gerçekleştirmek için birtakım stratejiler izleme yoluna gitmişlerdir. Dış politika tanımında olduğu gibi bu stratejilerin tanımlarında da belirgin köşeler mevcut değildir. Net olarak bir tutumun hangi stratejiye ait olduğuna dair bir kural mevcut değildir. Bir devletin dış politika amacını gerçekleştirmek için dış dünyaya karşı izleyeceği tutumun ne olacağını belirleyen ve karar alma sürecinde iktidara kroki görevi görebilecek kalıplara dış politika stratejileri denilmektedir. Devletler amaçların öncelik sıralaması değiştikçe, kendileri de değişecek olan dış politika stratejileri benimseyerek bu doğrultuda hareket etmelidir. Devletlerin dış politika amaçları belirlenirken birtakım dış politika stratejilerinden yola çıkılır. Bu stratejilerin belirlenmesinde coğrafya, ekonomik kapasite, askeri kapasite, mevcut uluslararası durum gibi birçok etken mevcuttur. Temelde dört adet dış politika stratejisi mevcuttur.²⁵ “yalnızcılık”, “tarafsızlık”, “bağılantısızlık” ve son olarak “ittifaklar” olarak sıralanabilir. Bir devlet dış politika amacına ulaşmaya çalışırken yukarıda sıralanan ölçütler doğrusunda kendisine en uygun olan dış politika stratejisini belirlemelidir. Örneğin: Soğuk Savaş yıllarında iki kutuplu bir dünyada Nasır yönetimindeki Mısır’ın bağılantısızlık yolu seçmesi veya İkinci Cihan Harbi’nde İnönü Türkiye’si’nin tarafsızlık yolunu tutması gibi. Yukarıda sayılan dört temel dış politika stratejisi tek tek açıklanmak yerine çalışmanın sonraki kısımlarında İkinci Dünya Savaşı dönemi özelinde örneklerle açıklanmıştır.

Bir devletin var olduğu andan itibaren aslî olan ve değişmeyecek olan amacı “varlığını devam ettirmek” olacaktır. Devletler, dış politika amaçlarına ulaşmak için rasyonel yollar tercih etmelidir. İster kısa vadeli olsun ister uzun vadeli olsun bir devletin dış politika amacı devletin varlığını tehlikeye atabilecek seviyede olmamalıdır. Bu durumun benzer örneği Birinci Cihan Harbi’nde Osmanlı İmparatorluğu’nu mevcut potansiyelini önemsemeden savaşa sürükleyen Enver Paşa ve kadrosunun dış politika amaçlarında gözlemlenmiştir. Birinci Cihan Harbi yıllarını yaşamış olan İsmet İnönü ve çevresindekiler İkinci Dünya Savaşı yılları boyunca, ihtiyatlı davranarak rasyonel hedefler belirlemiş ve olası bir felaketin önüne geçmiştir. Devletlerin değişmeyen dış politika amaçları, “güç” tanımları ile de alakalıdır. Bir devlet gücü tanımlarken ekonomi argümanlarından faydalaniyorsa, dış politikadaki amacı da ekonomik büyümesini elde etmeye endeksli olacaktır. Benzer şekilde bir devletin güç tanımı militarist çerçevedeyse o zaman o ülke ordusunu büyütme, bölgesinde askeri bir güç konumuna yükselme gibi amaçlara sahip olacaktır. Devletlerin dış politikada değişmeyen amaçlarının bir kısmı

²⁵ Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika...*, s. 293.

kolayca sayılabilirken diğerleri ise güç tanımına bağlı olarak değişmektedir. Örneğin Rusya'nın güç tanımında hâkimiyet alanını genişletmek olduğu için neredeyse on altıncı yüzyıldan beri değişmeyen dış politika amaçlarından biri “sıcak denizlere inmek” tir. Ya da ikinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan İsrail'in bir Ortadoğu ülkesi olarak kurulduğundan beri değişmeyen dış politika amaçlarından birisi “ulusal güvenliğe sahip olmak” olmuştur. Devletlerin tarihsel kökenlerinden kaynaklı dış politika amaçları da olabilmektedir. Yunanistan'ın “megali-ideası” gibi. Fakat bu değişmeyen amaçlar da kendi içlerinde önem sırasına göre ve bulunulan küresel atmosfere göre sıralanmaktadır. Realist iktidarlara sahip ülkelerin dış politika amaçları mevcut ülke potansiyeli, küresel durum, uluslararası antlaşmalar gibi ölçütlere uyularak sıralanmaktadır. Yakın zamanda Azerbaycan bu sıralamayı gözetererek dış politikasında değişmeyen amaçlarından biri olan Karabağ'ı fethetmeyi başarmıştır. Türkiye'den insansız hava aracı temin ederek mevcut potansiyelini artırmış ve yanı başında çatışma olmasını istemeyen Rusya'nın Suriye ve Ukrayna ile meşgul olmasını uluslararası atmosferin uygunluğu olarak okumuş olan Azerbaycan, realist davranmış, rasyonel kararlar alarak dış politika amacına ulaşmıştır.

Bir ülkenin kuruluşundan beri var olan amacı ile uzun vadeli planlarını içeren amaçları sıklıkla birbiri ile karıştırılmaktadır. Uzun vadeli amaçlar daha çok somut kavramlar üzerinden tanımlanmaktadır. Buna karşın değişmeyen dış politika amaçları çoğunlukla “ütopya” denilebilecek, ulaşılması pek mümkün olmayan sınırları esnek olan amaçları ifade etmektedir. Bunu anlamanın en kolay yolu günümüz Asya coğrafyasını incelemektir. Doğunun iki devi olan Çin ve Rusya üzerinden bir tanımla yapmak gerekirse; Çin'in değişmeyen dış politikası “Asya'nın tamamına hâkim olmak ve diğer devletler üzerinde tam tasarruf hakkına sahip olmak”tır. Uzun vadeli amacı ise eski Sovyet Bloğu ülkeleri üzerinde hâkimiyet kurmak, artık Rusya etkisinin daha az hissedildiği ülkeler üzerinden hâkimiyet sahasını genişletmektir. Örneğin yıpratıcı Suriye politikası sebebiyle eski uydu ülkelerine yeterince odaklanamayan Putin Rusyası'nın pasifliğinin farkında olan Komünist Çin, Fergana Vadisi'ndeki anlaşmazlığı yakından takip etmiş ve Tacikistan üzerinden bölgedeki etkisini artırmıştır. Uzun vadeli dış politika amaçları, Değişmeyen dış politika amacına ulaşmada çoğunlukla basamak görevi görmektedir. Genellikle Değişmeyen dış politika amacından yola çıkılarak şekillenmektedir.

Kısa vadeli dış politika amaçları çoğunlukla gündelik küresel gelişmeler etrafında şekillenmektedir. Diğer dış politika amaçlarına kıyasla daha değişkendir ve önem sırasında da sonda yer almaktadır. Ülke iktidarının değişmesiyle değişebilirler.

Çoğunlukla uzun vadeli dış politika amaçları tarafından belirlenmektedir. Örneğin; Türkiye'nin Özbekistan ve Azerbaycan'a ihracatı artırma amacı, uluslararası ortamda Türki devletlerin desteğini sağlama amacına yani uzun vadeli başka bir amaca hizmet etmektedir. İktidarın değişmesiyle öneminin değişeceği konusuna örnek ise Trump'ın başkanlığı döneminde duvarlar örerek önüne geçilmeye çalışılan "Meksika'dan yasadışı sınır ihlallerini engellemek" amacı Biden döneminde listenin alt sıralarına ötelenmiştir. Devletlerin dış politikaları savaş gibi durumlar dışında bazen de ortak hareket etmeyi mecbur kılmaktadır. Bu ortak hareket etme kaçınılmaz bir işbirliğini de beraberinde getirmektedir. Devletler ilk çağlardan günümüze değin çıkarları doğrultusunda diğer devletleri dikkate almışlardır. Antik Yunan ve Sümer site devletlerine dayanan ittifaklara dâhil olma stratejisinin üç ana fonksiyonu vardır. Bunlardan ilki, ittifak devletlerinin işbirliği ittifaktaki diğer devletler üzerindeki hâkimiyetine engel olarak dengeyi sağlamaktır. İkincisi, devletlerin yayılmacı anlayışla tehdit oluşturan devletlere karşı güç birliği yapmaktır. Son olarak ise, ortak normların korunması için birlik oluşturmaktır. Böylece taraf ülkelerce ortak bir değere sahip bölgelerin ortak güvenliğinin sağlanması amaçlanır. Türkiye Cumhuriyeti, İkinci Dünya Savaşı'nın öncesinde ve başladığı fakat en şiddetli halini almadığı zamanda birçok ittifaklar halkası oluşturarak hem bölgesel barışı korumayı amaçlamış hem de ulusal güvenliğine karşı olası bir tehdit olduğu zaman kendini güvenceye almak istemiştir. İsmet İnönü ve Numan Menemencioğlu 3. Reich'in doğuda ilerleyişinin tehdit olmaya başlaması karşısında ülke topraklarını saldırmazlık antlaşması ile güvene alırken diğer yandan da artık antlaşma ve uluslararası hukukun öneminin kalmadığı, Milletler Cemiyeti gibi oluşumların etkisini yitirdiği bu dönemde yerel ittifak arayışları yoluyla ulusal güvenliklerini korumak istemişlerdir. Birinci Cihan Harbi'ni sona erdiren Versay Antlaşması da bir uluslararası antlaşmaydı ve Almanya bu antlaşmanın taraflarından biriydi. Buna karşın maksimum güce ulaşan ve askeri kapasitesini artıran Almanya bu antlaşmanın hükümlerini hiçe sayarak işgal yoluyla toprak edinmiştir. Türkiye böyle bir ortamda tek başına uluslararası antlaşmaların hükümlerine güvenemezdi. Diğer taraftan savaşın seyrinin değişmesiyle birlikte de SSCB'nin Türkiye'ye karşı toprak talepleri Türkiye'yi endişelendirmiştir. Bu dönemden itibaren Türkiye hem savaşın kazanan tarafında yer alabilmek, hem savaş sonrası oluşacak yeni küresel düzende söz sahibi olabilmek hem de Sovyetler Birliği'nin mevcut kaotik atmosferi fırsat bilerek Türkiye'nin toprak bütünlüğüne saldırısından korunmak için batılı devletlerle çeşitli ittifak arayışları içerisine girmiştir.

2.5. Dış Politikanın Uzantısı Olarak “Savaş”

Dış politika, kimlik tanımı gereği “ben” dışındaki şeylere karşı oluşturulan tutum, strateji, yaklaşımlar bütünüdür. Dış politika tanımlaması küresel aktör olarak neyin kabul edildiğine bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Bu çalışmada küresel arenada söz sahibi yegâne güç olarak ülkeleri kabul eden realist yaklaşım çerçevesinde bir bakış sunulmuştur. Dolayısıyla dış politikayı oluşturan, devletlerin birbiri ile olan ilişkileridir. Dış politika kavramı demokrasinin oturduğu parlamenter sistemin hâkim olduğu, krallıkların simgesel olduğu Birleşik Krallık gibi ülkelerde dahi bir grup azınlığın elindeydi ve alt tabakanın müdahalesi veya fikir beyanı imkânsızdı.²⁶ Dış politika devletin varoluş amacı olan ulusal çıkarlara ulaşmada belirlediği ilkeler bütünüdür. İç politika, devletin ülke sınırları içindeki alanda diğer devletlerden bağımsız olarak mutlak hâkimiyeti ve otoritesiyken dış politika devletin bu otoritesi dışında kalan tüm değişkenlerdir.²⁷ Dış politika ve diplomasi arasında doğrudan bir bağ mevcuttur. Diplomasi dış politikanın çizdiği çerçeveye ulaşmada kullanılan yöntemler şeklinde ifade edilebilir. Yani dış politika özelinde; ulusal çıkarlar amaç, diplomasi ise araçtır. Devletin, sınırları dışında uluslararası aktörler ile olan ilişkilerini düzenleyen ilkeler ve bu ilkeler dâhilindeki davranışlarını dış politika olarak tanımlamak mümkündür. Dış politikanın belirlenmesinde devletin yönetim şekli de doğrudan etkilidir.²⁸ Dış politikanın kesin bir tanımının yapılamamasının bir diğer nedeni uluslararası ilişkilerdeki aktörün belirsizliğinden ortaya çıkar. Realist yaklaşımda uluslararası ilişkilerde ana aktör devlet iken idealist yaklaşımda ise devletle birlikte devlet dışı aktörlerin politikaların oluşumunda yer aldığı savunulur. Böyle bir durumda yapılan dış politika tanımı kısıtlı kalabilir.²⁹

Diplomasi ile ulusal çıkarların elde edilemeyeceği kesinleştiği durumlarda ise devletler çeşitli zorlayıcı yöntemlere başvururlar. Bu yöntemlerin en şiddetli olanı savaştır. Prusyalı Von Clausewitz “Savaş Üzerine” adlı kitabında “Savaş, siyasetin ve diplomasinin bir devamıdır” demiştir. *“Yani savaş kavramını ve diplomasiyi dolayısıyla dış politikayı birbirinin devamı olarak değerlendirmiştir. Savaşın, sadece politikanın başka araçlarla devamı olduğu, savaşın yalın bir politik eylem olmayıp gerçek bir politik araç, politik ilişkinin bir devamı, politikanın başka araçlarla*

²⁶ Ömer Kürkçüoğlu, “Dış Politika Nedir? Türkiye’deki Dünü ve Bugünü”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 35/1, 1980 ,s. 309-311 .

²⁷ Nilüfer Karacasulu, *Dış Politika Nedir? Türk Dış Politikası 1919-2008*, haz., Haydar Çakmak, Ankara: Platin Kitap, 2008, s. 12.

²⁸ Mümtaz Soysal, *Dış Politika ve Parlamento*, Ankara: Sevinç Matbaası, 1994, s. 243- 290.

²⁹ Aydın, “Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım” , s. 90-92.

*uygulanması olduğunu görüyoruz. Harbin kendine özgü özelliği, sadece araçlarının özelliğinden ibarettir. Bu araçlarla politikanın yönü ve amacının çelişkiye düşmemesini genellikle savaş sanatı sağlar”*³⁰ Savaş iki veya daha fazla devlet arasında başta askeri güç olmak üzere diğer zorlayıcı etkenlerle birlikte, sürekli ve can kaybına yol açan şiddete dayalı mücadeledir. Savaşı basit mücadeleden ayıran sadece askeri değil “tüm araçlarla sürdürülmesidir.” Prusyalı General Carl von Clausewitz savaşı tanımlarken düşmanı alt etmek için güç kullanımı ve kullanılan gücün orantısız olması üzerinde durmaktadır. Liddell Hart ise “Savaşın Geleceği” isimli kitabında düşmanın tüm kuvvetlerinin savaş meydanında imha edilmiş olması üzerine eğilerek yeni bir savaş eleştirisi ortaya koymuştur. Bu noktada savaşı tanımının karmaşıklığından sıyrılarak bir ayırım yapmak gerekirse savaş en basit haliyle ikiye ayrılır: imha savaşı ve topyekûn savaş. General Carl Von Clausewitz’in tanımı topyekûn savaşa daha çok uyarken, Liddell Hart’ın tanımı imha savaşını betimlemektedir. Topyekûn savaşın asıl amacı karşı tarafı – ki bu bir ülke ya da ülkeler birliği olabilir- koşulsuz, şartsız teslim olmaya zorlamaktır. Topyekûn savaşta mücadele gücü olarak yalnızca askerler değil, devleti oluşturan tüm bireyler kabul edilmektedir. Dolayısıyla savaş alanı sadece sıcak çatışmaların yaşandığı askeri noktalar yani cepheler değil ülkenin tamamı savaş sahası olarak kabul edilmektedir. Tarihsel örneklerden yola çıkarak söylenebilir ki topyekûn savaşta düşman tanımlamasında sivil ayrımı gözetilmemektedir. Savaş tüm ülke fertlerinin katılması gereken olağanüstü bir durum olarak kabul edilir “seferberlik oranı nüfusun tümüne yakındır.”³¹ 19. yüzyıl öncesi dünyada daha yaygın olarak görülen imha savaşı günümüzde uygulanmamaktadır. Günümüzde bu mücadele türüne rastlanmamasında uluslararası ve uluslar üstü kuruluşların savaş kurallarını tanımlamış olması ve savaş suçlarının tüm ülkelere idrak edilmiş olması etkilidir. Tarihteki bilinen yakın zamandaki örneği ise 3. Reich’in Polonya işgalinde düşman tanımına uyan Yahudi popülasyonu için uyguladığı sistematik soykırımdır. Her ne kadar imha savaşı tanımına uyması için saldırının düşman silahlı kuvvetlerine uygulanması ve savaş alanında gerçekleşmesi gerekse de İkinci dünya Savaşı bir topyekûn savaş olduğundan tüm ülke savaş alanı ve tüm bireyler düşman olarak kabul edilebileceği için bu örnek imha savaşı kavramını karşılamaktadır.

³⁰ Carl von Clausewitz, *Harp Üzerine*, çev., H. Fahri Çeliker, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1991, s. 35.

³¹ Mehmet Tanju Akad, *Modern Savaşın Temel Kavramları*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011, s. 204.

2.6. Uluslararası İlişkilerde Temel Paradigmalar

Dünya 1940'lı yıllardan sonra metodoloji açısından araştırmalara girmiştir. Teorileri destekleyecek yeni analiz yöntemleri arayışları farklı tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Aslında temel olarak tartışan iki grubun varlığı ile metodoloji ortaya çıkmıştır. Bunlar “realistler” ve “idealistler”dir. Bilim dünyası temelde bu grup etrafında kümelenirken ileriki dönemlerdeki görüşler çeşitliliği artırmıştır. Modern dünyada realistler ve idealistlerin oluşturduğu topluluğa “gelenekselciler” denilmektedir.³² Dış politika alanındaki gelenekselcileri eleştirerek bilim dünyasına katkı sağlayanlar “davranışsalcılar” olarak isimlendirilmektedir. Bir devlet ya da uluslararası başka bir aktör dış politikasını belirlerken, daha önceki küresel deneyimlerden yola çıkılarak üretilmiş olan paradigmalardan faydalanır. Bunların dışında empirizm ve normativizm vardır. Çalışmanın bütünlüğü açısından uzun uzadıya açıklama yapmak yerine bu kavramların tanımlarına kısaca değinilmiştir. Empirik teori olmuş olan, son bulmuş ve tespit edilmeyi bekleyen olgularla ilgilenirken; normativizm ise olması gerekenlerle ilgilenmektedir. Bu açıdan normativizm sıklıkla idealizm ile eşlenik kullanılmaktadır. Bu paradigmlar kendi içlerinde “ulusal aktör kimdir?” sorusuna verilen cevaba göre de ayrılabilir.

2.6.1. İdealist Paradigma

İdealizm yerine zaman zaman “ütopyacılık” kavramı da kullanılmaktadır. Bu isimlendirme daha çok realistlerin, idealistleri tanımlamak için kullandığı bir kavramdır. İdealizm daha çok Birinci Cihan Harbi’nden sonraki uluslararası ortamda güç kazanmıştır. İdealizmin, uluslararası ilişkiler alanındaki yansıması “Wilson İlkeleri”dir. Moon ve Zimmern idealizmin tanınmış öncülerindendir. İdealistler, toplum sözleşmesi ya da devlet öncesi toplum varsayımlarında diğer görüşlerden ayrılmaktadır. Doğa hali durumunun kaotik ve saldırgan olduğu fikrine katılmayan idealistler barışın hatta mutlak sürekli barışın bir şekilde mümkün olabileceği görüşüne sahiptirler. İdealistler uluslararası ilişkiler alanını, işbirliğinin bir aşaması olarak tanımlamaktadırlar. Uluslararası örgütler aracılığıyla dünya barışının var olabileceğini savunmaktadırlar. Bu durum kısa vadede mümkün olmasa dahi bölgesel ittifaklar ve çalışma örgütlerinin işbirliği sayesinde en azından lokal barış ortamının oluşturulacağını söylerler. Bu yönüyle idealist yaklaşım aslında Birinci Cihan Harbi sonrası Türk Dış Politikasının

³² Arı, a.g.e., s. 94.

esaslarını içermektedir. İdealistler, Birinci Cihan Harbi'nin getirdiği yıkımın tekrar yaşanmaması ve uluslararası ortamda işbirliğinin sağlanması için çeşitli çözüm yollarının arandığı bir dönemde ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla kaotik ortamın ortadan kalkabileceği ve en azından Milletler Cemiyeti aracılığıyla işbirliğinin mümkün olabileceği görüşüne sıcak bakmışlardır. İleriki aşamada Milletler Cemiyeti'nin barışı sağlamada başarısız olması, küresel arenanın tekrar çıkar odaklı bir hâl alması realist yazarların idealistleri ütopyacı olarak isimlendirmesi ile sonuçlanmıştır. İdealistler Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki dönemde hukuksal düzenlemeler yoluyla barışın korunabileceği üzerinde dururken, bu fikirlerin gerçek politik izdüşümü olan Milletler Cemiyeti'nin ve onun hukuksal düzenlemelerinin etkisizliği sonucu İkinci Dünya Savaşı'na giden sürecin başlaması, İdealistleri gerçekdışı olmakla suçlanmalara karşı çıplak bırakmıştır. Dünyada savaş sonrası düzenin devamına olan ihtiyaç ve barışın sağlanarak yıkımın etkilerinin onarılması arzusu idealizmin yükselişine sebep olmuştur. Bu dönemin sonunda İkinci Dünya Savaşı'na giden sürecin başlaması ve savaşın patlak vermesi ise İdealistlerin popülerliğinin kaybolması dönemidir. Buna rağmen uluslararası teorilerin gelişmeye başlaması idealizm ile başlamıştır. Türkiye, Kurtuluş Savaşı sonrası MC üyeliği, Sadâbâd Pakı, Balkan Antantı gibi oluşumlarla dünya barışının sağlanmasına katkı sağlayarak aslında idealist hareket etmiştir. İdealistler olması gereken “iyi” senaryolar üzerine odaklandığı için ileri görüşlü liderlerin olduğu ve barış yanlısı liberal politikaların izlendiği ülkelerde idealizm resmi devlet ideolojisinin parçası olabilmektedir. Barışın oluşması için ise idealistler devletlerin yönetim şeklinin önemine odaklanmıştır. Demokratik şekilde yönetilen devletlerin uluslararası ortamda barışın hâkim olmasını sağlayacağı kabulü mevcuttur. İdealizm bu yönüyle liberalizm ile karıştırılabilmektedir.

2.6.2. Liberalizm

Liberalizm, insan ve insanın değerlerinin ön planda olduğu bir yaklaşımdır. Uluslararası ilişkileri işbirliği sahası olarak kabul etmektedir. Yukarıda da bahsedildiği üzere bu açıdan idealizme benzetilmektedir. Buna karşın uluslararası ortamda barışı sağlayacak aktörün kim olduğu konusunda idealizmden ayrılmaktadır. İdealizmde uluslararası aktör olarak yalnızca devlet kabul edilmektedir. Bazı durumlarda devletler üstü oluşumlar var olabilmektedir fakat bu oluşumlar da esasında devletler içerisinde azınlık bir gurubun yönetiminde olan oluşumlardır. Liberaller ise insan vasıtasıyla oluşturulan her şeyin uluslararası ilişkilerde aktör olarak kabul edilebileceğini savunmaktadır. Aşağıda açıklandığı üzere bu yönüyle liberaller plüralist bir yaklaşıma

sahiptirler. İnsanın doğal yapısının yorumlanması konusunda ise liberaller genellikle idealistlere yaklaşmaktadırlar. Liberallere göre de insan doğası gereği kötü değildir ve çatışma engellenebilir. Bu yorumdan yola çıkan liberal uluslararası ilişkiler uzmanları, dünyada da savaşın aslında önlenabilir bir şey olduğunu savunmaktadırlar. Devletlerin hükümetleri dışındaki etkenlerin de uluslararası ilişkileri etkileyebildiğine vurgu yapan liberaller uluslararası örgütler, çokuluslu şirketler gibi başka aktörlerin de olduğunu savunmaktadır. Liberal görüş temelde 18. Yüzyıl aydınlanmasına kadar geriye götürülebilmektedir.

2.6.3. Plüralist Paradigma

Plüralist paradigma, Realist paradigma gibi devletleri küresel aktör olarak kabul etmekle birlikte tekelleşmeyi kabul etmeyerek; küresel aktör olarak devlet dışı oluşumları da kabul etmektedir. Devleti yekpare bir oluşum olarak görmek yerine devlet içerisindeki birbiri ile bağlantılı kliklere ve karar verici hükümet ile ilişkili tüm yapılara eğilmektedir. Birbirini etkileme potansiyeline sahip olduğu varsayılan devleti oluşturan bireyler, uluslararası ticaret gerçekleştiren kuruluşlar, uluslararası örgütler, çok uluslu basın kuruluşları gibi birçok faktör sıralanarak bunların her birinin uluslararası aktör olduğu kabul edilir.³³ Uluslararası aktör ilişkilerinde askeri gücü salt araç olarak görmez. Bu nedenle, plüralistler için yerel, ulusal ve uluslararası düzeylerde çok çeşitli kamusal ve özel aktörlerin karşılıklı etkileşim halinde bulundukları karmaşık bir süreç olarak gördükleri uluslararası politikanın yelpazesi oldukça geniştir.³⁴

2.6.4. Globalist Paradigma

Globalist paradigma uluslararası ilişkileri mevcut sistem üzerinden ele alır. Aynı zamanda bu mevcut sistemin oluşumunu da tarihsellik ile açıklar “sistemin temel özelliği kapitalist olmasıdır”³⁵ globalist paradigma uluslararası ilişkilerdeki belirleyici unsur olarak askeri güç yerine ekonomik gücü kabul eder. Sistemdeki tıkanıklıkta insan yani birey bazında destek talep edilecek kişi olarak üst düzey bürokrat veya yüksek rütbeli askerler yerine çok uluslu şirket yöneticileri, ekonomistler ve benzeri parasal uğraşı içindeki kişilerin teorileri belirleyicidir. Globalistler, küresel aktörün kim olduğuna verdikleri cevap itibarıyla liberaller ile benzerlik göstermekle beraber finansal ağırlıklı tanımları benimsemeleri sebebiyle de Marksist teoriyle de ortak özelliklere sahiptir.

³³ Arı, a.g.e., s. 103-105.

³⁴ Mustafa Aydın, “Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım Teori ve Analiz”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 51/1 (1996), s. 72.

³⁵ Arı, a.g.e., s. 105-107

Globalistler dünya sistemini devletlerin sürekli güç mücadelesinde olduğu bir alan olarak görmek yerine sistemi bir bütün olarak ele alırlar. Globalistlere göre küresel arena anarşik bir ortam değil kapitalist bir yapıdır. Soğuk Savaş dönemi ve sonrasında ortaya çıkan globalizm Soğuk Savaş dönemi boyunca baskın konumda olan kapitalist ülkeler ve bu ülkelere bağımlı durumda olan görece güçsüz ülkeler arasındaki ilişkiye eğilmiştir; bu ilişki üzerinden kapsayıcı bir sistem tanımlı yapmayı amaçlamıştır. Globalizm, Uluslararası ilişkileri tarihsel süreç yoluyla tanımlamaya çalışmaktadır. Soğuk Savaş dönemi ve sonrasındaki döneme dair gelişmeler ancak tarihsel perspektiften tanımlanmaya müsaittir. Günümüz olaylarının ve olgularının kavranabilmesi tarihsel bakış açısıyla mümkün olabilmektedir. Uluslararası sistem kapitalisttir ve bu kapitalist yapı günümüzde de devam etmektedir. Globalistler bu tarihsel süreci 16. Yüzyıla kadar geriye götürmektedir. Sistemsel bir bakış açısına sahip olan globalistler kapitalist yapının bazı ülkelere daha fazla çıkar sağlama imkânı sunarken bazı ülkelerin bu sistem sebebiyle gelişmesinin engellendiğine vurgu yapar. Uluslararası ilişkilerdeki aktörler arası ilişkileri belirleyen temel faktörün ekonomi olduğunu savunan globalistler, uluslararası değişimlerin de temel sebebinin hatta savaşların da temel sebebinin ekonomik kaynaklı olduğunu savunmaktadır. Globalistler de tıpkı realistler gibi analiz seviyesini “sistem düzeyi” üzerinden yapmaktadırlar. Sistemin ne olduğunu tanımlama noktasında ise globalistler, realist yazarlardan ayrılmaktadır. Bu farklılık realizm başlığında ayrıca ele alınacaktır.

Bunlar dışında pozitivism, post pozitivism, normativizm, kontrüktivizm, gibi düşünce yapıları da mevcuttur. Bu yaklaşımlar çalışmanın konusu olan yıllarda baskın özelliğe sahip olmamasından ötürü ayrıca açıklanmasına gerek görülmemiştir.

2.6.5. Realist Paradigma

Realizm, tarihsel açıdan ele alındığında kökleri Niccolo Machiavelli’ye kadar uzanmaktadır. Üst otoritenin olmaması ve “doğa durumu”nun anarşik yapısı tanımıyla da Thomas Hobbes’la özdeşleştirilir. Realizmin popülerliğinin artışı dünyada 1930’lu yıllarda yaşanan gelişmelerin sonucunda olmuştur. Nasyonal Sosyalist Almanya’nın ve Faşist İtalya’nın antirevizyonist hareketlerine karşın idealist yaklaşımların net bir çözüm ortaya koyamamış olması ve Milletler Cemiyeti’nin caydırıcı olamaması idealistleri arka plana iterken, realistlerin varsayımlarının dikkate alınmasına sebep olmuştur. İdealistlerin varsayımlarının geçersizliğinin görülmesi realistlerin özellikle çıkar ve çatışma konusundaki yaklaşımlarının önemini artırmıştır. Realizm insan doğasına ve insanlar tarafından oluşturulan yapılara özellikle devlete bakış açısıyla idealizmden

ayrılmaktadır. Realizm, ütopistlerin barış ortamının mümkün olabileceği iddiasına şüpheyile yaklaşan deterministik bir düşünce yapısıdır. Realistlerin insan doğasını tanımlamaya çalışırken kullandığı güç ve çatışma kavramları, onu diğer paradigmalardan ayırmaktadır. Realist bakış açısına göre; insanoğlu varoluştan kötüdür ve ruhu günahkârdır. Yeryüzündeki insanlar güce sahip olmaya ve diğer insanlar arasında üstün konumda olmaya doğuştan gelen bir meyle sahiptir. İnsanın doğası gereği sahip olduğu bu özelliklerinin yok edebileceği ve toplumsal barışın sağlanabileceği fikri realistlere göre ütöpik bir bakış açısidir. İdealistlerin, realistler tarafından Ütopyacı olarak isimlendirilmeleri de bu varsayımlarının gerçek dışı olarak görülmesinden ileri gelmektedir. Realistler uluslararası ortamı da insan doğasına dair bu varsayımlar üzerinden okumaktadır. Bu “Hobbescu” yaklaşıma göre uluslararası ortam da tıpkı doğa durumu gibi “herkesin her zaman herkesle savaştığı” bir ortamdır. Bu sebeple çatışma kaçınılmazdır ve sistem başka türlü hareket etmeye imkân tanımamaktadır. Realistler, bu sebeple güç kavramına sıkça vurgu yapmaktadır. Uluslararası siyaset özünde devletlerin arasındaki güç mücadelesidir. Bu atmosferde tüm aktörler yani devletler doğrudan çıkarlarını öncüler. Asıl amaç ulusal çıkarlara ulaşmaktır. Bu noktada realistler, diğer amaçların varlığını inkâr etmemekle beraber çıkarlar arasında hayali bir sıralama yaparak listenin en başına ulusal çıkarı koymaktadır. Bir üst otoritenin olmadığı ve tam anlamıyla kuralların olmadığı bu kaotik yapıda devletler varlıklarını sürdürebilmek için kendi güçlerine güvenmek zorundadır. Bu da ancak askerî kapasitelerini artırarak mümkündür. Güç tanımı da realistler için çıkar kavramı gibi belli sabitler tarafından şekillenmektedir. Realist bakış açısına göre güç denildiği zaman akla ilk gelmesi gereken askerî güçtür. Bu yönüyle de realizm, Marksist bakış açısı ve globalizmden ayrılmaktadır. Zira askerî güç devletler için en önemli güçtür, ekonomik güce sahip olmak ancak askerî güce yarar sağladığı ölçüde önemlidir. İktisadî konular ulusal güvenlik söz konusu olduğunda ikinci planda kalmaktadır. Ekonomik kalkınma, güçlü bir orduya sahip olma amacına hizmet etmiyorsa ancak devletler arası saygınlık kazanma aracı olarak kullanılabilir.

Realist paradigma varsayımlarını toplum sözleşmesine kadar götürmektedir. Küresel arenayı tıpkı sözleşme öncesi doğa hali gibi anarşik ve kuralların ya olmadığı ya da geçerli yaptırımlarının olmadığı bir alan olarak kabul eder. Bu bağlamda da küresel tek aktör olarak devleti kabul etmektedir. Uluslararası ilişkileri, ittifakları, savaşları belirleyen tek karar verici devletler ve onların sınırsız iradeleridir. Rasyonel insan yaklaşımının devlet tarafından uygulandığı ve yalnızca çıkarların önemli olduğunun kabul edildiği bu paradigmada aynı zamanda devletin varoluşunun yegâne

amacının ulusal çıkarlarını hayata geçirmek olduğu kabul edilmektedir. Güvenlik konusuna ise ulusal güvenliği listenin en başına koyarak yaklaşır. Önemli olan ulusal güvenliğin sağlanmasıdır. Savaş eğer ulusal güvenlik için gerekliyse, devlet bu kararı başka devletlerle uzlaşarak veya kendi başına alabilmektedir. Zaten başka devletlerin de olduğu uluslararası alanda savaş yani çatışma kaçınılmazdır. Savaş olgusu devletler için kaçınılmaz olduğu gibi bu durum doğaldır da. Devletler daima buna hazırlıklı olmalıdır. Bu yüzden genellikle realist paradigma “güvenlik ikilemi”³⁶ kavramı ile birlikte anılmaktadır. Realist paradigma uluslararası ortamda sorunların çözümünde gücü bir araç olarak görür. Güç kavramı tanımı itibariyle çeşitlilik gösterse de realist paradigma askeri gücü sıralamanın en tepesine koymaktadır. Uluslararası ortamın anarşik yapısı içinde devletler yani devleti yöneten, devlet adamı rasyonel kararlar almak zorundadır. Devletler bu sistem içerisinde varlıklarını sürdürmeyi amaçlarlar, bunun yolu da kendi güçlerine güvenmektir. Devlet daima daha güçlü olmalı ve diğer devletlere karşı üstünlük sağlamak amacıyla mevcut gücünü kullanmalıdır. Devletin sürekliliği kendi potansiyeline bağlıdır. Sistem güç sahibi olmayanın yok olacağı bir yapıdadır. Bu doğrultuda varlığını sürdürmek isteyen aktörün uluslararası moral ilkelerine uygun kararlar alması şart değildir. Kararların ahlak barındırmasına gerek yoktur, ulusal çıkarlara hizmet etmesi önemlidir. Devletlerarası ilişkilerde etik gibi soyut değerlerin önemsenmediği, salt doğru ya da yanlış şeklinde bir tasnifin olmadığı sadece çıkarların söz konusu olduğunu savunan realistler, tüm aktörlerin bu şekilde hareket edeceğini varsaymaktadır. Realistler için çatışma/savaş devletlerin en öncelikli konularıdır. Savaşı “yüksek politika” olarak tanımlayan realistler, ekonomik konuları ise “düşük politika” olarak görmektedir.³⁷ Realist kuramcılar sistemin yapısı ve devletler arasındaki ilişkileri tanımlama konusunda birbirlerinden farklı görüşlere sahip olabilmektedir. Hallett Carr, realist bakış açısıyla dış politikayı iç politikadan ayıran konular üzerinde durmuştur. Buna göre dış politikanın iç politikadan en belirgin farkı bir üst otorite olmamasıdır. Buna rağmen uluslararası ortamın kısmen normlara sahip olabileceği fakat bu normların bir kanun koyucu tarafından oluşturulmadığını ancak sistemin kendi kendine oluşturduğunu ve varlığını devam ettirmeyi amaçlayan aktörlerin bu normlara göre hareket ettiği kabul edilmektedir. Carr mutlak kurallar çerçevesi çizmek yerine mevcut işleyişin bir standardı olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. Carr’ın ortaya koyduğu düşünce temelde çıkarlar etrafında şekillenmektedir. 19. Yüzyılın bireyi merkeze koyan

³⁶ Kavramın mucidi olan Herman Herz bu kavramı ilk defa politik realizmi tanımlarken kullanmıştır. Bir devletin güvenlik kaygısıyla silahlanmasının rakip devleti tetiklemesi sonucu aynı şekilde silahlanmaya başlanması şeklindeki bir döngü olarak özetlenebilir.

³⁷ Arı, *a.g.e.*, s. 100.

liberal anlayışının makro ölçekte yorumlanması şeklinde karşımıza çıkan bu fikir; bireyler arasında çıkarların uyumluluğu söz konusu olduğu sürece ortak hareket etmenin mümkün olduğu fikrini alarak devletler arası ilişkileri de bu şekilde anlamaya çalışmıştır. Devletlerin ortak çıkarları olduğu sürece kararlarında bir ahenk görülebilir ve iki veya daha fazla devlet işbirliğine gidebilir. Carr, uluslararası ilişkilerin realist yorumunu, çıkar üzerinden tanımlamaktadır. Carr da diğer realistler gibi ahlâkın ulusal çıkarlar söz konusu olduğunda önemsiz olduğuna vurgu yapar. Mevcut durumun anlaşılmasını isteniyorsa ancak “güç” ve “güç ilişkisi” incelenerek mümkün olabilir.

Ulusal çıkarların nasıl elde edileceği ve çıkara ulaşma yolunda evrensel normların dikkate alınıp alınmaması konusu realist bakış açısını, idealistlerden ayırmaktadır. İdealizm, Kant’ın liberal fikirlerinin etkisiyle evrensel ahlâk kurallarının var olduğunu ve bu kurallara uyarak da ulusal amaçlara varılabileceğini savunmaktadır. Aslında teorideki bu farklılığın sebebi idealizmin ve realizmin insan doğasına bakışından kaynaklanmaktadır. Realizmde çıkarları doğrultusunda çatışmadan kaçınmayan ve doğası gereği bencil olan insan; idealizmde işbirliğine yatkın olarak kabul edilmektedir. Her iki görüş de real politikte sınındığı zaman aslında çalışmanın konusu olan İkinci Dünya Savaşı göstermektedir ki realizm 1939 yılı ve sonrasındaki Soğuk Savaş sürecinde uluslararası ilişkilerin açıklanmasında realizm hakim bakış açısıdır. Realistler devletler arası ilişkileri sıfır toplamli oyun teorileri ile açıklamaya yatkındır. Sıfır toplamli ilişkilerde bir devlet mutlak kazananken diğer devlet kaybedendir. Aynı zamanda kazanan devletin çıkarı, kaybeden devletin kaybına eşittir. Grotiuscu yani liberal veya idealist perspektif oyun teorisinde birden çok kazananın olabileceğinin mümkün olduğunu savunmaktadır. İdealist bakış açısı ve realizmin birbirinden ayrıldığı bir başka nokta da; devletler arası ilişkilerin boyutunun tanımlanmasıdır. İdealistler, devletlerarası ilişkilerin, çok yönlü ve uzun süreli aynı zamanda işbirliği yapıldığı sürece çatışmanın uzun vadede ortadan tamamen kalmasını sağlayacak bir yapı olarak tanımlamaktadır. Realistlere göre ise devletler arası ilişkilerde ittifaklar gibi bazen kısa süreli işbirliği mümkün olmakla birlikte aslında devletleri bu işbirliğine yönlendiren şey çıkarlarıdır. Zaten çatışmanın kaçınılmaz olduğu ortamda ortak çıkarlar ortadan kalktığı anda işbirliği içerisinde olan devletler tekrar mücadele durumuna dönecektir. Liberaller, globalistler gibi devletlerin birbiri ile ekonomik ilişkilerinin günümüzde geçmiş çok daha sarmal halde olduğunu savunmaktadır. Devletler arasındaki bu finansal ilişkiler ağı, kaçınılmaz şekilde devletleri ortak hareket etmeye ve işbirliğini sürdürmeye mecbur bırakmaktadır. Realist bakış açısı ise ekonominin ya da çok uluslu şirketlerin dış politikayı etkileme düzeyinin düşük olduğunu iddia etmektedir. Realistlere göre iki veya

daha fazla devletin arasındaki ilişkide asıl etken ulusal güvenlidir. Kant'ın liberal fikirleri ve Wilson ilkelerini ön planda tutan liberaller ve idealistler demokrasi kavramı üzerinde de durmaktadır. Devletlerin dış politikaya dair kararlarında iç politikada toplumsal örgütlenmelerin de etkisi olduğunu savunan liberaller, demokratik şekilde yönetilen devletlerin dış politika tercihlerinin çıkar odaklı ve evrensel moral ilkelerini önemsemeyen bir yapıda olmayacağını savunmaktadır. Bu görüşe göre demokrasi ile yönetilen ülkeler, dış politikalarında diğer devletler ile işbirliğine gideceklerdir ve savaş hâinden kaçınacaktır. Otoriter yönetimler ise iç politikadaki fikirleri önemsemeyerek, güç odaklı bir dış politika çizgisi izlemeye meyillidir. Savaşların, doğrudan tek sebebi olmasa da sebeplerinden biri otoriter şekilde yönetilen devletlerdir. İdealistlerin ve liberallerin bu fikirlerini ortaya koyduğu dönemde Birinci Dünya Savaşı'nın otoriter devletleri, krallıklar, imparatorluklar temel aktör konumundaydı. Ortaya konduğu dönem itibarıyla popülerlik kazanan idealizm, İkinci Dünya Savaşı döneminde yükselişini kaybetmiş ve bu dönem realizmin yükselişi olmuştur. Ayrıca idealistlerin savunduğu gibi demokrasiyle yönetilen Almanya'da Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi iktidara gelmiş ve Almanya İkinci Dünya Savaşı'nın baş aktörü olmuştur. Doğuda yıkılan Çarlık Rejimi'nin yerini SSCB almış ve Almanya ile anlaşarak Polonya'yı işgal etmiştir. İdealistlerin iddia ettiği gibi demokratik ülkelerin varlığı realizmin kaçınılmaz olarak gördüğü savaş engelleyememiştir.

Plüralizm ise realizmden en temelde “aktör kimdir?” sorusuna verilen cevap ile ayrılmaktadır. Realizm uluslararası ilişkileri devletler arasındaki ilişki şeklinde tanımlayıp küresel aktör olarak yalnızca devleti kabul ederken, Plüralizm devlet dışı aktörler olduğunu da savunmaktadır. Bu yönüyle plüralizm, liberalizm ve idealizme benzemektedir. Plüralistler aynı zamanda uluslararası ilişkilerin aktörlerinden biri olan devleti bir bütün olarak ele almamaktadır. Devlet, kendi içerisinde alt sistemlerden ve dış politikaya etki eden iç politik unsurlardan oluşmaktadır. Aynı zamanda devletler tarafından oluşturulan uluslararası örgütlenmeler de birer aktördür. Her devlet ayrı ayrı birer aktör olduğu gibi bu devletler tarafından meydana getirilen yapılar da bağımsız bir aktördür. Plüralistler de çok uluslu şirketleri ve diğer ekonomi unsurları da aktör olarak kabul etmektedir. Bu yönüyle realizmden ayrılırken globalist paradigmayla benzerlik göstermektedir. Plüralizm, devleti parçalar olarak ele almasıyla realizmden ayrılmaktadır. Devlet içerisindeki çıkar grupları, bürokratlar, sermaye sahipleri bir aktör olan devletin dış politikasını etkileyebilmesi sebebiyle her biri ayrı ayrı birer aktördür. Plüralizm, analiz düzeyi ve analiz birimi olarak da realizmden ayrılmaktadır. Realizm, doğrudan devleti merkezine alan teoriler geliştirirken, plüralizm karşılıklı bağımlılık

üzerinde durmaktadır. Realizm, devletin yani aslında devlet yönetiminin/devlet adamının/hükümetin rasyonel kararlar aldığı ön kabulüyle yola çıkmaktadır. Devletin, daima rasyonel davranacağı düşüncesi devletin çıkar odaklı hareket edeceği ve ahlâk ilkelerini önemsemeyeceği kabulünü de beraberinde getirmektedir. Plüralizm ise devleti meydana getiren alt birimlerin her birinin politika yapım sürecinde etkili olduğuna vurgu yapmaktadır. Bu aktörlerin arasındaki çatışmalar ve iş birliği sonucunda devlet dışarıya karşı kararlar almaktadır. Kamuoyu, şirketler, bürokratlar, siyasi parti liderleri gibi birçok aktörün sürece etki ettiği kabul edilmektedir. Dolayısıyla dış politika yapım süreci ve karar alma bu aktörlerin konuya yaklaşımlarının bir toplamıdır. Bu sebeple kararlar alma sürecinde etkisi olan aktörlerden biri veya birkaçı rasyonel karar verilmesini etkileyebilmektedir. Realizmin, aksine plüralizm daima devletin rasyonel kararlar vereceğini kabul etmemektedir. Plüralizm, dış politika konusunun ne olduğu konusunda da realizmden ayrılmaktadır. Realizm, dış politika konusunda ulusal güvenliği en tepeye yerleştirirken, plüralistler insanlar tarafından oluşturulan her metanın veya insanı ilgilendiren her konunun uluslararası ilişkilerin gündeminde olabileceğini savunmaktadır. Ekonomik konuların da gündem olabileceğini savunan plüralistler bu yönleriyle globalistlere benzerken, realistlerin güvenlik konularına öncelik tanınmasını kabul etmemeleri açısından realistlerden ayrılmaktadır. Plüralistler tıpkı realistler gibi aktör konusunda devletin de kendi başına bir aktör olduğunu kabul etmektedir. Bu konuda globalistler hem realistlerden hem de plüralistlerden ayrılmaktadır. Globalistler, devleti uluslararası ilişkilerde bağımlı bir aktör olarak kabul etmektedir. Globalistlere göre küresel sistem kapitalist ülkeler ve diğer ülkeler arasındaki bir çıkar ilişkisidir. İttifaklar veya işbirliği çıkarın sürdürülmesi konusunda geçerlilik kazanmaktadır. Dünyayı kuzey ve güney ülkeleri şeklinde iki güç odağı olarak ele alan globalizm, kaotik sistem varsayımını bu iki blok arasındaki ilişki zeminine oturtmaktadır. Realistler için üst politika olan ulusal güvenliğin korunması konusu, globalistler için ekonomi ve ekonomiyle ilişkili konular olarak ortaya çıkmaktadır. Realistlerin analiz aracı “devlet” olarak kabul edilirken globalistler devletin dışındaki analiz araçlarının da varlığı üzerinde durmaktadır. Davranışsalcılar ise olaylara bilimsel yaklaşarak, realist görüşün temel kabullerinin doğruluğunu sorgulamaktadır. Davranışsalcılık, verilerin somutluğu ve hesaplanabilir olması gerektiğine vurgu yaparken, realistler sistem varsayımı veya aktörün tek parça bir egemen devlet olması gerektiği konularda ayrılmaktadır. Zaten davranışsalcıların realistleri eleştirmesi de bundan ileri gelmektedir. Davranışsalcılar, devletin iç politik dinamiklerinin hesaba katılmamasının, realistlerin temelde yanlış analizler üretmesine

sebepe olacağını savunmaktadır. Normatizm ise uluslararası ortamın her türlü değerdend arındırılmış olarak kabul edilmesi fikrine karşı çıkarak realistlerden ayrılmaktadır. Devletlerin çıkarlarının ve devletler arasındaki çıkar ilişkisinin varlığını kabul eden normativizm, bu çıkarların belli bir ilkeler bütünü, ahlâk kuralları ya da dar anlamda bir ideoloji çerçevesinde açıklanmasını amaçlar.

2.6.5.1 Realizme Göre Kimlik Tanımı

Türkiye İkinci Dünya Savaşı sırasında dış politikasında kararlar verirken devlet kimliği çerçevesinde hareket etmiştir. Morgenthau'ya göre devletlerin karakteristik özellikleri sabit ve değişken olmak üzere iki güç unsuru tarafından oluşturulur. Sabit olanlar coğrafya veya yeraltı kaynağı gibi etkenlerdir. Değişken olanlar ise ulusal bilinç gibi etkenlerdir. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı yıllarında değişken bir kimlik yapısıyla dış politikası ile iç dinamiklerini dengelemeyi başarmıştır. Örneğin; milliyetçi rüzgârların estiği mihver kuvvetlerinin savaşı üstün konumda yürüttüğü dönemde çeşitli “Pantürkist” akımların sesini yükseltmesine karşı çıkılmamıştır. Buna karşın rüzgârın tersine dönüp batılı kuvvetlerin ve Rusya'nın Alman ordularını püskürtmeye başladığı dönemde aşırı milliyetçi akımlara karşı devlet sert bir tutumda bulunmuştur. Türk dış politikasının baticılık anlayışına uygun olarak milli kimlik tekrar revize edilmiştir. Devleti oluşturan milletlerin kültürü, devletlerin dış politika belirlerken dikkate alması gereken bir başka unsurdur. Japonya, Çin'i işgali sırasında Çin nüfusunun fazlalığını yok etmek için soykırım yapmaya karar vermiştir. Bu durumu Japon ordusuna “Buşida ya da Buşido” geleneği ile açıklamıştır. Bu Japon inanisına göre teslim olan ya da işgale direnmeyen bireyler insan dışı bir kimliğe sahiptir ve yeryüzünden temizlenmelidir. Bu sayede Japon ordusu katliamlar gerçekleştirirken aslında insan öldürmediğine onun yerine bedenlerinin içinde ruh taşımayan cansız varlıklara saldırdıklarına inanmıştır. Görüldüğü gibi bazı durumlarda da ülkelerin kültürleri dış politika amaçları için farklı yorumlanarak yeniden dizayn edilebilmektedir. Devleti oluşturan bireylerin devlet otoritesine saygı duymaları, devletin dış politikaları karşısında diğer devletlerin üstünlüğünü benimsememesi, yerel yönetimlerin merkezi yönetimin kontrolünde olması gibi etkenler devletlerin dış politika kararlarını vermesinde özgür olmasını sağlar. Dış politikayı yapanlar, eğer iktidarlarını bir başka devlete borçluysa o zaman devlet dış politikasında bağımlı hale gelir.³⁸ İkinci Dünya Savaşı sırasında kendi halkı tarafından esir alınan Benito Mussolini Alman paraşütçü komando birlikleri tarafından kurtarılıp,

³⁸ Arı, a.g.e., s. 151.

iç isyanı bastıran Alman kuvvetleri tarafından yeniden yönetime getirildikten sonra İtalya, artık tamamıyla Almanya'ya bağımlı bir dış politika izlemeye başlamıştır.

2.6.5.2. Realizmin Güç Vurgusu ve Güç Kavramına Yaklaşımı

Realizm politikayı tanımlarken doğrudan güce atıfta bulunur. Realist paradigmaya göre politika tanımı; güç mücadelesidir. Uluslararası ortamda bir üst otorite olmadığını kabul eden realistler, ancak güç sahibi olma açısından hiyerarşik bir düzenin olduğunu savunurlar. Bu durum gayet normaldir. İnsanlar arasında bazı insanların bazılarının daha güçlü olması nasıl normal bir durumsa devletler arasında da bazı devletler diğerlerinden daha güçlüdür. Devletler ulusal varlıklarını sürdürmek için ancak kendi güçlerine güvenmek zorundadır. Bu güce güvenme mecburiyeti bazı sorunları da beraberinde getirmektedir. Bir devletin kendi güvenliğini sağlamak amacıyla güç elde etme girişimi başka bir devlet tarafından kendisine karşı yöneltilmiş bir tehdit şeklinde algılanabilmektedir. Tehdit algılayan devlet de aynı şekilde karşılık verebilmektedir. Bu durum karşılıklı ikilem şeklinde devam edebilir. Buna “güvenlik ikilemi” denilmektedir. Karşılıklı güvenin sağlanmasının neredeyse imkânsız olduğu bu anarşik yapıda işbirliğinin gelişmesine olanak yoktur. Uluslararası ortamda bir statükonun oluşması ahlak ya da benzeri ilkelerden değil ancak güç dengesinin devamlılığının karşılıklı çıkara hizmet etmesinden kaynaklıdır. Tıpkı ikinci Dünya Savaşı örneğinde olduğu gibi bir devletin statükonun bozulmasından sağlayacağı kazanç yani revizyonist eylemlerinin kazancı, zararından büyük olacağı sürece o devlet istikrarı bozmaya yönelik hareket edecektir. Rasyonel şekilde hareket etmesi beklenen devlet adamı, gücü bu şekilde kullanacaktır. Güç kavramı da dış politika kavramı gibi belli bir tanımı olmayan bir kavramdır. Güç kavramının tanımındaki zorluk “kıyaslanabilir” olmasından kaynaklanmaktadır. “Güçlü devlet nasıl olur?” sorusuna verilen cevap ya da “hangi devlet daha güçlüdür?” sorusuna verilen cevap gücün neyin üzerinden tanımlandığını gösterir. Araştırmacılar gücün tanımı üzerinde bir fikir birliğine varamadığı gibi; gücün araç mı yoksa amaç mı olması gerektiği konusunda da uzlaşamamıştır. Karl Deutsch'e göre; güçlü devlet çatışmalarda üstün gelen devlettir.³⁹ Michael Sullivan ise gücü realist paradigma üzerinden tanımlamıştır. Uluslararası aktör olan devletin diğer aktörleri yani öteki devletleri etkileyebilme kapasitesini güç ile ilişkilendirmiştir.⁴⁰ Holsti ile Frankel gücün ancak karşılaştırma yapılarak anlaşılabilen bir kavram olduğunu savunmaktadır.

³⁹ Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, İstanbul: Filiz Kitabevi, 4. Baskı, 2005, s. 173.

⁴⁰ Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ...*, s. 173- 175.

Frankel'e göre; salt "güçlü devlet" tanımı yoktur. Bunun yerine nispeten daha güçlü olan devlet mevcuttur. Bir devlet güçlü olabilir fakat başka bir devletle kıyaslandığı zaman geçerlidir. Üçüncü bir devlet kıyaslanan bu iki devletten de daha güçlü olabilir.⁴¹ Realistler Küresel aktör tanımını doğrudan devlet üzerinden yaparken, güç tanımında da yalnızca devletlerin tekelinde olan askerî güce vurgu yapar. Realist bakış açısına göre güçlü olan devlet ordu gücü bakımından diğer devletlerden üstün olan devlettir. Burada dikkat edilmesi husus; realistler gücü askerî kapasite üzerinden tanımlarken, güce etki eden diğer etkenleri hiçe saymazlar. Ekonomi, nüfus, toprak büyüklüğü gibi çeşitli faktörlerin de güç kapasitesinin değişmesinde etkili olduğu bir gerçektir fakat gücü tanımlarken listenin en başında askerî gücü kullanırlar. Bu şekilde bir güç tanımının oluşmasında realizmin ortaya çıktığı ve idealizme karşı güç kazandığı İkinci Dünya Savaşı döneminin de etkisi vardır. İdealistlerin, ütopyacı olarak adlandırılmaya başlandığı ve realistlerin başat hakim paradigma olma iddialarının arttığı bu dönemde güçlü ülke tanımı tam olarak realizm tanımı ile örtüşmekteydi.

Realist paradigma tanımlanırken güç en sık kullanılan kavramdır. Realizmin felsefi temellerine inildiğinde insanı kötümser ve diğerlerine karşı güç elde etme arzusu içerisinde bir varlık olarak tanımladığı görülmektedir. İnsan doğası dolaylı olarak da insanların oluşturduğu bir yapı olan devlet de güç arzusu taşımaktadır. Çıkarlarını ön planda tutan ve doğası gereği bencil olan devletler de diğer devletlere karşı kaçınılmaz olarak daha güçlü olmayı amaçlamaktadır. Realizm, liberalizm veya idealizmden güce bakış açısıyla net şekilde ayrılmaktadır. Realizmin yükselişi ve güç tanımını merkeze alışı İkinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesine dayanmaktadır ve savaş süreci güç kavramının tanımdaki yükselişini desteklemiştir. Realist bakış açısına göre güç elde edilmesi mecburi olandır, tercih söz konusu değildir. Bunun sebebi uluslararası ortamın kaotik yapısının güç sahibi olan aktörün yani güçlü olan devletin varlığını sürdürmesine izin veren ve ancak bu şekilde ulusal amaçlara ulaşmasına imkân tanıyan bir atmosferdir. Dolayısıyla devlet ancak kendi gücüne güvenebilir ve bu doğrultuda kararlar alabilir. Var olan sistem devletlerin gücü kıyasınca hareketine imkân tanımaktadır. Morgenthau ise gücü araç olarak tanımlamıştır. Güç, bir devletin veya bireyin belirlediği amaçlara ulaşırken kullandığı her şeydir. Bu yüzden dış politika bir amaçlara ulaşma yarışı dolayısıyla bir güçler mücadelesidir.

⁴¹ Mehmet Keyik, Mehmet Seyfettin Erol, "Realizme Göre Güç ve Güç Dengesi Kavramları", *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 1/3 (2019), s. 24-25,

2.6.5.3. Realizmin Dış Politikada Amaç Tanımı

Dış politika farklı yazarlar tarafından değişik şekillerde tanımlanmaktadır. Bu tanımların farklılığındaki temel sebep politikanın bir mücadele şekli mi yoksa bir ahenk unsuru mu olduğu konusunda fikir birliği olmamasından kaynaklanmaktadır. Sonrasında devletlerarası ilişkilerin sistem düzeyinde mi yoksa alt düzeylerde mi algılandığı gibi değişkenler gelir. Realistler dış politikanın alanını bir güçler mücadelesi ve çıkarlara ulaşmada rasyonel hareket edilmesinin mecburi olduğu bir alan olarak tanımlamaktadır. Realistlerin bu tarihsel süre gelime dayanmaktadır. İnsan doğası gereği bir üst otoritenin bulunmadığı her alanda kaçınılmaz olarak bir mücadele içerisindedir dolayısıyla bu mücadele insanlar tarafından oluşturulan devletler arasında da devam etmektedir. Bu sebeple realist paradigmaya göre dış politika çatışma ve mücadele üzerinden şekillenmektedir. Farklı görüşlerin farklı dış politika tanımları olmasına karşın devletlerin temel dış politikaları konusunda kısmi bir uzlaşma söz konusudur. Realizme göre devletlerin doğal bir dış politika amacı vardır. Bu amaç dış politika sahası yani uluslararası alandan ziyade devletin kendi varoluş amacıdır. Uluslararası alandaki tek aktör olan devletin asıl amacı varlığını sürdürmektir. Bu temel ve değişmeyen bir amaçtır. Bunun dışındaki amaçlar tamamen bu amaç etrafında şekillenmiştir. Var olan sistem devletin varlığını devam ettirme amacını gerçekleştirmesini ancak mücadele ile gerçekleştirebilir kılmaktadır. Tamamen güç mücadelesinin hâkim olduğu küresel alanda devletler birbirleri ile mücadele etmek zorundadır. Devletlerin varlığını korumak dışında ulusal amaçlarına ulaşması da gereklidir. Bu amaçlara ulaşmak için “güç” sahibi olmalıdır. Bu noktada güç realizm için ulusal amaçlara ulaşma konusunda bir araçtır. Güçlü devlet olmaksızın sistemin devletleri mecbur bıraktığı bir amaçtır.

Şekil 1. Türk-Alman Dostluk Paktı'nın Türk basınına yansması. (Cumhuriyet 19 Haziran 1941)

3. TÜRK DIŞ POLİTİKASINA GENEL BİR BAKIŞ

Türk Dış Politikası temelde külleri üzerine kurulduğu Osmanlı İmparatorluğu'nun izlerini taşımaktadır. Osmanlı'dan kalan borçların sahiplenilmesi, misak-î milli dışında kalan fakat imparatorluğun eskiden yönetmiş olduğu bölgeler için diplomatik mesai harcanması, en önemlisi de yeni bürokratik kadronun Osmanlı dönemi elitlerinden oluşmuş olması bu durumun göstergesidir.⁴² Cumhuriyet döneminin dış politikasını inşa eden Atatürk'ün Türk dış politikasına dair temel yaklaşımları kendisinden sonra da referans kabul edilerek devam ettirilmiştir. İsmet İnönü dönemi aslında Atatürk döneminin dış politikasının çok değişmiş bir hali değildi. İnönü dönemi sonrasında ise 1950 yılına kadar Türk dış politikasında kayda değer bir eksen değişimi olmamıştır. 1960 yılına kadar ki on yıllık sürede ise Türk dış politikasında büyük çapta değişimler olmuştur. Çalışmanın odaklandığı dönem İkinci Dünya Savaşı yıllarını kapsadığı için Türk dış politikasının bu dönemden önceki ya da sonraki yılları üzerinde çok durulmamıştır.

İkinci Dünya Savaşı öncesinde batılı devletlerde “dış politikanın sadece birtakım elitler tarafından tartışılabileceği” kanısı yıkılmaya başlamıştı. İki savaş arası dönemde Türk Dış Politikası ve batılı ülkelerin dış politikası arasındaki en görünür fark buydu. Batıda basın organları, kitle örgütleri kısacası dış politika konusunda karar verici konumda olmayanlar dış politika hakkında fikir beyan edebiliyor, eleştiri getirebiliyordu. Türkiye’de ise sınırlı basın organları zaten dış politikada karar vericilerin hâkimiyetinde yani devlet kontrolünde olduğu için bu alanda serbestçe fikir beyan etmek ya da mevcut dış politika hakkında eleştiride bulunmak mümkün değildi. Öte yandan kamuoyuna etki edebilecek diğer kuruluşlar da yine devlet kontrolündeydi. Kurucu iktidar tarafından sıkı bir şekilde denetlenen sivil toplum yapıları sert bir sansürle yönetilmekteydi. Türkiye bazı alanlarda batılılaşırken, bazı alanlarda Osmanlı Dönemi aksine sivil hâkimiyeti artırıp özgürlük sahaları yaratırken, diğer taraftan yönetimin kararlarının sorgulanmasında sivil halkı çemberin dışında bırakmıştır. Bu durumun en temel sebebi Türkiye’nin yeni yönetim şekli ve karar alıcılarının halk üzerinde hâkimiyetinin pekiştirilmesi refleksidir. Birinci Cihan Harbi’ni kazanmış olan batılı devletlerin istikrarlı dış politikaları karar alıcılar dışından gelen her yoruma karşı konumunu koruyabilecek haldeydi. Türkiye ise içerde yeni yönetim şeklinin ve bir dizi

⁴²Kürkçüoğlu, “Dış Politika Nedir?”, s. 335.

inkılapların zeminini güçlendirmeye çalışırken, dışarıya karşı ise Lozan'da tam anlamıyla çözüme kavuşturulmayan sorunlara karşı barışçı bir mücadele vermektedir. Türkiye'nin bu dönemdeki kırılgan yapısı yetkilerin ya da kararların tartışılmasına müsaade edebilecek bir konumda değildi. Kısacası Türkiye Cumhuriyeti için diğer devletlere kıyasla halen olağanüstü bir durum söz konusuydu. Yukarıda da belirtildiği gibi olağanüstü dönemlerde iktidarların olağanüstü yetkilere ihtiyaç duyması çok doğaldır. Üstelik yönetimi elinde bulunduranlar, mevcut durumdan daha karmaşık bir dönemin geldiğini yani İkinci Dünya Savaşı'nın yaklaştığını sezmektedir. Böyle bir atmosferde iktidarın paylaşılması ya da eleştirilere açık hale gelmesi söz konusu olamazdı. Necdet Ekinci'ye göre İnönü'nün yönetimdeki gücü ve etkisi “Milli Şef” olduktan sonra, Başkomutan ve kurucu iktidar olan Atatürk'ten dahi fazladır.⁴³ İnönü tüm bu yetkiler ve yakın tarihte yaşanmış olan Kurtuluş Savaşı, Birinci Cihan Harbi gibi olaylara şahit olmasından kaynaklı tecrübesiyle İkinci Dünya Savaşı'nda Atatürk'ün belirlediği dış politika çizgisinden çıkmamış ve “denge politikası” sayesinde Türkiye'yi fiilen katılmadığı bir savaşta galip devletler safına sokmuştur.

3.1. Türk Dış Politikasını Oluşturan Dört Temel İlke

Türk Dış Politikasını oluşturan başlıca ilkeler Türkiye'nin milli sınırları içerisinde kalmış olan eski Osmanlı tebaası halkın sorunlarından izler taşımaktadır. Türkiye'nin, eski imparatorluk halklarının kurduğu devletlerle olan ilişkileri çoğunlukla Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalma sorunlarla şekillenmiştir.⁴⁴ Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda anti-emperyalist bir mücadele vardır. Türkiye Cumhuriyeti Tanzimat Fermanı'ndan beri emperyalist devletlerce sömürülen bir İmparatorluğun, yıkılışının ardından Kurtuluş Savaşı yani emperyalist devletlerin ilk yenilgisini aldığı savaşla kurulmuştur. Bu durum Türkiye Cumhuriyeti'ni kurulduğu asırda diğer tüm devletlerden ayıran bir niteliğe sahiptir. Dış politikasında ise batılı devletlere karşı giriştiği bu mücadeleye rağmen “Batıcılık” ilkesini benimseyebilmesi Türkiye'yi döneminin en realist devleti yapmaktadır. Cumhuriyetin bir ulus devlet olması, tam bağımsızlığın vazgeçilmez olduğunun kabul edilmesi, toprak bütünlüğüne saygı duyulmasını istemesi izleyeceği dış politika ilkesinin “Statükocu” olacağını kuruluşundan itibaren göstermiştir. Aynı zamanda mevcut dış politika sorunlarının çözümünde uluslararası barışı gözeterek hareket etmesi ve askerî güç yoluyla edinimler

⁴³ Necdet Ekinci, “İnönü Dönemi ve 2. Dünya Savaşı Yılları”, *Türk Tarihi Araştırmaları*, (2015), s. 15. (erişim 08.06.2022).

⁴⁴ Ramazan Gözen, *İmparatorluktan Küresel Aktörlüğü Türkiye'nin Dış Politikası*, Ankara: Palme Yayıncılık, 2009 s. 7-8.

gerçekleştirmemesi, Milletler Cemiyeti'nin kararlarına saygı duyması “barışcıl” dış politika izlediğini göstermektedir. Bu ilkeler ışığında Atatürk tarafından inşa edilen Türk Dış Politikası kendisinden nispeten güçlü devletlere karşı hayatta kalma mücadelesi vermiştir. Güçlü devletleri birbirine karşı kullanarak varlığını sürdürme ve bu süreçte mevcut potansiyelini artırma yolu izleyen Türkiye Cumhuriyeti uluslararası ilişkilerde klasikleşmiş olan “güç dengesi” stratejisini benimsemiştir. Bu yönüyle Türk Dış politikası “akılcı” bir yapıya sahiptir.

Atatürk'ün ölümünden sonra kurmuş olduğu dış politika yapısı neredeyse değişmemiş, yerine gelen İsmet İnönü üst katmanda bu ilkeler ışığında dış politikayı yönetirken alt katmanda “ihtiyatlılık” ilkesini İkinci Dünya Savaşı boyunca Türkiye'nin dış politika kararlarında temel prensip olarak uygulamıştır. Türk Dış Politikası, Atatürk'ün temellerini attığı Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan başlatılıp, İkinci Dünya Savaşı ve sonrasındaki üç yıllık dönemine kadar incelendiğinde; “Denge Politikası”⁴⁵, “Bağılantısızlık”⁴⁶, “Tarafsızlık”⁴⁷ stratejileri izlenmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın yaklaşmasının etkisiyle bu stratejilere bir dördüncüsü eklenmiştir; “ittifaklara dâhil olma”. Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasına yön veren bu ilkeler ve ülke dış politikasına etkileri aşağıda sıralanmıştır.

3.1.1. Batıcılık

Birçok kaynakta Türkiye'nin batılılaşma süreci Osmanlı İmparatorluğu döneminden başlatılmaktadır. Bu görüş bir bakıma doğru olsa da aslında Cumhuriyetin ilanıyla birlikte Türkiye'nin tutmuş olduğu batılılaşma yolu Osmanlı'ninkinden çok farklıydı. Osmanlı'da başlayan batılılaşma askerî modernizasyonla başlayıp askerî öğrencilerin batıya gönderilmesi ile takip etmiştir. Çok uluslu yapıya sahip Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan İslam haricindeki dinleri benimsemiş olanlar yani azınlıklar ve bu kitlelere hamilik yapmak isteğiyle İmparatorluk üzerinde baskı oluşturan batılı devletler arasında bir denge oluşturma çabası hâkimdi.⁴⁸ Ekonomik anlamdaysa kapitülasyonlar yüzünden iktisadi bunalım yaşamakta olan bir devletin, batılılaşması iktisadi çöküş olarak okunmuştur. Türkiye'nin batılılaşması batı uygarlığının pozitif

⁴⁵ Osmanlı'nın son dönemlerinden miras kalan denge politikası birkaç büyük devlete karşı izlenen stratejileri kapsarken Lozan Antlaşması sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nin artan komşu sayısı sebebiyle ve Büyük devletlere dolaylı yoldan sınır komşusu olmasıyla ilk halinden çok farklıdır.

⁴⁶ Buradaki bağılantısızlık klasik anlamda ilk akla gelen “Nasır”ın Bağılantısızlığı”ndan farklılık göstermektedir. İleriki kısımlarda detaylıca açıklanacaktır.

⁴⁷ Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sürecinde izlediği tarafsızlık politikası da klasik tarafsızlıktan farklı olarak pragmatist bir yapıya sahiptir.

⁴⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal (1922- 1938)*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 14. Baskı, Cilt 3, 1999, s. 240.

yönlerinin Türk ulusuna göre yeniden dizayn edilerek tatbiki ile olmuştur. Bu açıdan ilk olarak kültür ve hukuk alanında ilk gerçek batılılaşma gerçekleştirilmiştir. Bunu ekonomi ve iktisat izlemiştir. Eğitim alanında batılılaşma ise her aşamaya eşlik etmiştir. Osmanlı döneminden başlayarak Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar etkisini hissettiren klasik batılılaşma hareketinin kökleri Tanzimat Dönemi'ne kadar uzanmaktadır.⁴⁹ Batıcılık anlayışının Türk toplumunda elitler düzeyinde hâkim olması dönemi ise batının modern tekniklerde üstünlüğünün kabul edildiği ve bu üstünlüğü devşirmek amacıyla batıya öğrenciler gönderildiği yıllarda başlamıştır. Jön Türkler klasik Osmanlı yönetici sınıfının aksine batıya karşı olumlu düşünceler beslemiş ve batının bazı uygulamalarının tatbiki için çaba sarf etmişlerdir. Osmanlı'nın batılılaşması ilk olarak askeri kanatta gerçekleşmiştir. Enver paşa dönemiyle birlikte Osmanlı Harbiyesi Alman ekolünü benimsemiştir. Atatürk'ün de içinden çıktığı Harbiye'de batılılaşma en erken başlamış ve Osmanlı toplumunda diğer sınıflara nazaran en çok benimsenmiş olan zümreydi. Bunun ardından tıbbiye ve mühendislikler de erken dönemde Batılılaşmış olan kurumlardır. Cumhuriyet Türkiye'si'nin dış politikasını belirleyecek olan Mustafa Kemal'in yurtdışı seyahatleri ve Harbiyeli olması sonrasındaki düşün dünyasında batıcılık akımının etkili olmasında baskın rol oynamıştır. Mustafa Kemal'in Türk Dış Politikasındaki batıcılığının sebebi temelde güvenlik endişelerine dayanmaktadır.⁵⁰ Batıcılık ilkesini diğerlerinden ayıran en önemli özellik ise önce Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Cihan Harbi'nde batıya karşı mücadele vermiş olması ardından Kurtuluş Savaşı'nda Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasını belirleyecek kadroların aynı batılı güçlere ve emperyal emellerine karşı mücadele etmiş olmasıdır. Buna karşın duygusal davranmayarak ve kin beslemeyerek realist bir şekilde hareket eden Türkiye Cumhuriyeti batıcılık, ilkesini benimsemiştir. Yeni devletin kurulmasıyla silahlar bir tarafa bırakılarak diplomasi yolu seçilmiştir. Batıya karşı bu kadar mücadele vermiş bir devletin batıcılık ilkesini dış politikasında sahiplenmesi “realist düstur” ile açıklanabilir. Güvenlik kaygılarının yanı sıra batıcılık ilkesinin benimsenmesindeki bir başka etkense yeni kurulmuş olan genç Cumhuriyetin batılı güçlü devletler tarafından kabul edilmesini sağlamaktır. Bu anlamda batıcılık ilkesinin amacı Türkiye'nin batılı devletlere modern ve ilerici şekliyle gösterilme arzusudur.

⁴⁹ Faruk Sönmezoğlu, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası*, İstanbul: Der Yayınları, 2011, s. 258.

⁵⁰ Mehmet Gönübol ve Ömer Kürkçüoğlu, “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1/2 (1985), s. 472.

3.1.2. Statükoculuk

Statüko kelime anlamı itibariyle “status”dan türemiştir. “sabitleştirilmiş olan” anlamı taşımaktadır. Statükonun korunması kavramı genellikle savaşlardan sonra antlaşmalar yapılırken ortaya çıkar. Savaşan tarafların savaş sonrası dönemde mevcut durumun değiştirilmesine dair bir çabaya girişmeyeceğinin garanti altına alınmasına vurgu yapar.⁵¹ Statükoculuk yaklaşımını dış politikasında benimseyen devletler iki genel özelliği bünyelerinde barındırırlar; birincisi bu devletler “anti-revizyonist” bir dış politikaya sahiptirler. Revizyonist devletlerin kendilerine ya da başka bir devlete karşı giriştikleri hareketleri, mevcut düzenin değişmesine yönelik girişimleri desteklemekten kaçınırlar. İkinci ise bu devletler kendileri gibi statükocu olan devletlerle ortak stratejiler üretirler. Çoğunlukla bölgesel ittifaklar oluşturma olarak karşımıza çıkan bu eğilim arka planında revizyonist ülke ya da ülkeler topluluğuna karşı duyulan güvensizlikten kaynaklanmaktadır. Kuruluşunda anti-emperyalist bir mücadele olan Kurtuluş Savaşı’nı vermiş olan Türkiye Cumhuriyeti’nin statükonun korunması ilkesini benimsemesi doğal bir dış politika refleksidir. Türki coğrafyalardaki halkların birleştirilmesini amaçlayan hayalperest kadronun aksine, yerine gelen Atatürk “milli sınırları” tanımlarken imparatorluk tebaası içinde Türk halkının olduğu bölgeleri kapsamakla yetinmiştir. Böylece toprak ya da nüfus genişletmeye yönelik revizyonist bir yaklaşımdan uzaklaşmıştır. Türk Dış Politikası, İkinci Dünya Savaşı’nın çok öncesinde henüz kurulma aşamasında statükonun korunması ilkesini benimsemiştir. Türkiye dış politikasında statükonun korunmasından yana olduğunu diğer ülkelere Lozan Antlaşması ile göstermiştir.⁵² Mevcut uluslararası sisteme enerji harcamak zorunda kalmayan ve stabil şartlardan emin olan Türkiye Cumhuriyeti kendi içerisinde reformlar yapmaya fırsat bulmuştur. Enerjisini iç meselelerine harcayan genç cumhuriyet coğrafyasındaki revizyonist değişimlerin, hem kendisini yoracağının bilincinde hem de eskisinden daha fazla sayıda olan komşuları sebebiyle yeni bir çatışma doğacağı endişesinde olarak realist hareket etmiştir. Türkiye bu dönemde komşu ülkelerindeki revizyonist girişimleri desteklemekten kaçınmıştır. Kapsayıcı sebeplerin dışında Türkiye özelde de yaptığı antlaşmalar sebebiyle statükonun korunmasını prensip olarak kabul etmiştir. Sovyetler Birliği’nin bünyesindeki Türk topluluklar sebebiyle Enver Paşa ve çevresinin izlediği hayalperest politikalar sebebiyle Osmanlı İmparatorluğu Sovyet dış işleri tarafından revizyonist olarak algılanmaktaydı.

⁵¹ Mehmet, Gönlübol, *Uluslararası Politika İlkeler Kavramlar Kurumlar*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1978, s. 335.

⁵² Sönmezoğlu, *İki Savaş Strası ...*, s. 254.

Buna karşın Atatürk'le beraber değişen ve realist zemine oturan yeni Türk dış politikası Moskova Antlaşması ile bu görüşü değiştirmiştir. Aşağıda detayları aktarılmış olan 3. Reich'in, Türkiye'yi savaşa sokma çabaları dahilinde Türkiye'nin 1939 yılında halk oylaması sonucu Hatay'ı sınırları içerine alması Mihver Ülkeleri tarafından sıkça hatırlatılarak, revizyonist olduğu vurgusu da yapılmıştır. Atatürk'ün “şahsi meselem” dediği “Hatay Sorunu”nda Türkiye'nin izlediği politika ile İkinci Dünya Savaşı sırasında Mihver Devletler'in izlediği politikalar birbirinden farklıdır. Bu konu hakkında ileriki kısımlarda açıklamalar yapılmış olduğundan üzerinde fazla durulmamıştır.

3.1.3. Tarafsızlık

Tarafsızlık, hukuksal gönderimi olan bir terimdir. Bir devletin çatışma halindeki iki veya daha fazla devletten herhangi birine taraf olmamasını ifade eder. Tarafsızlık stratejisi tanımlanırken genellikle savaş durumu üzerinden örneklemeler gerçekleştirilse de, barış ortamında da bir devlet tarafsızlık stratejisini benimseyebilir. İkinci Dünya Savaşı gibi çatışma dönemlerinde ise tarafsızlık ilanı hem mücadelenin taraflarınca kabulüne hem de tarafsız olan ülkenin bunu açıkça beyan etmesine bağlıdır. Tarafsızlığını ilan eden ülkenin sınırları⁵³ “beyaz bölge” kabul edilir. Savaşan taraflar bu bölge üzerinden mücadelenin devamlılığını sağlamaktan kaçınırlar. Tarafsızlık kavramı da kendi içinde türlere ayrılmaktadır. Çalışmanın bütünlüğünün bozulmaması adına sadece genel anlamıyla tarafsızlık kavramı vurgulanmıştır. Tarafsızlığın bir başka bağlayıcı tanımında ise tarafsız olan devletin savaşan taraflardan herhangi birisine savaşı sürdürmeleri ya da karşı tarafa üstünlük sağlayacağı konularda kolaylıklar sağlamaması beklenir. Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti, İkinci Dünya Savaşı sürecinde gerek “krom ticareti konusu” gerekse “boğazlardan geçiş izni verme” konusunda tarafsızlık ihlalleri gerçekleştirmiştir. Türkiye'nin bu tutumunun temel sebebi çatışmaya dahil olmamanın artık kaçınılmaz hale geldiği İkinci Dünya Savaşı döneminde Türkiye'nin izlediği “denge politikası”nın, savaşan taraflarca tehdit olarak algılanmaya başlamasıdır. Denge politikası gereği tarafları birbirine karşı kullanan Türkiye, tam anlamıyla bağımsız davrandığı takdirde küresel siyasal alanı tümüyle kaplama noktasına gelmiş olan mihver-müttefik çekişmesinin genişleyen alanları arasında sıkışıp sonunda yok olarak toprak bütünlüğünü kaybedebilirdi. Türkiye'nin izlediği dış politika stratejisi; taraflardan birisine dâhil olmama özelinde “tarafsızlık

⁵³ Bu sınırlara hava sahası da dâhildir.

stratejisi” olarak okunsa da alt metinler dikkate alındığında “ taraflardan birisinin yanında *fiilen* savaşa dahil olmama” olarak açıklanabilir. Türkiye, bu sayede realist bir dış politika izlemiştir. Bir yandan tarafsız ülke olmanın, topraklarına savaşın taşmamasına özen gösterilmesi gibi pozitif getirilerinden faydalanırken diğer yandan da savaşan taraflara askeri ham madde satmama gibi kısıtlamalar tarafından bağlanmamıştır.

3.1.4. Bağlantısızlık

Türkiye’nin, İkinci Dünya Savaşı’ndaki dış politikasından söz ederken bağlantısızlık tanımı kullanmak aslında yanlıştır. Bu yanlışın iki sebebi vardır. Birincisi; bağlantısızlık stratejisi kronolojik olarak İkinci Dünya Savaşı sürecindeki herhangi bir devletin dış politikasını tanımlamak için kullanılamaz. Çünkü uluslararası ilişkiler alanında bilinen tanımıyla bağlantısızlık stratejisi İkinci Dünya Savaşı yıllarından sonra ortaya çıkmış bir kavramdır. İkinci sebep ise Türkiye’nin izlediği tarafsızlık politikası savaşan devletlerin üstünlük durumuna göre yanlı bir şekilde iki defa değiştiği için aslında tarafsızlık tanımının kapsayıcılığı dışında kalmaktadır. Fakat tarafsızlık kavramı ile bağlantısızlık kavramının benzerliği yüzünden yakalanan ortak noktalardan faydalanarak Türk dış politikası bağlantısızlık ile ilişkilendirilmektedir. Türk dış politikası pragmatist davranarak İkinci Dünya Savaşı’nda bağlantısızlık tanımında yer aldığı şekliyle mevcut askeri gücünü savaşan taraflardan birisinin çıkarına olacak şekilde sevk ya da savaşa dâhil etmemiştir. Buna rağmen savaşan taraflardan aldığı askeri yardımlar yoluyla askeri potansiyelini artırmıştır yani bağlantısızlık ilkesinin dışında bir strateji izlemiştir.

3.2. İttifaklar

İttifakların tarihsel süreçte nasıl ortaya çıktığına ve türlerine yukarıda ayrıntılı olarak yer verildiği için tekrar açıklanmamıştır. Bu başlık altında Türk dış politikasının İkinci Dünya Savaşı ve öncesindeki ittifaklarına ve dış politikasındaki etkilerine değinilecektir. Bir devletler topluluğuna karşı güvenlik endişesi duyan devletler, ulusal güvenliğini sağlamak amacıyla genellikle ittifaklar kurma eğilimindedir. Türkiye Cumhuriyeti de batılı devletlere karşı duyduğu güvenlik endişesi sebebiyle ittifaklar yoluyla kendisini güvene almak istemiştir. Aynı zamanda dış politikasında denge siyaseti izleyen devletlerin de ittifaklar oluşturması, stratejilerinin tamamlayıcı bir parçasıdır. Türkiye, Mihver devletleri’nin baskılarına karşı Müttefik Devletler’in desteğini elde edebilme adına ittifaklar oluşturma yoluyla mevcut denge politikasını

sürdürmeye çalışmıştır. Savaşan taraflara karşı ise “saldırmazlık antlaşmaları” yoluyla kendisinin tarafsız kaldığını belirtmiştir. Zaten İkinci Dünya Savaşı öncesinde Türkiye’nin öncülük ederek kendisinin de imza koyduğu bölgesel ittifaklar yoluyla coğrafyasında oluşabilecek savaşların önüne geçme çabası dış politikasının bir parçası olmuştur. İsmet İnönü’den önce Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye’nin uluslararası alanda öz kapasitesinin yeterliliğine inanması fakat şartlar başka türlüünü imkansız kıldığında ittifaklara dahil olmaktan geri durmamasını savunmuştur.⁵⁴ Atatürk’ün bu görüşü Türkiye’nin aşağıda detayları açıklanan Sadâbâd Paktı ve Akdeniz Paktı’na üye olmasında etkili olmuştur. Atatürk’ten sonra dış politikayı yöneten İsmet İnönü de aynı doğrultuda hareket etmiştir. İkinci Dünya Savaşı’nın ilk yılında Türkiye’nin Türk-İngiliz-Fransız Saldırmazlık Antlaşması’na dâhil olması bu anlayışın sürekliliğini göstermektedir.

3.3. Denge Politikası

Denge politikasının verimliliği devletlerin bürokrasisinin etkinliği ile doğru orantılıdır. Denge politikası izlenirken devletler duygusallıktan uzak ve realist bir dış politika izlediği sürece başarılı olabilir. Denge politikası temelde iki ihtiyaçtan ötürü izlenir. Bir devlet uluslararası alanda yeteri kadar güce sahip değilse ve ulusal bir tehdit algılıyorsa denge politikası izleyebilir. Bu sebep denge siyasetini, devletin ilk ortaya çıktığı dönemlere kadar geri götürmektedir. Çünkü devletlerin varoluşundaki ana amaç varlıklarını devam ettirmektir. Bir devlet uluslararası alanda varlığını devam ettirebilmek için diğer devletlere karşı denge politikasını, dış politikasının merkezine koyabilir. Diğer amaç ise devletin mevcut potansiyelini artırmaktır. Bir devlet bulunduğu bölgede güç sahibi olmak ya da uluslararası alanda dış politika amaçlarını gerçekleştirebilmek için diğer devletler arasında denge oluşturabilir. Denge politikası genellikle birinci sebepten ötürü bir devletin dış politikasına yerleşir ve artık varlığını sürdürme korkusu ortadan kalktığı zaman potansiyelini güçlendirmek amacıyla yani ikinci sebepten ötürü devam ettirilir. İster güvenlik endişesi ister mevcut potansiyelin artırılması amacıyla olsun denge politikasının uygulanabilmesi için iki farklı devlet veya devlet gurubunun olması gereklidir. Birbirine zıt dış politika amaçları olmayan iki farklı güç odağın olmaması durumunda denge politikası izlenemez.⁵⁵

Türkiye Cumhuriyeti’nin denge politikası da bu şekilde evrilmiştir. Türkiye’nin dış politikasındaki bazı stratejilerin Osmanlı İmparatorluğu’ndan miras kaldığına

⁵⁴ Gönübol ve Kürkçüoğlu, “Atatürk Dönemi”, s. 465.

⁵⁵ Gözen, *a.g.e.*, s. 62.

yukarıda değinilmişti. Bunlardan biri de denge politikasıdır. Osmanlı İmparatorluğu, toprakları batılı güçlerin çekişme alanına dönüşünce yani ulusal tehditle karşı karşıya kalınca kaçınılmaz olarak denge politikası izleme yoluna gitmiştir. Türkiye'nin dış politikasındaki denge siyasetinin köklülüğü bundan kaynaklanmaktadır. Cumhuriyetin kuruluşundan sonra da Osmanlı'yla aynı sebepten denge politikası izlenmiştir. İki yüz elli yıllık kesintisiz süren bu stratejinin uygulanma amacının değişmesi ise İkinci Dünya Savaşı sonrasında gerçekleşmiştir. Türkiye Cumhuriyeti denge politikası izlerken hem varlığını sürdürebilme kaygısı hem de mevcut potansiyeli artırma amacı gütmüştür. Bu açıdan denge politikası Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasındaki en temel stratejidir.

Türk Dış Politikası; revizyonist-statükocu, Emperyal-komünist, kara devleti-deniz hakimiyetine sahip devlet gibi bir çok zıt kutup arasında birden fazla denge unsuru kurmaya çalışmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin uyguladığı denge politikası, çalışmanın konusu olan yıllar ile sınırlandırıldığında üç temel döneme ayrıldığı görülmektedir

3.3.1. Kuruluştan 1938'e Kadarki Dönem

Türkiye Cumhuriyeti, batılı devletlerle mücadelesi sırasında kendisine askeri destek veren, "Çarlık Rusyası" üzerine kurulan SSCB ile kuruluş yıllarında yakınlık içerisindeydi. Bu yakınlığın temel sebebi güvenlik endişesinden kaynaklanmaktaydı. Sovyetler Birliği'nin sayıca üstün olan Kızılordusu'nun ileride Türkiye'nin toprak bütünlüğüne karşı tehlikeye dönüşmesi ihtimaline karşın bu devletle zıt dünya görüşüne sahip olan emperyalist veya kapitalist olan batılı devletler bir denge unsuru olarak kullanılmıştır. SSCB'nin Türkiye'nin Boğazları konusundaki fikrini bilen Atatürk, bir taraftan SSCB ile yakınlaşırken diğer taraftan da İngiliz zırhlılarının Kızılordu donanmasından daha güçlü olduğunu bilerek denge sağlamaya çalışmıştır. Türkiye'nin komşusu Gürcistan'ın o dönemde Sovyetler Birliği'ne dâhil olduğu yani Türkiye'nin SSCB ile doğrudan sınır komşusu olduğu gerçeği de bu politikada etkili olmuştur. Aynı zamanda yakın tarihte düşman statüsünde olan İngiltere'nin emperyal emellerine karşı komünist Rusya'nın Türkiye'ye ikinci bir kurtuluş savaşında destek vermesi de gayet olasıdır. Bu dönemde birden fazla denge yaratan Türkiye, sadece Sovyetler Birliği-İngiltere dengesinin devamlılığını sağlamakla kalmamıştır. Birinci Cihan Harbi sonrası dolaylı olarak komşu olduğu İngiltere ve savaşın sonunda istediğini alamamış olan

İtalya arasında da denge politikası izleyen Türkiye bu iki grup arasından görece İngiltere'ye karşı daha yakın bir dış politika izlemiştir.⁵⁶

3.3.2. 1938'den İkinci Dünya Savaşı Sonuna Kadarki Dönem

1938'de Atatürk'ün ölümünden sonraki dönemde yerine geçen İsmet İnönü, dış politikada rahat hareket edebilmek için eski kadroyu hızlıca tasfiye etmiştir. Buna karşın Türk Dış Politikası'nın yerleşmiş stratejisi olan denge politikasında bir değişme yaşanmamıştır. İnönü döneminde, kendisinden önce oluşturulan dengeler korunurken bir yandan da başka devletler arasında yeni denge stratejileri oluşturulmuştur. Yeni denge politikaları üretilmesine gerek duyulmasının sebebi uluslararası sistemde meydana gelen yeni değişimlerdir. Bu değişimler sonucunda statükocu-revizyonist iki zıt bloğun ortaya çıkmasının yanı sıra statükocu blok içerisinde de 3. Reich'a karşı belirlenecek tutum konusunda anlaşmaya varılamaması üzere İngiltere-Fransa bölünmüşlüğü ortaya çıkmıştır. İngiltere'de iktidarda olan Neville Chamberlain'nin 3. Reich'ın revizyonist hamlelerine karşı izlediği “yatıştırma politikası” Fransa tarafında karşılık bulmamıştır. Fransa ise Versay Antlaşması ile güçlenmesini tamamen engellediği Almanya'nın daha çok çökmesini istemiştir. Birinci Cihan Harbi'nin iki galip devleti arasındaki bu anlaşmazlık İsmet İnönü tarafından yakından takip edilmiştir. Bu dönemde İsmet İnönü, bir taraftan revizyonist bloğa karşı İngiltere ve Fransa kartını oynarken diğer taraftan da İngiltere ile Fransa'nın ilişkilerinin zayıflamasını fırsat bilerek Lozan Antlaşması'ndan kalan sorunların çözümünde yine denge politikasından faydalanmıştır. Türkiye bu dönemde Akdeniz'de beliren İtalya revizyonizmi tehlikesine karşı da ayrı bir denge mekanizması kurarak İngiliz desteğini İtalya tehlikesine karşı denge unsuru olarak kullanmıştır. Bu dönemde Türkiye denge politikasının gereği olarak birçok antlaşmalar imzalamış ve bölgesel ittifaklar kurmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru 3. Reich mağlubiyeti kesinleşince, Türkiye yeni bir güç dengesi oluşturarak kazanan taraflar arasında yani batılı devletler ile Sovyetler Birliği arasında başka bir denge kurmaya çalışmıştır.

3.3.3. 1945 ve Sonrasındaki Dönem

İkinci Dünya Savaşı'nın sonu dünyada yeni güç odaklarının kurulmasına sebep olmuştur. Bu duruma bağlı olarak da Türkiye gibi dış politikasında denge stratejisini benimseyen bir ülke için yeni dengelerin oluşturulması bir gereklilik haline gelmiştir.

⁵⁶ Bu durumun bir sebebi izlenen “Batıcılık” ilkesi diğer sebebiyse “statükoculuk” gereği Türkiye ile İngiltere'nin aynı tarafta yer almasıdır.

Uluslararası sistem savaşın kazananları arasında iki tarafa ayrılmıştır. Bir tarafta SSCB diğer taraftaysa savaştan yeni küresel süper güç olarak çıkmış olan Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere. Savaş sonrası küresel sistemde etkinliği en kısıtlı olan devlet ise kazanan tarafta olmasına rağmen Fransa olmuştur. Fransa, fiilen İkinci Dünya Savaşı'nda yer almasına karşın savaş sonrası düzenin görüşüldüğü konferanslarda bile söz sahibi olarak bulundurulmamıştır.⁵⁷ Savaştan sonra üç büyükler olarak adlandırılan ülkeler arasında da yine Fransa yer almamıştır. Bu ayrılığı fark eden Türkiye savaş sonrası dönemde de denge politikasında Fransa'yı bir denge unsuru olarak kullanmıştır.

Savaş sonrası Türk Dış Politikasında en büyük denge Amerika ile Sovyetler Birliği arasında kurulmuştur. Savaşın son dönemleri başlayıp savaşın ardından Stalin tarafından sıkça dile getirilen toprak talepleri, Türkiye'nin denge politikasında ibreyi batıya kaydırmıştır. Türkiye zaten kuruluşundan sonra benimsediği batıcılık politikası gereği batılı devletlerle yakınlaşma içerisindeyken, Sovyetler Birliği'nin Kars ve Ardahan üzerindeki talepleri Türkiye'yi artık tamamen batı desteğini arar hale getirmiştir. Savaş sonrası dünya iki kutuplu bir hal almıştır. Doğudan ve batıdan işgale uğrayan Almanya yeni küresel sistemin minyatür modeli olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünya doğu bloğu ve batı bloğu olarak iki kutba ayrılmıştır. Bu iki kutuplu dünyada doğu bloğunun başını Komünist Rusya yani SSCB çekerken batı bloğu ise Amerikan bayrağı altında birleşmiştir. Stalin Türkiye'yi emperyalizmin topraklarına uzanmış mızrağının ucu olarak görürken, batı bloğu ise kendilerinden uzaklaşması halinde komünizmin bir adım uzağında olarak değerlendirmiştir. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı süresince Wehrmacht'ın Sovyet topraklarında tükenirken aynı zamanda Kızılordu'nun da mümkün olduğu kadar kan kaybetmesini umduğu gibi; İkinci Dünya Savaşı sonrası düzende de her iki kutbun da birbirini yıpratmasını ümit etmiştir. Türk dış politikası, denge stratejisi gereği her iki bloğa karşı da rakip safta yer alma kozunu oynarken, Stalin'in toprak talepleri bu dönemde Türkiye'yi batıya daha çok itmiştir. Türkiye'nin bu dönemde batıya yakınlaşmasının iki temel sebebi vardır. Birincisi dış politikasındaki temel ilke olan batıcılık ilkesidir. İkincisi ise Sovyetler Birliği'nin askeri gücü olan Kızılordu'ya karşı duyduğu güvenlik endişesidir. İsmet İnönü'nün savaş sonrasında revize ettiği batıya daha yakın dış politika, kendisinden sonraki Demokrat Parti döneminde de devam etmiştir.

⁵⁷ Yalta Konferansı'nın simgesi olan klasik fotoğrafta Churchill, Stalin ve Roosevelt varken; de Gaulle yoktur.

Şekil 2 Churchill, Roosevelt, Stalin Yalta Konferansı'nda. (Yalta Konferansı 4-11 Şubat 1945)

3.4. Savaş Öncesi Türk Dış Politikası

Birinci Cihan Harbi'nden mağlup çıkan ve soluklanmaya fırsat bulamadan Kurtuluş Savaşı mücadelesine girişen genç Türkiye, savaş yıllarının getirdiği yıkımı oldukça ağır yaşamıştır. Hem ekonomik hem sanayi hem de askeri alanda büyük yıkımlar yaşamış olan Türkiye Cumhuriyeti, dış politikasını geçmiş tecrübeleri ışığında, geleceğe dair hedeflerine odaklı şekilde inşa etmiştir. Osmanlı'nın özellikle son dönemlerindeki stratejileri, ardılı sayılabilen genç Cumhuriyet'in dış politikası belirlenirken çok etkili olmuştur.⁵⁸ İmparatorluk dönemindeki kadronun aksine hayalperestlikten kaçınan ve realist temeller üzerine inşa edilen yeni Türk Dış Politikası revizyonist hamleler yerine sulh ve ittifakları tercih etmiştir. Cumhuriyet'in ilanından Atatürk'ün vefatına kadarki dönemi kapsayan, 1919 ile 1939 yılları arasında Türk dış politikası geçmişin edilgenliği ve duygusallığından kurtulmuş, dengeli, realist bir tutum içinde Misak-ı Milli sınırları içinde kalınması, iyi komşuluk, verilen sözlerin tutulması ve tüm devletlerle dostça ilişkiler geliştirmek gibi temel ilkelere bağlı kalmıştır.⁵⁹

⁵⁸ Gözen, a.g.e., s. 8.

⁵⁹ Nüzhet Kandemir, *Türkiye'de Adalet ve Dış Politika*, Ankara: ODTÜ Atatürkçü Düşünce Derneği Yayınları, 2012, s.78.

Bu bağlamda devleti çöküşe sürükleyen Alman hayranı kadronun aksine daha gerçekçi hedefler belirleyen ve revizyonist olmak yerine statükocu olarak var olanın korunmasını amaçlayan bir dış politikadan söz edilebilir. Milli Mücadele döneminde Mustafa Kemal Atatürk tarafından belirlenen Çağdaş Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikası, "Türk milletinin ve devletin refahını, mutluluğunu ve varlığını sürekli kılmak" amaçlarını gütmektedir.⁶⁰ Etrafında ortak bir güvenlik alanı oluşturmayı ve mevcut uluslararası ilişkilerdeki sorunları barış yoluyla çözmeyi hedeflemiştir.⁶¹ Kurtuluş Savaşı sonrasında oluşan Türk Dış Politikası genç devletin batılı modern devletler nezdinde saygın ve modern bir devlet olarak tanımlanmasına olanak sağlamıştır. İki savaş arası dönemde, Avrupa'da Mustafa Kemal önderliğindeki Türkiye'nin saygın bir yeri olduğu görülmektedir.⁶² Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikası inşa edilirken devamı olduğu Osmanlı İmparatorluğu'nun taşları kullanılmıştır. İmparatorluğun çöküşe en yakın, Cumhuriyetin ise doğuşa en yakın olduğu dönemde Türkiye coğrafyası iki farklı dış politika çizgisine sahipti. İktidarlardan kaynaklı bu iki dış politika birbirinden yüz seksen derece farklı yönere ilerlemekteydi. Bir tarafta Sultan'ın, Britanya ile yakınlaşmayı amaçlayan İtilaf devletleri yanlısı dış politikası; diğer tarafta Mustafa Kemal'in mücadelecisi, manda ve himayeyle savaşmayı öngören dış politikası vardı. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin daha kurulmadan kendisinden önce oluşturulan dış politika çizgisi "Misak-ı Milli" kavramı ile açıklığa kavuşturulmuştur.⁶³ Milli Sınırlar anlamı taşıyan bu parola hem Kurtuluş Savaşı'nın hem de savaştan sonraki Türk Dış Politikasının kimliğini inşa etmiştir. Ankara'nın dış politikası, İstanbul'unki gibi teslimiyetçi olmadığı gibi aynı zamanda da saldırgan bir amaç gütmüyordu. Fakat milli sınırları ve ulusal dokunulmazlığını ön planda tutan bu dış politika anlayışı gerektiği hallerde tıpkı Kurtuluş Savaşı'nda olduğu gibi kaçınılmaz bir savaş durumunda mücadeleden kaçınmayacağını vurgular niteliktedir. Milli Şef dönemi Türk dış politikası da Atatürk dönemi de anlayışın bir yansımasıdır.

İkinci Dünya Savaşı dönemindeki Türk dış politikası, savaş öncesindeki politikanın bir yansımasıdır. Dış politika yapıcının kararlar üzerindeki etkisinden bir analiz yapılacak olursa; Atatürk'ün Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasını tasarlarken çizdiği çizgiler İsmet İnönü tarafından takip edilmiştir. İsmet İnönü'nün dış politika

⁶⁰ Mahmut Bali Baykan, "Türk Dış Politika Anlayışı", *Türk Dış Politikası (1938-2008)*, der., Haydar Çakmak, Ankara: Platin Yayınları, 2008, s. 31-32.

⁶¹ Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt: I, 5. Baskı, 2010, s. 238-252.

⁶² Muhammet Erat, "Osmanlıdan Cumhuriyete Boğazlar Meselesi", *Türk Dış Politikası Cumhuriyet Dönemi*, der., Mustafa Bıyıklı, İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 2008, s. 158.

⁶³ Fahir Armaoğlu, "Atatürk Diplomasisi", *Kemalizm: Atatürk Ülkesinin Bayraklaşan Adıdır*, Sayı: 165, (1976), s. 20.

anlayışını özetlerken kullanılan ”ihtiyatlılık” kavramı aslında Atatürk’ün dış politika anlayışından kalmadır. Mustafa Kemal Atatürk dış politikada realist ve mevcut potansiyelin farkında olarak kararlar vermiştir.

Aşağıda detaylarına değinilmiş olan Lozan Barış Antlaşması aslında tam anlamıyla Türkiye’ye verilen sözlerin tutulduğu bir antlaşma olmamıştır. Buna karşın Türkiye, hem batılı devletlerle başka sorunları olması hem de batının saldırgan tutumundan çekindiği için bu antlaşmadaki pürüzleri görmezden gelmiştir. Lozan’da çözüme kavuşmayan sorunları ileriki bir zamana ertelemiştir.⁶⁴ Türkiye, ikinci Dünya Savaşı’nda da uluslararası ortamdaki kaosu fırsat bilerek dış politikadaki isteklerini revizyonist bir yolla çözüme girişiminde bulunmamış, ülkenin mevcut potansiyeline uygun bir yol izlemiştir. Savaş süresince İsmet İnönü birçok defalar hem Müttefikler hem de Mihver Devletleri tarafından çeşitli vaatlerle savaşa çekilmeye çalışılmışsa da Türk dış politikasında yer edinmiş olan bu ihtiyatlılık ve potansiyelin farkında olarak hareket etme anlayışı, devleti savaşa girmekten ve olası bir yıkıma sürüklenmekten kurtarmıştır. Türkiye Lozan Antlaşması’ndan sonra büyük devletlerle komşu olmuştur. İmparatorluğun çöküşünün ardından ortaya çıkan yeni devletler, dolaylı yoldan Türkiye’yi batılı devletlerle komşu yapmıştır. Bu durum Türk dış politikasında batılı devletleri de hesaba katarak yeni stratejiler üretilmesine sebep olmuştur. Türkiye, doğusunda Çarlık Dönemi sonrası kurulan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ile komşu olmuştu. Yeni kurulan Irak Devleti yoluyla İngiltere ile de komşu olunmuştu. Aynı zamanda Akdeniz’de Kıbrıs da Türkiye’yi dolaylı yoldan İngiltere’nin komşusu yapmıştı. Lozan sonrası kurulan bir başka devlet olan Suriye ise Türkiye’nin Fransa ile komşu olmasını sağlamıştır. 12 Adalar ise İtalya kontrolünde olduğu için Türkiye denizde de İtalya ile komşu olmuştu. Türkiye, askeri ve ekonomi gibi birçok açıdan kendisinden üstün olan bu devletlerle durumunu göz önünde bulundurarak dış politikasında daha gerçekçi hareket etmek zorunda kalmıştır.⁶⁵ Hem Lozan Antlaşması sonrası Türkiye’nin yeni komşuları hem de karar alıcıların Birinci Dünya Savaşı’ndaki yıkımı görmüş olmaları Türkiye’nin dış politikasının realist paradigma üzerine inşa edilmesine sebep olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti her ne kadar bir imparatorluğun yerine kurulmuş olsa da çok uluslu bir millet anlayışı yerine, ulus devlet yapısını benimsemiştir. Dış politikasındaki “mübadele sorunları” da bundan kaynaklanmaktadır. Ulus devleti oluşturma aşamasında ise yeni devlet kimlik tanımını pragmatist olarak

⁶⁴ Haluk A. Ülman, “Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968)”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 23/3, (1968), s. 245.

⁶⁵ Aydemir, Tek Adam..., s. 312.

yapmıştır. Türk kimliğinin kapsamı belirlenirken bazen “dil” bazen de “din” ön planda tutulmuştur. Bu kimlik tanımlarının hepsi Cumhuriyeti diğer devletlerle çatışmaya mecbur bırakacak bir karmaşadan uzak kalma kaygısıyla oluşturulmuştur. Diğer türlü salt dil kriteri üzerinden SSCB coğrafyasındaki Türki topluluklar ya da din tanımı üzerinden Ortadoğu halkları Türkiye’nin vatandaşı sayılabilir ve toprak iddiaları sonucu yeni komular ile savaşın eşiğine gelinebilirdi. Burada da Türk dış politikasının karar verme sürecinde mevcut potansiyeli göz önünde bulundurma ve hayalperestlikten uzak realist bir dış politika izleme arayışı görülmektedir. Atatürk Türk dış politikasındaki karar verme sürecini “Bizim siyasetimiz mutlaka milletin kabiliyet ve ihtiyacıyla uyumlu olacaktır...” sözleriyle özetlemiştir.⁶⁶

3.5. Savaş Öncesi Türk Dış politikasındaki Gelişmeler

3.5.1. Musul Meselesi

Osmanlı İmparatorluğu için savaşın yenilgisinin belgesi olan Mondros Ateşkes Antlaşması, İtilaf Devletleri açısından imparatorluk topraklarının işgaline izin veren bir mütarekenamedir. 30 Ekim 1918 tarihinde Bahriye Nazırı Rauf Bey nezaretinde imzalanan antlaşmanın 7. ve 24. maddeleri Osmanlı açısından toprak kayıplarının kapısını aralamıştır⁶⁷. 30 Ekim’de imzalanan Antlaşmadan 8 gün sonra 8 Kasım’da Musul Vilayeti İngiliz güçlerince işgale uğramıştır. Şüphesiz ki İngiltere’nin Musul üzerine bu kadar eğilmesinde artık petrolün önem kazanmış olmasının büyük bir payı vardır. Burada dikkate alınması gereken bir konu 1920 yılındaki Misak-ı Milli kararı uyarınca Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandığı sırada işgal edilmemiş olan topraklar resmi olarak Osmanlı’nın toprağı sayılmakta ve misak içerisinde değerlendirilmektedir. 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşmasında, Musul Meselesinin, Türkiye ve İngiltere arasında karara bağlanmasına karar verilmiştir. Türkiye milletlerin kendi kaderini tayin hakkı uyarınca Musul’un bağlı bulunacağı ülkeyi kendi halkının seçmesi konusunda teklifte bulurken 1924 yılına kadar süren görüşmelerde İngiltere ise Musul’un Irak’ın bir vilayeti olarak tanınmasını talep etmiştir. Neticede Musul üzerine bir anlaşmaya varılamayınca konu Milletler Cemiyeti’ne taşınmıştır. Ancak Türkiye,

⁶⁶ Ali Ayata ve Gökberk Yücel, *Yeni Küresel Düzendeki Türk Dış Politikasının Kimlik Arayışı*, Ankara: Nobel Yayıncılık, 2015, s.83.

⁶⁷ 7. Madde: İtilaf kuvvetleri güvenliklerini tehlikede görmeleri durumunda stratejik yerleri işgal edebilecek, askeri üsler kurabilecektir. 24. Madde: Vilayet-i Sitte yani altı ilde (Erzurum, Sivas, Elazığ, Van, Bitlis, Diyarbakır) olası bir karışıklık vuku bulursa, itilaf kuvvetleri sebep göstermeksizin bu illeri işgal edebilecektir.

Milletler Cemiyeti'ne 1932 yılında üye olacaktı yani Musul Sorunu konusunda cemiyet hakem tayin edildiği dönemde Türkiye Devleti, Milletler Cemiyeti üyesi değildi.

Görüşmeler sürerken iki ülke askerleri arasında çatışmalar yaşandı ve İngiltere'nin uyarısı akabinde Türkiye geri çekildi neticede geçici bir sınır oluşturuldu⁶⁸ Eylül 1925'te Milletler Cemiyeti Musul'un Irak'ın bir vilayeti olması konusunda karara vardı. Bu dönemde Türkiye hem iç siyasal karışıklıklar hem de isyanlarla mücadele etmek zorunda olduğundan konu üzerine fazla bir itirazda bulunamadı. Bir yıl sonra yapılacak bir antlaşma ile Musul'un kaybını kabullenmek zorunda kaldı. Günümüzde Irak-Türkiye sınırı bu tarihte oluşturulmuştur.

Türkiye henüz üyesi bulunmadığı bir oluşumun kararına uyarak, Milli sınırları dâhilinde kabul ettiği Musul vilayetinden feragat etmek zorunda kalmıştır. 5 Haziran 1926 tarihinde Irak yerine İngiltere ile yapılan bir antlaşma sonucu Musul resmen Irak toprağı olarak kabul edilmiştir. Musul petrollerinden yüzdalik pay verilmesi kararlaştırılmasına karşın peşin verilen bedellerle Türkiye'nin 25 yıllık bu hakkı da elinden alınmıştır. Neticede Türkiye batılı devletlerin, kendisinin toprak bütünlüğüne saygı duymadığını görmüş ve savaşta muhafaza ettiği sınırlarının masa başında batılı devletlerce değiştirilmesini milli bütünlüğüne tehdit olarak algılamıştır. Bu da kapitalist batı hâkimiyetindeki Milletler Cemiyeti ve batılı güçlerden Türkiye'yi uzaklaştırarak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne yakınlaştırmıştır.⁶⁹ 1925 yılında Fransa'nın başkenti Paris'te Türk-Rus Dostluk ve Saldırmazlık Paktı imzalanması, Türk Dış Politikası açısından çok kutuplu dış politika ve denge siyasetine geçişin ilk adımları olmuştur.

3.5.2. Türk-Rus İlişkileri

Türkiye Birinci Dünya Savaşı sonrasında inşa ettiği dış politikasında, Avrupalı güçler tarafından ne zaman toprak bütünlüğüne bir tehdit algılasa yüzünü daima Rusya'ya dönmüştür. Rusya ikinci Dünya Savaşı öncesi Türkiye için de hem kapitalist bloğa karşı oluşu hem de İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri tarafından dışlanması sebebiyle Türkiye için daima bir joker kartı konumunda olmuştur. Komünist bir komşuya sahip olmasını Türkiye avantaja çevirmiştir. Batı tipi ekonomiye sahip ülkelerle mücadele halinde olan SSCB Türkiye için batı ile ilişkiler bozulduğunda hemen yakınlaşmayı tercih edebileceği potansiyel bir müttefik konumundaydı.

⁶⁸ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev., Yasemin Saner, İstanbul: İletişim Yayınları, 32. Baskı, 2016, s. 296 .

⁶⁹ *Türk-Rus Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması*, 17 Aralık 1925.

Antlaşmalar ile de hem ülkenin doğu kısmını garantiye almış hem de batı birliğine karşı bir müttefik edinmiştir. Nihayetinde Türkiye Cumhuriyeti 16 Mart 1921 tarihinde Sovyetler Birliği ile Moskova Antlaşması'nı imzalamıştır. Bu antlaşmadan sonra Türkiye ile Sovyetler birliği arasında İkinci Dünya Savaşı'na kadar sürecek bir ortak çıkar birliği oluşmuştur. Esasen Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile arasındaki mesafeyi belirleyen ana unsur; batılı devletlerin Türkiye'ye olan yaklaşımıdır. Türk dış siyasetinin temel amacı Sovyetler Birliğiyle iyi ilişkilerin korunmasıydı⁷⁰

Ters bir okuma ile Rusya'yı yani kapitalist ülkelerin karşısında olan Sovyetler Birliği'ni Türkiye ile ilişkiler geliştirmeye iten sebep de aynıydı: batılı devletlerin birleşmesi ve Rusya'yı dışarıda bırakması. Döneme bakıldığında zaman hem *Lokarno* ile mağlup Almanya'yı da dâhil ettikleri bir batılı birliği oluşturmaları hem de antikomünist tüm ülkelere sıcak yaklaşımları Rusya açısından bir tehdit olarak algılanmıştır. Tüm bu gelişmelerin sonucunda 1925 yılında yukarıda sözü edilen dostluk ve saldırmazlık paktı imzalanmıştır. Bu pakta göre imza koyan ülkeler ötekine karşı saldırı girişiminde bulunmayacaktır. Aynı zamanda başka devletlerle üye devlete karşı tehdit unsuru olan ittifak veya siyasal bir anlaşma yapmayacak ve başka ülkeler tarafından başlatılmış düşmanca eylemlere dahil olmayacaktır. Antlaşmasının süresi Türk Dış Politikasının doğu-batı açmazındaki mücadelesini simgelemektedir. Antlaşma başlangıçta üç yıl geçerli olmak üzere kararlaştırılmıştı sonrasında yine farklı sürelerde uzatılmıştır ve son olarak 1935 yılında on yıllığına uzatılmıştır. Bahsi geçen on yıl içerisinde 3. Reich, Sovyetler Birliği'ne savaş ilan etmiş ve bu sürede Türkiye Reich ile yakınlaşmıştır. Alman hücumunu püskürtmeyi başaran Sovyetler, Türkiye için açık tehdit halini almış hatta açıkça toprak talep eder noktaya gelmiştir. Rüzgârın tersine döndüğü bu durumdaysa Türkiye bu sefer tam tersi bir hamleyle kurtuluşu batıya yakınlaşmakta aramıştır.

3.5.3. Türk-Yunan İlişkileri

Türk-Yunan ilişkileri Lozan Barış Görüşmeleri'nde çözümlenemeyen sorunlar üzerine inşa edilmiştir. Bu yüzden iki savaş arası dönemde Türk Dış Politikası komşu Yunanistan'ı sıklıkla tehdit olarak algılamıştır. Zira yakın tarihe kadar da iki devlet arasındaki karşılıklı güvensizlik ve silah stoklamak devamlılık göstermiştir. 1923 yılında imzalanan antlaşmaya göre Müslüman Türkler ve Rumlar kendi ülkelerine gönderilecektir. İstanbul Rumları ile Batı Trakya'da yaşayan Türkler, mübadele dışında

⁷⁰Zürcher, *a.g.e.*, s. 297-298.

tutulmuştı. Antlaşmada sözü edilen İstanbul Türklerinin yani “etabli”nin tanımı konusunda iki ülke arasında anlaşmazlık çıkmıştır. Yunanistan’ın amacı İstanbul’da mümkün olduğu kadar çok Rum kalmasını sağlamaktı, Türkiye Cumhuriyeti ise bu durumun ileride oluşturacağı sorunları tahmin edebiliyor ona göre hamle yapmaya çalışıyordu. İki ülke arasındaki anlaşmazlık Milletler Cemiyeti’ne taşınarak çözüm bulunması beklenmiştir. Milletler Cemiyeti de sorunu çözemeyince iki ülke arasındaki ilişkiler giderek gerginleşmiştir. Yunanistan hükümeti, Batı Trakya Türklerinin mal varlıklarına el koyma kararı alınca aynı şekilde Türk Hükümeti de İstanbul’da yaşayan Rum azınlığın mal varlığına el koymuştur. Türk Dış Politikası “kısasa kısas” mantığıyla anında cevap vermeye dayalı bu siyaseti ne pahasına olursa olsun sürdürmeye kararlı olduğunu göstermiştir. Mütekabiliyet açısından zafiyet göstermek istemeyen Türk Hükümeti Yunanistan ile ilişkilerini sorun çözülünceye dek gergin şekilde devam ettirmiştir. 1926 yılında iki devlet arasındaki anlaşmazlık Yunanistan’ın başkenti Atina’da yapılan bir anlaşma ile çözümlenmiştir. Ancak anlaşmanın maddelerinin uygulanmasındaki sorunlar yüzünden gerçekte sorun çözüme kavuşamamıştır. En sonunda 1930 yılında yapılan son antlaşma ile yerleşme yerleri ve doğum tarihleri fark etmeksizin İstanbul’daki tüm Rumların “yerleşik” ve aynı şekilde yerleşme yeri, doğum tarihi fark etmeksizin Batı Trakya’daki tüm Türklerin yerleşik kabul edilmesi ile mesele sonlanmıştır.

3.5.3.1. Patrik Meselesi

Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerin gerginleşmesinin bir başka sebebi de “patrik sorunu”dur. İstanbul Ortodoks Kilisesi Patriği’nin Birinci Cihan Harbi’nde Yunan vatandaşlarını Türkiye aleyhine kışkırtması, savaştan sonraki dönemde Türk makamlarınca unutulmamıştır. Lozan Barış Antlaşması görüşmelerinde patriğin Yunanistan’a gönderilmesi konusunda ısrar edilmiş, batılı devletler ise patriğin İstanbul’da kalması konusunda diretmişlerdir. Neticede Lozan Antlaşması patrik konusunda herhangi bir madde içermeyen kabul edilmiştir. Sadece patriğin siyasetle uğraşmaması kayıt altına alınmıştı.⁷¹

Patriğin istifa etmesi ve mübadele sorunlarının hallolmasından sonra Türkiye ve Yunanistan arasındaki ilişkiler iyileşmiştir. İki ülke arasındaki ilişkilerin düzelmesinde “ortak düşman dost yaratır” tezi etkili olmuştur. Hem İtalya’nın iki devlet için de arabuluculuk yapmaya gönüllü olması hem de revizyonist politikalar benimseyen

⁷¹ Hamza Eroğlu, *Türk İnkılâp Tarihi*, Ankara: Savaş Yayınları, 1990, s. 319-327.

Bulgaristan'nın iki devleti birbirine yakınlaşmaya itmesi buzların çözülmesine sebep olmuştur. İki ülke başbakanlarının karşılıklı ziyaretlerde bulunması da bu yakınlaşmanın somut göstergeleri olmuştur. Türk Dış Politikası'nın Yunanistan stratejisi genelde ortak düşman karşısında geçici barış sağlamak üzerine inşa edilmiştir. Nitekim İkinci Dünya Savaşı sırasında da Akdeniz'de İtalyan tehdidi söz konusu olduğunda da Türk-Yunan ilişkilerinin olumlu yönde seyrettiği gözlemlenmektedir. Öte yandan hak talebi gibi konularda her iki ülke de oldukça katı ve taviz vermez tavırlar sergilemekte, uzlaşmadan kaçınmaktadır. Ortak İtalyan tehdidi ve revizyonist Almanya korkusu sonucunda olumlu seyreden ilişkiler Kıbrıs Sorunu patlak verdiğinde tekrar bozulmuştur. Türk-Yunan ilişkilerindeki dostluk havası 1954 yılındaki Kıbrıs meselesinin çıkışına kadar sürmüştür.⁷²

3.5.4. Türkiye-Fransa İlişkileri

İkinci Dünya Savaşı öncesi Türk-Fransız ilişkileri Fransız okulları, Bozkurt Gemi Kazası, Mersin Demiryolu ve Hatay Sorunu çerçevesinde şekillenmiştir. Lozan Barış Antlaşması'na göre düzenleme hakkı Türkiye'de olan Fransız misyoner okulları, Türkiye tarafından belirlenen kurallara riayet etmemesi üzerine kapatılmış ve bu durum iki ülke hatta papalığın dâhil olduğu bir sorun halini almıştır. Türkiye yaptığı düzenlemeye göre bu okullardaki Tarih derslerinin Türkçe olarak ve Türk öğretmenler tarafından işlenmesini buyuran bir yönetmelik çıkarmıştır. Türkiye'deki Fransız okullarının buna uymak istememeleri kapatılmalarını gerekli kılmıştır.⁷³

1926 yılında vuku bulan bir gemi kazası Türkiye ile Fransa arasında yeniden gerginlik oluşmasına sebep olmuştur. Midilli açıklarında Bozkurt gemisinin Lotus adlı bir Fransız gemisi ile çarpışması sonucunda iki ülke arasında deniz hukuku üzerine anlaşmazlıklar baş göstermiş ve sorunun çözümü için üst mercilere gidilmeye karar verilmiştir. Bu sorun 1927'de Milletlerarası Adalet Divanı'nda Türkiye lehine sonuçlanmıştır.⁷⁴

Türkiye iki savaş arası dönemde kendisinden önceki hayalperest kadronun sebep olduğu yıkımı temizlemekle uğraşırken bir yandan da Osmanlı döneminde yabancılara tanınan kapitülasyonlardan sıyrılmaya çalışmaktadır. Bu sorunu da doğrudan feshetme yoluyla ortadan kaldırmak yerine Osmanlı'nın verdiği imtiyazları ve somut bedelleri satın alarak sorunu ortadan kaldırmayı hedeflemektedir. Bu sorunlardan biri de

⁷² Refik Turan vd., *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*, Ankara: Yargı Yayınları, 2014, s. 251-266.

⁷³ Arzu Al, *Türk Dış Politikası (1918-1980)*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2014, s. 70-73.

⁷⁴ Turan vd., *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*, s. 280-288.

kapitülasyonlardan biri olan Adana-Mersin arası demiryoludur. Türkiye artık Osmanlı'nın bıraktığı bu gibi yabancı ayrıcalıklarını ortadan kaldırmak adına Fransız bir şirkete işlettirilen bu demiryolunun haklarıyla birlikte satın alınmasını kararlaştırmıştır. Fransız hükümeti bu konuda söz sahibi olduğunu iddia ederek, meseleye dâhil olmuştur. Haziran 1929'da yapılan anlaşmayla Fransızlar Türkiye'ye demiryolunu teslim etmişlerdir.⁷⁵

Kurtuluş Savaşı'nda mağlup olan Fransa, 20 Ekim 1921 tarihinde Ankara Antlaşması'nı imzalamıştır. Bu anlaşmadan sonra Fransız birlikleri Hatay'a konuşlanmıştır. Ankara Antlaşması Suriye sınırının belirlenmesi konusunda bir komisyon oluşturulmasına hükmetmiş olsa da komisyon sorunu çözemediği dağılmıştır. Daha sonra 30 Mayıs 1926'da imzalanan anlaşma Türkiye sınırını belirlemiştir. Sınırın belirlenmiş olması aslında kısmi bir yumuşamaya sebep olmuştur. Bu yumuşama ortak çözümler geliştirme ve ileride yakınlaşmayı da beraberinde getirmiştir.⁷⁶

3.5.4.1. Borçlar Meselesi

Bu sorunlara ek olarak Türkiye ile Fransa arasında bir de “Osmanlı Borçları Meselesi” vardı. Osmanlı son dönemlerinde batılı devletlerden sürekli borç alarak hayatta kalmaya çalışmıştır. Sürecin en sonunda da Duyun-u Umumiye olayına kadar gidilmiştir. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti eski İmparatorluğun borçlarını sahiplenmiştir. Lozan Barış Antlaşması'nda karara bağlanamayan bu borçlar meselesi Türkiye ve Fransa arasında sorun oluşturmuştur. Osmanlı birçok batılı ülkeden borç alsa da en çok borcu Fransa'dan almıştır. Bu yüzden borçlar konusunun üstüne en çok düşen devlet Fransa olmuştur.⁷⁷ Borçlarla ilgili olarak ilk olarak 1928 yılında bir antlaşma imzalanırsa da bir yıl sonraki Dünya Ekonomik Buhranı, Türkiye'yi de ekonomik olarak sarsmış ve borçların ödemesi aksamıştır. İkinci Dünya Savaşı öncesinde 1933 yılında Fransa'nın başkenti Paris'te yapılan bir anlaşma ile borçlar ve ödeme şekilleri üzerine yeniden bir kararlaştırma yapılmıştır.

Türkiye ve Fransa arasındaki bu meseleler bir şekilde çözüme kavuşurken muğlaklığını koruyan Hatay Meselesi, İkinci Dünya Savaşı'nın başlayacağı 1939 yılına kadar pürüz olmaya devam etmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün “ Benim şahsi meselemdir.” dediği Hatay Sorunu, Hatay'ın Türkiye'ye dâhil olması ve Suriye sınırının belirlenmesi ile sonuçlanmıştır.

⁷⁵ Ahmet Eyicil, *Siyasi Tarih*, Ankara: Yayla Yayınları, 1990, s. 279-285.

⁷⁶ Turan vd., *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*, s. 281-288.

⁷⁷ Eroğlu, a.g.e., s. 315-320.

3.5.5. Türkiye-İtalya İlişkileri

İtalya Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ekonomik bunalımın ve siyasal istikrarsızlığın getirdiği çöküşle baş etmeye çalışmıştır. Bu siyasal belirsizlik içerisinde komünizmden çıkış yolu elde edemeyen ve faşizmi icat eden Benito Mussolini ve “Karagömlükçüleri” Napoli'den başkent Roma'ya yürüyerek iktidarı ele geçirmiştir. Mussolini, kralcılarının ve sosyal demokratların aksine İtalya'nın Roma imparatorluğundaki geniş toprak sınırlarına ulaşmasını istemekteydi. Bu sınırlara Akdeniz ve Türkiye'nin Akdeniz kıyıları da dâhildi. Bu durum Türk Dış Politikası açısından İtalya'ya karşı temkinli olmayı gerektiriyordu. Bu durumun en etkili sebeplerinden biri Musul Meselesi'nde İtalya'nın beklenmedik şekilde bir anda İngiltere'ye destek vermeye başlamasıdır.⁷⁸

Türk Dış Politikası'nın, İtalya'yı daha az tehlikeli gördüğü dönem ise Musul Sorunu'nun çözülmesinden sonraki dönemdir. Hem Musul Sorunu artık Türkiye ile batılı ülkeler arasında bir sorun olmaktan çıkmış, ilişkiler yumuşamaya başlamış hem de İtalya'nın Ege ve Akdeniz'de müttefik arayışı iki ülkeyi küresel siyasal alanda yakınlaştırmıştır. 1927 yılında Yugoslavya, İtalyan tehdidine karşı Fransa ile yakınlaştırmıştır. Bu durum karşısında İtalya, Fransa'ya dayanan Küçük Antanta karşı, Doğu Akdeniz'in iki ülkesi Yunanistan ve Türkiye ile üçlü bloğun kurulması fikrini benimseyerek, Türkiye ve Yunanistan'a karşı davranışlarını yumuşattı.⁷⁹ İtalya'nın Akdeniz'deki emelleri aslında sadece Türk-İtalyan ilişkilerinde değil aynı zamanda Türk-Yunan ilişkilerinde de yumuşamaya sebep olmuştur. 1928 yılında İtalya'nın başkenti Roma'da yapılan antlaşma ile Yunanistan ve Türkiye birbirleri aleyhinde antlaşmalara imza atmamaya söz vermişlerdir.

Yukarıda da sözü edildiği üzere Türk-Yunan ilişkileri aslında “ortak düşman, dost yaratır” tezinden hareketle düzelmekteydi. İtalya'nın Akdeniz'de işgal amaçları, Mihver Devletleri'ne dâhil olduktan sonra Yunanistan üzerinde planlarının değişmesi gibi sebepler Türkiye ve Yunanistan açısından İtalya'nın tehdit unsuru olarak algılanmasına sebep olmuş ve iki ülkeyi zoraki olarak yakınlaştırmıştır. İtalyan'ın saldırgan tutumu Türkiye'nin batılı ülkelerle yakınlaşmasına da sebep olmuştur. 1936'da Mussolini'nin Oniki Ada'yı silahlandırması, Habeşistan'ı işgali Türkiye'yi endişelendirerek, Türkiye'nin İngiltere ile sıkı bir işbirliğine girmesine yol açmıştır.⁸⁰

⁷⁸ Eroğlu, *a.g.e.*, s. 320-322.

⁷⁹ Eyicil, *a.g.e.*, s. 283-288.

⁸⁰ Eyicil, *a.g.e.*, s. 283-288.

3.5.6. 1918-1939 Yılları Arasında Türkiye ve Ortadoğu İlişkileri

Türkiye sonraki yıllarda iyi ilişkiler kurmaya çalıştığı batı ile Kurtuluş Savaşı'nda mücadele etmek zorunda kalmıştır. Orta Doğu ülkelerinin bir kısmı Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ayrılıkçı hareketler içerisinde olmasından, bir kısmı da batılı ülkelerin etkisi altında olmasından dolayı Türkiye ile yakınlaşmaları İkinci Dünya Savaşı öncesi dönemde pek kolay olmamıştır.

3.5.6.1. Türkiye-Afganistan İlişkileri

Eski imparatorluğun himayesi altında olmayan ve batılı güçlerce tam anlamıyla etki altına alınmamış olan Afganistan, Türkiye ile diğer ülkelere kıyasla daha erken dönemde ilişkiler kurmuştur. Afganistan'la 1 Mart 1921'de Dostluk Antlaşması imzalanmıştır. Afganistan uluslararası arenada Türkiye'nin desteğine ihtiyaç duyduğundan bu yakınlaşmayı son derece önemsemiştir. Bu yakınlaşmadaki bir itici etken de Rusya ile İngiltere'nin Afganistan'ın paylaşılması konusunda anlaşmaya varmaya yakınlaşmaları olmuştur. Afganistan, bu tehlikenin yeniden canlanma ihtimaline karşı Türkiye'den bir dayanak almıştır.⁸¹

3.5.6.2. Türkiye-İran İlişkileri

Türkiye Cumhuriyeti'nin İran ile ilişkileri Osmanlı İmparatorluğu döneminden beri sınır problemleri yüzünden sürekli sorunlu seyretmiştir. İki ülke arasındaki sınır ve sınırdaki yerel güç unsurları diplomatik gerginliğin ana sebebi olmuştur. Sınır meseleleri iki tarafın da sınırdaki yaşayan aşiretler üzerinde yeterli kontrol kuramamalarından kaynaklanmaktadır.⁸² İki ülke arasında 1926, 1928, 1932 yıllarında çeşitli antlaşmalar ve protokoller imzalanmıştır. İran ile Türkiye arasındaki ilişkilerin olumlu seyrettiği dönemse İran'da iktidarı tamamen elinde bulunduran Şah Reza Pehlevi döneminde gerçekleşmiştir. Atatürk'e hayranlığıyla tanınan Şah 1934 yılında Türkiye'yi ziyaret etmiş, iki ülke arasında ilişkilerin iyileşmesi için de şahsi çaba sarf etmiştir.

⁸¹ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1984, s. 381-383.

⁸² Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 332-341.

Şekil 3 Reza Pehlevi'nin Türkiye ziyaretinde Atatürk ile görüşmesi (19 Haziran 1934- Ankara)

3.5.6.3. Türkiye ve Diğer Ortadoğu Ülkeleri Arasındaki İlişkiler

Buraya kadar anlatılan iki ülke yani Afganistan ve İran Ortadoğu ülkeleridir fakat Arap asıllı değildir. Türkiye'nin Arap ülkeleri olan ilişkileri bu iki ülkeyle olduğu kadar olumlu seyretmemiştir. Girişte söz edildiği gibi hem dini açıdan hem de batılı devletlerce kontrol edilmelerinden ötürü Arap ülkeleri Türkiye ile ilişkilerinde sorunlar yaşamıştır. Türkiye'nin laik uygulamaları, seküler merkezli siyaseti benimsemesi Arap ülkelerince hoş karşılanmamış ve Türkiye artık öteki olarak tanımlanmıştır. İran ile Türkiye'yi yakınlaştıran da bir noktada bu ortak dışlanma olmuştur. İran da tıpkı Türkiye gibi din ile daha mesafeli bir duruş sergilerken öte yandan da Arap ülkelerinin hamisi konumundaki batıya rağmen de petrol kaynaklarını devletleştirme yolu izlemiştir. Bu durum tıpkı Türkiye gibi İran'ın da Arap ülkelerince Ortadoğu'da yalnızlaşmasına sebep olmuştur. Sonuç olarak iki ülke birbiri ile işbirliği geliştirerek Ortadoğu'da varlığını devam ettirme arayışı içine girmiştir.

3.6. 1918-1939 Yılları Arasında Dünyada Siyasal Durum

1929 Ekonomik Buhranı'nın dünya ülkelerinin ekonomilerini sarsması sonrası, ülkelerde halk kitleleri sağ, sol fark etmeksizin marjinal doktrinleri destekleme eğilimine girmiştir. Bunun sonucunda İtalya'da Faşizm, Almanya'da Nasyonal Sosyalizm iktidara gelmiştir. Daha erken dönem olmakla birlikte doğudaysa Rusya

topraklarına Sosyalizm hâkim olmuştur. Japonya'da militarist ve saldırgan görüş benimsenmiştir. Türkiye, Birinci Dünya Savaşı'nın yaralarını sarmaya çalışıyor hem ekonomik hem de kültürel anlamda atılımlar gerçekleştiriyor, batılı ülkeler gibi sanayi alanında kalkınmaya çalışıyordu. Tüm bunları yaparken de savaşlardan harap olmuş orduyu yeniden yapılandırıyor, kısa süre içinde gerçekleşeceğini düşündüğü yeni bir küresel savaşa hazırlıklı olmaya çalışıyordu.

İkinci Dünya Savaşı'na giden süreçte ülkelerin izlediği dış politikaları aslında savaşı kaçınılmaz kılmıştır. Bu da aşağıdaki durumların gerçekleşmesine sebep olmuştur;

- Fransa'nın yasaklanmış olmasına rağmen Almanya'dan savaş tazminatı alması ve Ruhr Havzası'nı işgal etmesi, benimsediği sertlik politikasının arkasında duracak güce sahip olmaması aynı zamanda İngiltere'den destek bulamaması
- İngiltere'nin yatıştırma politikası adı altında 3. Reich'in yayılmacılığını Doğu Avrupa'ya dolaylı yoldan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne yönlendirmesi
- Amerika'nın yalnızcılık politikası gereği dünyada olup biten olaylarla ilgilenmeyerek sessiz kalması
- İtalya'nın yayılmacı eylemlerde bulunup başarısız olup 3. Reich'in desteğiyle görece zayıf ülkeleri işgal etmeye çalışması
- Doğuda Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan gibi ülkeleri yutmuş olan sessiz dev Sovyetler Birliği'nin Doğu Avrupa ülkelerini de yutmak için uygun zamanı kollaması
- Japonya'nın Mançuka politikası ve Çin'i işgal ederek sistematik soykırım uygulaması
- Son olarak Versay Antlaşması ile aşağılanan, Fransa tarafından ekonomik olarak çökertilen Almanya'nın Nasyonal Sosyalizm'i benimseyerek 3. İmparatorluk'a evrilmesi ve *Lebensraum*⁸³ devreye sokmasına sebep olmuştur.

Dünyayı ikinci bir küresel savaşa sürükleyen temel sebepler olmuştur. Bu atmosferde dünya ülkeleri siyasal bunalımlardan faydalanarak sınırlarını genişletirken, ülkeler üstü denetim mekanizmaları görevini yerine getiremezken, Türkiye de

⁸³Lebensraum: (Yaşam Sahası/Alanı) Almanya sınırları dışındaki tüm Alman halklarının tek devlet altında birleşmesi ve Alman ulusu için yeni topraklar edinimini amaçlayan revizyonist anlayış.

revizyonist bir dış politika izleyerek Lozan Barış Antlaşması'nda netleştirilmeyen toprakları, sınırlarına dahil edebilirdi. Türkiye Cumhuriyeti sırasıyla 1928 Silahsızlanma Konferansı, 1929 Briand-kellog Paktı, 1929 Litvinof Protokolü gibi oluşumlara dahil olarak Milletler Cemiyeti'ne üye olmaya uygunluğunu göstermiştir.

3.6.1. Milletler Cemiyeti ve Türkiye

Milletler Cemiyeti, Paris Barış Konferansı'nda kurulması kararlaştırılarak; 25 Ocak 1919 tarihinde dünya barışının tesisi için kurulmuştur. Milletler Cemiyeti dünya barışını sağlamak adına kurulmuş olsa da aslında cemiyetten beklenen Versay Antlaşması ile oluşan durumun devamlılığının sağlanması olmuştur. Bu sebepten cemiyetin Almanya ile ilgili kararları Fransa'nın beklentilerini karşılarken; Ortadoğu ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili kararları da İngiltere'yi tatmin etmektedir.

Dünya, iki savaş arası dönemde kaçınılmaz bir şekilde revizyonist ve statükocu iki bloğa ayrılmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan süper güç olarak çıkacak olan Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ise sürecin başında gelişen olaylar ile ilgilenmemeyi tercih etmiştir. Türkiye'nin ise bu dönemde izlediği dış politika son derece gerçekçi olmuştur. Zira Birinci Dünya Harbi'nden sonra imzalanan Lozan Barış Antlaşması Türkiye açısından sonuca vardırılmamış birçok konu içermekteydi. Bu dönemde Türkiye tıpkı 3. Reich'ın yaptığı gibi oldubittiye getirerek bu sorunları kendi lehine çözüme kavuşturabilirdi. Bu yolu seçmemiştir. Antirevizyonist bir politika izlemiştir.⁸⁴ Yukarıda sayılan konferanslar ve antlaşmalara dâhil olan Türkiye, Milletler Cemiyeti üyeliğine yaklaşmıştır. Türkiye, teşkilatın 6 Temmuz 1932 tarihli genel kurulunda İspanya temsilcisinin teklifi ve Yunan temsilcisinin de desteği üzerine davet edilmiştir.⁸⁵ Teklif TBMM'de görüşülmüştür ve kabul edilmiştir. 18 Temmuz 1932'de cemiyete girişi genel kurulun kararıyla ittifakla kabul edilmiştir.⁸⁶ Türkiye Cumhuriyeti'nin Milletler Cemiyeti'ne girişindeki süreçte hassas davrandığı bir konu da doğudaki müttefik Sovyetler Birliği ile ilişkilerin bozulmamasıdır. Bu noktada Türk dış politikası yine denge siyaseti izlemiştir. Bir taraftan batılı ittifaklara dâhil olarak varlığını uluslararası ortamda güvenceye alırken diğer taraftan Sovyetler Birliği ile yaptığı antlaşmalara sadık kalarak, bu devletin bir tehdide dönüşmesini engellediği gibi müttefik olarak kalmasını da sağlamıştır. Milletler Cemiyeti'ne girerken de 1925 Anlaşması gereği Sovyetler Birliği'nin olurlarını almıştır. Türkiye, Türkiye'nin Sovyetler

⁸⁴ Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, s.335-341.

⁸⁵ Mustafa Keskin vd., *Türk İnkılabı ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Konya: Ufuk Kitabevi, 2. Baskı, 2001, s. 344.

⁸⁶ Durmuş Yalçın vd., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 2*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2004, s. 441.

Birliği, herhangi bir devlete saldırmadıkça, zorlama tedbirlerinin Sovyetler'e karşı uygulanmasına razı olmayacağı yönünde, Moskova'ya güvence vermiştir.⁸⁷ Türkiye ne batılı güçlerin korktuğu gibi Sovyetler Birliği ile aşırı yakınlaşarak güdümünde kalmış ne de Sovyetler Birliği'nin korktuğu gibi batılı devletlerle ilişkileri iyileşirken Sovyetler Birliği'nin ulusal çıkarlarına aykırı hareket etmiştir. Zaten Sovyetler Birliği de 1934 yılında Milletler Cemiyetine üye olmuştur.

3.6.2. Balkan Antantı

Türkiye, iki savaş arası dönemde jeopolitik konumu sebebiyle dış politikasında denge gözeterek, ulusal çıkarlarını müdafaa edebileceğinin farkındaydı. Bu yüzden bir taraftan Sadâbâd Paktı'na dâhil olarak Orta Doğu coğrafyasında varlığını korurken bir taraftan da Balkan Antantı'na üye olarak hem komşusu Yunanistan ile ilişkileri düzeltilmiş⁸⁸ hem de Akdeniz'de gerçekleşmesini öngördüğü İtalyan tehdidine karşı kendisini güvenceye almıştır.

Balkan ülkeleri birliği Türkiye'nin çabaları sonucunda hayat bulmuştur. İlk Balkan Konferansı Atina'da 1930'da yapılmıştır. Sonraki konferanslar katılımcı ülkelerin başkentlerinde tekrarlanmıştır. Balkan birliği kararı ise iki yıl sonra alınmıştır. Balkan Konferansı'na katılan ülkeler de dönemin küresel siyasal atmosferinden etkilenerik revizyonist ve antirevizyonist olarak iki kutba ayrılmıştır. Bulgaristan, konferansta revizyonist hareket etmiş, Arnavutluk ise azınlık meselelerini tekrar gündeme getirmiştir. Buna karşın Türkiye ve Yunanistan ortak hareket etmiş ve revizyonist istekleri baskılamıştır.

Bu tarihlerde Balkan ülkelerini yakınlaştıran bir diğerk sebep de yukarıda belirtildiği gibi Akdeniz'de baş gösteren İtalya tehdidi olmuştur. İtalyan'ın, Akdeniz'i bir İtalyan gölü olarak görmesi oluşacak karmaşadan faydalanmayı planlayan Macaristan ve Bulgaristan açısından olumlu okunurken, Romanya ve Yugoslavya 1933 yılında Çekoslovakya'nın dâhil olduğu Küçük Antant'ı daimi statüye kavuşturarak kendilerini korumak istemiştir. Türkiye, İtalyan yayılmacılığını öngördüğü ve Yunanistan'ı bu konuda müttefik olarak görüp anlaşmaya sıcak baktığını belirttiği için sürecin sonunda dört balkan ülkesi anlaşmaya varmıştır. Türkiye'nin dönemin siyasal atmosferini iyi analiz etmesi ve mevcut hükümetin duygusal hareket etmemesi sayesinde Balkan Antantı, Türkiye öncülüğünde ve Yunanistan desteğıyle 9 Şubat 1934

⁸⁷ Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, s. 337- 341.

⁸⁸ Türkiye sadece Yunanistan ile değıl Arnavutluk, Yugoslavya, Bulgaristan gibi balkan ülkeleriyle de ilişkilerini iyileştirmek adına çeşitli antlaşmalar gerçekleştirmiştir.

tarihinde Türkiye, Romanya, Yunanistan, Yugoslavya dış işleri bakanlarının katılımıyla Yunanistan'ın başkenti Atina'da imzalanmıştır.

Türkiye'nin çabaları sonucunda Balkan güvenliği için son derece önemli olan Balkan Antantı hayata geçirilmiş fakat üye ülkelerin birbirilerine karşı çekinceler taşıması ve Yugoslavya'nın Bulgaristan ile anlaşarak antantın ruhundan uzaklaşması yeni dünya savaşına giden yolda antantın topallamasına sebep olmuştur. Antlaşma son darbeyi Çekoslovakya'nın parçalanması ile almıştır. Böylece Küçük Antant son bulurken, Mihver Devletleri'nin de Balkanlar'daki etkisi doruk noktasına ulaşmıştır. Son toplantı 1940 yılında gerçekleştirilirken bu tarihten sonra İkinci Dünya Savaşı'nın Balkanları da içine almasından ötürü bir daha bir araya gelinememiştir. Sonuç olarak Türkiye'nin çabalarıyla kısa süreliğine de olsa Balkanlar'da barış ortamı sağlanmıştır. Küçük devletlerin, revizyonist saldırgan devletlere karşı bir arada hareket etmesinin önemi anlaşılmıştır. Türk dış politikasının “barış” parolası ve ittifaklara dâhil olarak kendini güvenceye alma stratejisinin savaş öncesi dönemdeki yansıması Balkan Antantı'dır.

3.6.3. Montrö Boğazlar Sözleşmesi

Montrö Boğazlar Sözleşmesinden önce yürürlükte olan Lozan Boğazlar Sözleşmesi⁸⁹, Türkiye açısından birçok kısıtlayıcı hükümler içermektedir. Sözleşmenin maddelerini tek tek yazmak çalışmanın bütünlüğüne uygun olmayacağından sadece Türk Dış Politikası açısından en fazla önem arz eden maddeleri ele almak daha isabetli olacaktır.

Lozan Boğazlar Sözleşmesine göre;

- Türk Boğazları'nın her iki tarafı da askerden arındırılacaktır.
- Marmara Denizi dahil boğazlardan geçişler serbest olacaktır.
- Adalarda da herhangi bir askeri yapılanma olmayacaktır.
- Boğazlardan geçişin kontrolü ise Milletler Cemiyeti'ne bağlı bir komisyon tarafından sağlanacaktır.

Böylece Türkiye Cumhuriyeti kendi karasuları ve su geçişlerinde söz sahibi olamıyor, Milletler Cemiyeti'nin alacağı kararlara bağlı kalıyordu. Bu durum Türkiye'nin kendi hakları üzerinde hâkimiyetinin kalmaması demekti. Türk dış politikasının, dönemin gelişmelerini doğru analiz etmesi ve karar almakta erken davranması sonucu Milletler Cemiyeti'nin boğazların güvenliğini garanti etmesinin

⁸⁹ Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme adıyla imza konulmuştur.

yeterli olmayacağı anlaşılmıştır. Bu süreçte Türkiye'nin, Milletler Cemiyeti konusunda analizinin doğru olduğu anlaşılabacaktır. Çünkü Milletler Cemiyeti rezisyonist ülkelerin işgallerine karşı garantörü olduğu ülkeleri koruyamıyor, silahlandırılmasının yasaklandığı bölgeleri silahlandıran ülkelere karşı uyguladığı yaptırımlar bir anlam ifade etmiyordu. İtalya'nın Habeşistan işgali, 3. Reich'in Rheinprovinz (Ren Bölgesi veya Rheinland) silahlandırması olaylarında varlık gösterememiştir. Türk dış politikasının karar vericileri bu konuda yapabilecek olmalarına rağmen önceki hayalperest kadronun aksine, soruna salt askeri müdahale ile yaklaşmamış, oldubittiye getirerek boğazları silahlandırma yolu izlememiştir. Bu da iki savaş arası dönemde Türk Dış Politika'sının uzun vadeli, sürdürülebilir çözümlerden yana olduğu, dünya barışına duyarlı hareket ettiği ve revizyonist olmadığını göstermektedir. Bu yıllarda Türkiye'nin olayları doğru analiz ederek öngörüyle hareket ettiğini görmek için 1933 yılında Milletler Cemiyeti'nde boğazlar konusuyla ilgili değişiklik teklifine bakmak yeterlidir. Türkiye Cumhuriyeti 3. Reich'in silahlanmasının ve diğer revizyonist ülkelerin saldırgan tavırlarda bulunmasının; Milletler Cemiyeti'nin yaptırımlarının etkisiz olması ve önleyici politikalar üretememesinin olası bir işgal girişimi ya da öngörüldüğü üzere savaş halinde boğazları kendisinin korumak zorunda kalacağını belki de koruyamayarak savaşan taraflardan biri eliyle savaşa çekileceğini tahmin etmiştir. Sözleşmenin değişmemesi durumunda Türkiye Boğazları'na yapılacak bir saldırı ya da geçişleri kısıtlamalarının ihlali Milletler Cemiyeti'ne karşı yapılmış kabul edilerek, Türkiye doğrudan söz sahibi olamayacaktı.

Türkiye Cumhuriyeti 1933 yılında küresel siyasal atmosferi doğru okuyarak, artık şartların 1923 yılıyla aynı olmadığını anlamış, bu kaygısını Lozan Antlaşması'nda imzası olan ülkelerle de paylaşmıştır fakat üye ülkeler bu teklifi dikkate almamıştır. Türkiye nihayet 11 Nisan 1936'da Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nde yer almış olan devletlere Lozan Barış Antlaşması'nın eskisi gibi olmayan uluslararası düzenin dikkate alınarak tekrar görüşülmesini teklif etmiştir. Türkiye'nin bu talebi "*rebus sic stantibus*" ilkesine dayandırılmıştır.⁹⁰

Türkiye, ülkelerin haklılığına inandığı hususlarda kuvvet kullanarak ulusal çıkarlarını elde ettiği bu dönemde, barışçıl çözümler arayarak uluslararası kuruluşların kararlarına saygılı davranarak; iki savaş arası dönemde milletler arası hukuka dayanarak hak talep eden yegâne ülke olmuştur. Türkiye'nin bu yenileme talebi ilk olarak İngiltere'den cevap bulmuştur. Aslında bu cevabın iki temel sebebi bulunmaktadır.

⁹⁰ Uluslararası hukukta "koşullar değiştiği takdirde" anlamına gelen bir terim. (Baskın Oran, der., *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1919-1980*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016, s. 371.)

Birincisi: Türkiye'nin boğazlar anlaşmasını değiştirme talebinde bulunduğu dönemde benzer şekilde Avrupa'da da 3. Reich, Ren Bölgesi için değişiklik talebinde bulunmaktaydı. Sürecin sonunda Reich, Ren Bölgesi'ne asker sokmuş ve Milletler Cemiyeti ya da İngiltere'nin bölge üzerinde söyleyecek sözleri kalmamıştı. İngiltere, Türkiye'nin de benzer şekilde kendi boğazlarını silahlandırmasından çekiniyordu. Bu sorun 3. Reich'ın yaptığı gibi askeri güç ile çözümlenirse hem İngiltere, Türk Boğazları üzerinde söz söyleme hakkını kaybedecekti hem de Türkiye revizyonist blok yani 3. Reich'a yaklaşmış olacaktı. İkincisi: Akdeniz'de İtalya'ya karşı, boğazlarına hâkim ve geçişler kendi kontrolünde olan bir müttefik İngiltere'nin elini güçlendirecekti.

Antlaşma, adını aldığı İsviçre'nin Montrö Şehri'nde imzalanmıştır. 20 Temmuz 1936'da Türkiye, İngiltere, Fransa, Sovyetler, Japonya, Romanya, Bulgaristan, Yunanistan ve Yugoslavya arasında imzalanmıştır.⁹¹ Mussolini İtalyası ise Akdeniz'deki çıkarlarına aykırı olacağından sözleşmeyi imzalamamıştır. İki yıl sonra İtalya da sözleşmeyi imzalamıştır. Böylece Türkiye'nin 1923 yılında Lozan Antlaşması ile boğazlarındaki haklarının kısıtlılığı 1936 yılında Montrö Antlaşması'yla kalkmıştır. Montrö Antlaşması özünde yirmi yıllık bir antlaşma olmakla birlikte antlaşmaya imza koyan devletlerden aksi bir talep olmadığı için günümüzde halen yürürlüktedir.

Türk Dış Politikası'nı belirleyen karar alıcılar 1930'lu yıllarda gelecek olan savaşı, yükselen gerilimden okumuşlardır. Ülkelerin ikiye ayrıldığı ve tarafsız olan ülkeleri kendi saflarına çekme, bu da olmazsa karşı gruba kaymasını engelleme gayelerinin farkında olan Türkiye, revizyonist ülkelerin fevri hareketlerine işaret ederek, statükonun korunmasından yana olan ülkelere destek bulurken diğer taraftan da egemenliğine saygı duyan gruba yakınlaşacağına işaret ederek revizyonist grupların da aynı şekilde saygı duymasını sağlamıştır.

Sonuçta hem Mihverin güçlü ülkeleri gibi tartışmalı olan konularda kendi lehine çözümler elde etmiş, hem de Müttefik ülkeleri gibi uluslararası antlaşmalarla bu hakları güvenceye alınmıştır. Tüm bunları gerçekleştirirken hiçbir gruba dâhil olmamış aynı zamanda her iki grubu da karşısına almamıştır. Dönemin Türk Dış Politikası iki farklı gruptan birine dâhil olan olarak “bütünün küçük parçası” olmamış aksine iki karşıt grubun varlığını kendisi için avantaja çevirmiştir. Hem taraf olarak risk almamıştır hem de tarafların varlığını birbirine karşı kullanarak isteklerini onaylatmış, kazanımlar elde etmiştir. Türk diplomasisi, zamanlamayı iyi seçerek, sabırlı ve basiretli davranıp iyi bir zafer kazanmıştır.

⁹¹ Kudret Özersay, “1923-1939 Görelî Özerklik-1” *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1919-1980*, der., Baskın Oran, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016, s. 373-374.

3.6.4. Sadâbâd Paktı

Türkiye Cumhuriyeti, Mustafa Kemal Atatürk'ün “Yurtta Sulh, Cihanda Sulh” vecizesine uygun hareket ederek, hem kendi ulusal çıkarlarını korumuş hem bölgesel ittifakların oluşmasına önyak olmuş hem de küresel barışın sağlanmasında örnek davranışlar teşkil etmiştir. Bir yandan Balkan Antantı ile Karadeniz kıyılarını ve Ege ve Akdeniz'i güven altına alırken diğer yandan da İtalya'nın Habeşistan'ı işgaliyle sonuçlanan süreci yakından takip ederek Sadâbâd Paktı'nın gerekliliğine karar vermiş ve bu doğrultuda harekete geçmiştir. Balkan Antantı'nda olduğu gibi Türkiye yine uzlaştırıcı rolü üstlenerek 1935 yılında Cenevre'de İran ve Irak'la Dostluk Paktı'nı imzalamıştır. Bu üçlü oluşuma sonrasında bölgenin Arap olmayan ve batılılaşma yanlısı olan ülkesi Afganistan da katılmıştır.

Türkiye'nin çabaları sonucu imzalanan pakt, tıpkı Balkan Antantı'nda olduğu gibi üye ülkelerin aralığındaki anlaşmazlığa sahne olmuştur. İran ve Irak'ın anlaşmaya varamadığı sınır sorunları yüzünden paktın uygulamaya geçmesi gecikmiştir. Nihayetinde 8 Temmuz 1937'de Tahran Sarayı'nda bir araya gelen Irak, İran, Afganistan ve Türkiye temsilcileri Sadâbâd Paktı'nı imzalamıştır. Böylece hayata geçirilen yeni antlaşma Türkiye'nin doğusunu güvenceye alırken aynı zamanda bölgesel işbirliği ve kalkınmayı da teşvik etmiştir. Pakt, İkinci Dünya Savaşı boyunca yürürlükte kalmıştır. Resmi olarak feshi söz konusu olmasa da 1980 yılındaki İran-Irak Savaşı, paktın artık yürürlükte olmadığı anlamına gelmektedir.

3.6.5. Hatay Sorunu

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı öncesinde çözüme kavuşturduğu son mesele Hatay'ın “Milli Sınırlar” içerisine dâhil edilmesi olmuştur. Hatay, Türk nüfusun yoğunluğu sebebiyle Misak-ı Milli içerisinde tanımlanmıştır. Fransızlar tarafından işgal altında tutulan Türkiye toprağı hem dönemin Türkiye'sinin savaştan harap halde çıkmış olması hem de kendi içerisinde birçok sorunla mücadele etmekte olması sebebiyle 1921 yılında ayrı bir ülke olarak tanınmak zorunda kalmıştır. Dönemin Türk dış politikası, lehine olmayan bir konuda muhakkak muğlak hükümler bırakmak üzerine bir strateji izlediği için; Hatay, Suriye'nin bir parçası sayılmak yerine kısmi özerkliğe sahip bir toprak parçası olmuştur. Lozan Antlaşması'nda da Sancak'ın bu yapısı geçerli olmuş, böylece Sancak, Suriye gibi Fransız mandası altına girmişti.⁹² Fransa, 1936'da Orta

⁹² Turan vd., *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*, s. 295-303.

Doğu'dan çekilirken işgal ettiği ülkelere bağımsızlıklarını geri vermekteydi. Lübnan gibi Suriye de 1936 yılında bağımsız bir ülke olmuştur. Ancak Fransız yetkililer Suriye sınırları içerisinde kalan Hatay için ayrıca bir tanım yapmamıştılar. Bu durum da Türkiye'nin Ankara Antlaşması'nda ayrıcalıklı bir konuma sahip olması için belirttiği Hatay'ın milli sınırlara dâhil edilmesi için fırsat yaratmıştır. Türkiye, Hatay Meselesi'nde de uluslararası hukuk kurallarına riayet etmiş ve Milletler Cemiyeti'nin Eylül 1936 toplantısında Fransız yetkililer ile görüşerek taleplerini iletmış fakat reddedilmiştir. Ekim ayındaysa Mustafa Kemal Atatürk, Fransa'ya nota vermiştir. Fransa ise Hatay'ın bağımsızlığının Suriye'nin parçalanması anlamına geldiğini ifade etmiştir. İki ülkenin bir anlaşmaya varamaması üzerine sorun, Milletler Cemiyeti'ne taşınmıştır. Milletler Cemiyeti, 14-16 Aralık 1936'da toplanmış ve Hatay meselesi için üç kişilik gözlemci tayin etmiştir. 28 Ocak 1937'de MC kararı şöyledir;

- İskenderun ve Antakya iç işlerinde bağımsız, Suriye ile gümrük birliğinde olan ve bir statü ve anayasa ile yönetilen “ayrı bir varlık” oluşturacaktı.
- Türkçe'nin resmi dil olması (daha sonra Arapça'nın) kararlaştırılırken, zorunlu askerliğin uygulanması ve Sancak'ın tahkim edilmesi yasaklanıyordu.
- Sancak, dış işlerinde bazı koşullarda Suriye tarafından temsil edilecekti. Sancak'ın toprak bütünlüğü, Türkiye ve Suriye tarafından güvence altına alınıyordu.
- Milletler Cemiyeti adına kararların denetimi Fransa eliyle uygulanacaktı.

Sancak'ın Anayasası 29 Mayıs 1937'de kabul edilmiştir. Alınan kararların uygulanması kolay olmamıştır. Suriye halkı tıpkı Türkler gibi Hatay üzerinde hak iddia ederek Hatay'ın bağımsızlığını kabul etmemiştir. Ülke iç karışıklıklar altında seçimlere gitmiştir. 1938 yılında Sancak “Hatay Devleti” adını almıştır.

Hatay Devleti, Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatından sonra 29 Haziran 1939'da Türkiye'ye dâhil olma kararı almıştır. 7 Temmuz 1939'da da resmi olarak Türkiye'nin vilayeti sayılmıştır. Türkiye bu meselede de milli çıkarlarını elde etmek için, oldubitti ve askeri kuvvet kullanma yoluna gitmemiş, hukuka başvurmuştur. Türk dış politikası uluslararası hukuk kurallarına bağlı kalarak verdiği diplomatik savaşla uluslararası bir sorunu barışçıl yollarla çözüme kavuşturmuştur.

3.7. İsmet İnönü Dönemi

Mustafa Kemal Atatürk, 10 Kasım 1938 tarihinde hayata veda ettiğinde, ülke yönetiminde söz sahibi üç grup mevcuttu; ordu, Atatürk dönemindeki aktif kadro ve

İnönü taraftarları. Yoklama günü geldiğinde İsmet İnönü parti grubu yoklamasında 322 oy almıştır. 1 oy Celal Bayar’a çıkmıştı.⁹³ 11 Kasım 1939’da 348 oy alarak Malatya Milletvekili İsmet İnönü Cumhurbaşkanı olmuştur. Bürokrasinin yavaşlığının ölümcül sonuçları olduğu o yıllarda Türkiye Cumhuriyeti hızla kararlar almak ve bürokrasi trafiğinin olumsuzluklarından sıyrılmak zorundaydı. Dünyada diplomasinin kökten değiştiği ve yetkilerin paylaşılmasının zafiyet doğurduğu bu yıllarda İsmet İnönü “Milli Şef” unvanı ile tüm yetkileri kendisinde toplayarak bir bakıma Roma İmparatorluğu’nun kritik dönemlerde yaptığı gibi “diktatör” olmuştur. Roma İmparatorluğu savaş veya kıtlık gibi dönemlerde senato tarafından seçilen bir kişiye üstün yetkiler tanıyarak kısa sürede mevcut sorunların ortadan kaldırılması için çalışmalar yürütür, diktatör; tüm kamu imkânlarını hızlıca seferber eder ve olumsuzluğu en kestirme yoldan ortadan kaldırırdı. Dünyanın savaşa sürüklendiği 1939 yılında çok sesli diplomasinin ya da liderin kararlarının onaya ihtiyaç duyduğu durumların Türkiye gibi bir ülke için geri dönülmez sonuçları olduğunu bilen dönemin yönetici kadroları İsmet İnönü’nün üstün yetkilerle donatılması konusunda karar birliğine varmıştır. Böylece Atatürk öldüğünde başbakanlık görevinde bile bulunmayan İsmet İnönü, bir yıl sonra “Değişmez Genel Başkan ve Milli Şef” olarak ülke yönetimini ele almıştır. Bu yol izlenmeseydi her dört yılda bir seçimler tekrarlanacak ve kritik bir dönemde yönetimin istikrarı sekteye uğrayacaktı.

İktidarı alan İnönü ilk iş olarak yönetim kadrosunda çok sesliliğin önüne geçmeye karar verdi. Atatürk’ün son dönemlerinde, yönetimden uzaklaşmasına sebep olduğuna inandığı veya böylesine geniş yetkilerle geri dönüşünü hazmedemeyeceğini düşündüğü kadroları tasfiye etmeye başladı. İnönü hükümet oluşturmaya Celal Bayar’a bıraksa da Bayar’ın kadrosundaki bazı isimler ile çalışamayacağını biliyordu. En önemli iki bakanlık listede ilk sırada yer almaktaydı; dâhiliye (içişleri), hariciye (dışişleri). Şükrü Kaya dâhiliye vekilliğinden alınarak yerine Refik Saydam getirilmiştir. Dışişleri Bakanlığı ise Rüştü Aras yerine Şükrü Saraçoğlu’na verilmiştir. İnönü, dış politikada tamamen kendi çizgisine bağlı bir kadro istiyordu bu yüzden Lyon Konferansı’nda talimatların dışına çıkan bir ismin kendi hariciye kadrosunda olmasını istememesi normaldi. Celal Bayar’ın istifasından sonra ise başbakanlığa Refik Saydam getirilmiştir. Saydam, bu görevi ölünceye dek sürdürmüştür. Saydam’ın başbakanlığı döneminde İnönü, hükümet organlarını tümüyle kontrolünde tutuyordu.⁹⁴ İsmet İnönü yalnızca

⁹³Selim Deringil, *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin Dış Politikası*, İstanbul: Vakfı Yurt Yayınları, 4. Baskı, 2007, s. 40-49.

⁹⁴Deringil, *a.g.e.*, s. 40-49.

seçilmişleri değil aynı zamanda atanmışları da mutlak bir otorite ile yönetmekteydi. Memurlar kendi bakanlıkları dışında İnönü'ye doğrudan raporlar sunmak zorundaydı. Tüm diplomatik yazışmalar ve telgraflar İnönü'ye aktırılarak, konuları izlemesi sağlanırdı. Dış işleri Bakanı Numan Menemencioğlu da yazışmalarda İnönü'yü doğrudan bilgilendirmek zorundaydı. Savaşın sonra “Alman yanlısı” olarak görülen Menemencioğlu'nun tüm yazışmalarına aslında İsmet Paşa hâkimdi.⁹⁵ İnönü aynı zamanda bakanlarını değiştirerek ilişkiler çemberini genişletmelerinin önüne geçer böylece olası bir muhalif yığılma sonucu hizipler meydana gelmesinin önüne geçerdi. Atatürk döneminin dış politikasına damgasını vuran nasıl Atatürk'ün kendisi idiyse, İnönü döneminin dış politikasının baş mimarı da yine İnönü'nün kendisiydi.⁹⁶ İnönü dış politikayı yönetirken ölçülülük ilkesini esas aldığını belirtmiştir.⁹⁷ Nitekim bu ilke İkinci Dünya Savaşı boyunca ateş çemberi ile çevrilmiş Türkiye Cumhuriyeti'nin temel dış politika prensibi olacaktı. Türkiye'nin Milli Şef dönemi yani İkinci Dünya Savaşı yılları temel dış politika prensibi savaşın dışında kalmak olmuştur. Atatürk, Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşı'na erken girdiği görüşündeydi ve İkinci bir savaşa girmek genç Türkiye Cumhuriyeti için yıkım demekti bu yüzden İnönü Atatürk'ün politik vasiyetini yerine getirmiştir.⁹⁸ İnönü'nün çok önem verdiği dışişleri bakanlığının başına yaptığı atamaları, dış politikada izlediği denge siyasetini ve koşullara göre konumlanma stratejisini yansıtmaktadır. 3. Reich, İkinci Dünya Savaşı sırasında gücünün doruğundayken Dışişleri Bakanlığına Numan Menemencioğlu'nu getirirken, Savaş'ın seyrinin değişmesiyle Menemencioğlu değişmiştir. Yine benzer şekilde Savaş sonunda Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin galip tarafta yer alması ve komşumuz olması sebebiyle dönemin Başbakanı Şükrü Saraçoğlu yerine Recep Peker Başvekil olmuştur. İnönü, Atatürk'ten devraldığı dış politika çizgisini de dönemin şartlarına uygun şekilde revize etmiştir. Atatürk'ün dış politikayı belirlediği dönemden farklı olarak İnönü döneminde doğudaki komşu SSCB'nin etkisiyle Türk Dış Politikası güvenlik kaygıları yaşamış ve batıya yakınlaşmaya başlamıştır.

1930'lu yıllarda Türkiye, tıpkı Sovyetler Birliği gibi kalkınma planları ile ekonomik açıdan ilerlemeyi hedeflemekteydi. Amaç batılı devletler gibi ekonomik üstünlüğü sağlamak ve üretim alanında mevcut durumun ilerisine geçmekti. Bu yıllarda genç devlet sanayi bakımından dışa bağımlılığa mahkûmdu. Kısa süre önceye kadar

⁹⁵ Edward Weisband, 2. *Dünya Savaşı ve Türkiye*, çev., Örgen Uğurlu, İstanbul: Örgün Yayınevi, 2002, s. 18-39.

⁹⁶ Kürkçüoğlu, “Dış Politika Nedir?”, s. 322.

⁹⁷ Weisband, 2. *Dünya Savaşı ve Türkiye*, s. 18-39.

⁹⁸ Kürkçüoğlu, “Dış Politika Nedir?”, s. 322.

düşman tanımında olan batılı devletler ise Türkiye ile siyasi ilişkiler kurmayı önemsemedi. Siyasi ilişkilerdeki bu körlük, ithalat ve ihracat alanında amaçlanan ilerlemenin de önünde engel teşkil etmekteydi. Yeni iktidara gelmiş olan Reich rejimi tıpkı Türkiye gibi yarı izole bir politika izlemeyi planlamaktaydı. Kendisini siyasal arenada Amerika ve İngiltere'ye yakın hissetmeyen ve Ortadoğu ve Balkan sınırında iyi ilişkiler arayan Hitler, Türkiye ile ticari ve sanayii ilişkileri ilerletmeyi istiyordu. Türkiye 1936 yılında ihracatının % 51'ini Reich'a yapmış ve ithalatının %45'ini yine Reich'tan yapmıştır.⁹⁹Yukarıda değinildiği üzere çeşitli kaygılarla İngiltere'nin Möntrö Antlaşması'nda Türkiye lehine duruş sergilemesi sonucunda Türkiye'nin İngiltere'ye yakınlaşması Almanya'yı tedirgin etmiştir. İki ülkenin de Türkiye'yi yanında görmek istediğini bilen İsmet İnönü bu mücadeleyi ekonomik kazanımlar elde etmek için kullanmıştır. İki ülkenin Türkiye üzerine ekonomik çekişmesi ise üçüncü bir taraf olmak isteyen Sovyetler Birliğince yakından izlenmiştir.

Türkiye'nin Dış Politikası 1939 yılına kadar Almanya ile sorunsuz şekilde ilerlemiştir. İki ülkenin Birinci Dünya Savaşı'nda müttefik olması ve Türkiye'nin Sevr Antlaşması Almanya'nın Versay Antlaşması ile kısıtlanması bir yakınlık doğurmuştur. Ancak sözü edilen ezici antlaşmaların hükümlerine karşı iki ülkenin tutumu farklı olmuştur. Atatürk ve sonrasında İsmet İnönü Sevr'in değişimini zamana yaymıştır ve doğrudan revizyonist hareketlerden kaçınmışlardır. Buna karşın Almanya statükocu olmamıştır ve doğrudan askeri güç kullanımına başvurmuştur. Türkiye ile yöntem farklılığı olmasına karşın Almanya'nın revizyonist eylemleri Türk toprakları için potansiyel bir tehdit oluşturuncaya dek Türk kamuoyunda tepkiyle karşılanmamıştır. 1938 yılında (Anchulus)¹⁰⁰ sonucu Avusturya'nın Almanya ile birleşmesi sonucu dönemin Türk gazeteleri Alman Ordusu'nun başarılarından söz etmiş, Türk kamuoyunda Almanya'ya karşı sempati duyulmaya başlanmıştır.¹⁰¹ Nadir Nadi, Reich ile Türkiye'nin harp sonundaki anlaşmaları yok saymasını birbirine benzeterek, Almanya'nın revizyonist dış politikasının anlaşılabilir olduğuna değinmiştir.¹⁰² Avrupa'da istediklerini elde eden güçlü bir Almanya ile ilişkilerin olumlu ilerlemesini isteyen İnönü Dışişleri Bakanlığı vazifesini Alman yanlısı olarak bilinen ve Almanya ile kişisel ilişkileri iyi olan Menemencioğlu'na vermiştir. Menemencioğlu, 1 Temmuz'da

⁹⁹ TÜİK, *İstatistik Göstergeler 1923-2013*, Ankara: TÜİK Matbaası, 2014, ISSN 1300-0535, s. 453-461.

¹⁰⁰ Adolf Hitler'in "Ein Reich, Ein Volk" politikasının bir uzantısı olarak Anschluss yani "birleşme" gerçekleşmiş ve Avusturya halk oylaması sonucu beklenmeden 3. Reich ile birleşmiştir.

¹⁰¹ Rıfıkı Salim Burçak, *Moskova Görüşmeleri (26 Eylül 1939 – 16 Ekim 1939) ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri*, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları, 1983, s. 23.

¹⁰² Nadir Nadi, *Asıl Dava*, Cumhuriyet Gazetesi, 15 Mart 1938, <https://www.gastearsivi.com/gazete/cumhuriyet/1938-03-15/1> , (erişim 17.12.2022)

Berlin'e giderek Ribentrop ile görüşmüştür. Ribentrop'un Türk mevkidaşından istekleri statükonun değişmesine yönelik Türk-Alman ortak hareket edilmesi olmuş fakat Menemencioğlu realist bir değerlendirme sonucu bu teklifi reddederek Türkiye'nin dış politikada tarafsızlığını korumaya kararlı olduğunu vurgulamıştır. İkinci görüşmede Ribentrop açık bir şekilde bir tarafsızlık antlaşması imzalamayı teklif etmişse de bu teklif de Türk tarafınca karşılık bulmamıştır. Menemencioğlu, Reich ile ortak hareket etmeyi kabul etmezken bir yandan da Reich'ın Türkiye'ye yakınlığını tepmek istemediğinden; teklifi reddedişini Türkiye'nin Almanya'yla sınır komşusu olmaması ile gerekçelendirmiştir.¹⁰³ Dış politikadaki bu akılcı yaklaşım ve sürekli açık kapı bırakılmasının sonucu olarak Türkiye, Almanya'dan 1939'da 150 milyon Reich Mark'ı kredi almıştır.

3.8. Struma Göçmen Faciası

Struma konusunu anlamak için İkinci Dünya Savaşı dönemindeki Romanya'nın siyasi durumunun bilinmesi gereklidir. Romanya, Balkanlarda olması ve petrol kaynaklarına sahip olması sebebiyle hem SSCB hem de 3. Reich tarafından hâkimiyet altına alınmak isteniyordur. Halk, Rus tehdidine karşın Almanya'ya kendilerini daha yakın hissetmekteydi. Yönetim ise harita üzerinde Sovyetler Birliği sınırlarına yakın olunması sebebiyle Rusya'ya yakın bir tutumun fiili işgali de beraberinde getireceğini bilmekteydi. Tıpkı Türkiye gibi kısıtlı bir denge siyaseti izleyen Romanya, sonunda doğrudan saldırıya uğrama tehdidiyle karşı karşıya kaldığı zaman bir dereceye kadar daha özerk olabileceği inancıyla Almanya'ya yaklaşmıştır.

1940 yılında Stalin'in, Romanya üzerine baskıyı artırması yönetimin kaygılarını haklı çıkarmıştır. Stalin, Romanya'dan direkt Beseirabia bölgesini talep etmiştir. Bu durum taviz verilmesi halinde ülke bütünlüğünün kaybına gidecek sürecin başlangıcı olarak yorumlanmıştır. Romen yönetimi çareyi tıpkı Türkiye gibi bir büyük güce karşı başka bir büyük gücü oynamakta bulmuştur. SSCB'nin taleplerine karşılık Almanya'dan güvence isteyen Romanya, Sovyetlere toprak vermemiş fakat artık Alman etkisi altına girmiştir. Almanya verdiği desteğin karşılığında bir yandan Romanya'yı elinde tutarak Balkan coğrafyasında etki alanını artırmış bir yandan da ülkenin petrol kaynaklarını kendi çıkarları doğrultusunda kullanmıştır.

Alman ordularının, Balkanlar'da işgale başlamasıyla Romanya'da da birliklerin sayısı artmıştır. Yönetim tamamen 3. Reich'in eline geçmiştir. Almanlar, kendi

¹⁰³Cemil Koçak, *Türk - Alman İlişkileri 1923- 1939: İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Siyasal Kültürel Askeri ve Ekonomik İlişkiler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları (AKDITYK), 2. Baskı, 2013, s. 129.

lkelerindeki Yahudi karşıtlığını, işgal ettikleri ülkelere de ihraç etmekteydiler. Romanya Alman yönetimi altına girince Romanya Yahudileri de Wehrmacht'ın işgal ettiği her ülkede olduğu gibi tehdit altında kalmıştır. Alman birliklerinin ilerleyiş yönüne doğru karayoluyla Romanya'dan ayrılmak Yahudiler için imkânsız olduğu için denizden kaçmayı düşündüler. Alman tehdidine karşı bir araya gelip, organize olan Roman Yahudileri bir gemi kiralayarak kaçmayı planladılar. Aslında kaılacak yer konusunda bir fikir birliği yoktu. İngiltere'nin organize ettiği Filistin'e göç konusunda Yahudi nde gelenleri karar kılmıştır. Burada da bir anlaşmazlık vardı hem de uluslararası bir anlaşmazlık. İngiltere artık Filistin'e g istemiyordu. Diğer lkeler ise kaçak Yahudileri ülkelerine alarak Almanya'yı karşılarına almak istemiyordu.¹⁰⁴Tm bu belirsizlikler içinde Romanya Yahudilerinden limana varmayı başaranlar hayal kırıklığına uğramıştır. Kaçma planları için seçtikleri liman da sonraki gelişen olaylar için oldukça önemlidir. Yola çıkmak için Köstence Limanı seçilmiştir. Köstence Limanı, Karadeniz yoluyla direkt Türkiye'ye ulaşmanın mümkün olduğu bir limandır. Akıntının yönü itibariyle sürüklenerek dahi olsa Köstence Limanı'ndan açılan gemiler kolaylıkla Türkiye'nin Karadeniz kıyılarına varabilmekteydi. Bu belirsizlikler arasında Köstence Limanı'na varan Yahudiler kendilerine söz verilenden çok farklı bir gemi ile karşılaşmışlardır. Aslında kiralanın gemi yolcu taşımak için hiç uygun olmayan bir kömür nakil gemisidir.

Kömür gemisi denize açıldıktan kısa bir süre sonra arızalanmıştır. Arıza sonucunda uzamaya başlayan yolculuk gıda probleminin başlamasına sebep olmuştur. Geçici tamir sonucunda gemi kapsamlı bir tamir yapılabilmesi için İstanbul'a yanaşmıştır. Gemi İstanbul'da tamir gördükten sonra tekrar denize açılmış fakat kısa süre sonra tekrar arızalanmıştır. Yukarıda da sözü edildiği gibi kitleye öncülük edenler varış noktasının Filistin mi yoksa İstanbul mu olması konusunda kararsızlık yaşamıştır. Bu fikr ayrılığın sonucu geminin mecburi şekilde İstanbul'a yanaşması, arızanın giderilmesinden sonra denize açıldığı sırada tekrardan arızalanması konusu siyasal tarihçileri geminin "gerçekten arızalandığı mı yoksa içerdeki İstanbul'a varılması konusunda ısrarcı Yahudiler tarafından sabotaja mı uğradığı" konusunda ikiye bölmektedir.¹⁰⁵ Gemi sonunda mecburi olarak İstanbul'a yanaşmıştır.

¹⁰⁴ Cengiz zakıncı, "Struma Faciası, *Tarihin Bilinmeyen Yüzü*", 25.02.2017, erişim 17.11.2022, https://www.youtube.com/watch?v=_t7vRxNNaiU.

¹⁰⁵ Struma, hem yelkenli hem de motorlu bir gemidir. Motor arızasına rağmen yelkenle yol alınabilirdi.

Gemideki arızalar giderek artmıştır. Her şeyden önce kömür taşımak için üretilen gemi mürettebatın kullanması için bir adet tuvalete sahipti. Gemideki tüm yolcular bu tuvaleti kullanmaktaydılar. Yolcuların pişmemiş gıdalarını hazırlamaları için de uygun ortam yoktu. Gemide mutfak olarak kullanılan bir adet kamara vardı. Gemi sürekli yenisi çıkan arızalar sebebiyle dokuz hafta boyunca İstanbul'da demirli kalmıştır. Bu süre içerisinde yolcuların karaya ayak basmalarına Türk hükümeti tarafından izin verilmemiştir. Sürenin uzaması gemideki gıdanın tükenmesine sebep olmuştur. Türk Kızılay'ı yolculara gıda yardımı yapmıştır.¹⁰⁶ Aynı zamanda İstanbul'da yaşayan Yahudi ahali de kendi imkânlarıyla topladıkları gıdaları gemiye ulaştırmışlardır. Denge politikası izleyen Türk hükümeti, gemiye yardım etmesi ya da yolcuları mülteci olarak alması halinde Almanya'yı doğrudan karşısına alacaklarının farkındaydı. Ocak ayında gemideki ileri gelen Yahudiler Türk hükümetinden bir istekte bulunmuştur. Buna göre gemiden İstanbul'a inmesine izin verilen yolcular karayolu ile Filistin'e gidecekler ve Türkiye'de barınmadıkları için Almanya'yı kışkırtmamış olacaktı. Bu istek Türkiye tarafından reddedilmiştir. Almanya böyle bir durumda Türkiye'yi kaçak Yahudilere yardım etmiş olmakla suçlayacaktı.¹⁰⁷ Türkiye, sadece Kızılay yoluyla insani yardım yaparak Almanya'nın tepkisini çekmekten uzak kalmaya çalışmıştır. Bu yardımlar bile Alman makamlarınca hoş karşılanmamıştır. Bir başka etken ise İngiltere'dir. İngiltere, kaçak Yahudilerin Filistin'e ulaşmasını istemiyordu. Türkiye buna aracılık etmiş olursa doğrudan İngiltere'nin Filistin politikasına zarar vermiş olacağından müttefik devletleri de karşısına almış olacaktı.¹⁰⁸ Sonuç olarak Yahudilerin karaya çıkması Türkiye'yi hem Mihver hem de Müttefik devletler karşısında zor duruma sokmuş olacaktı.

Sonuç olarak arızalı olan Struma Gemisi, dokuz haftadan sonra başka bir gemiyle çekilerek Türkiye sınırları dışına çıkarılmıştır. Struma, 23 Şubat'ta Türkiye sınırlarından tamamen çıkarılmış ve 24 Şubat'ta Türkiye sınırları dışında batmış aslında batırılmıştır.¹⁰⁹ Geminin, Türkiye sınırlarından çıktıktan sonra batmış olması sebebiyle Türkiye'nin gemiyi bilerek batırdığı iddiası gündeme gelmiştir. Sonunda savaştan sonra 1960'lı yıllardaki Sovyet dönemi Rusya'sı arşiv belgeleri üzerine yapılan çalışmalar geminin aslında Rus torpidoları tarafından batırılmış olduğunu ispatlamıştır. Türkiye, izlemiş olduğu denge politikasının bir gereği olarak bu gemideki göçmenleri

¹⁰⁶ Günlük 300 kg ekmek, 100 kg galata, 100 kg uskumru balığı gibi çeşitli gıda yardımları yapılmıştır.

¹⁰⁷ Cengiz Özakıncı, "24 Şubat 1942 Struma Faciası'ndan Kurtulan David Stoliar'ın Yalanlar ve İftiraları", *Bütün Dünya Dergisi*, 13/8 (2013), s. 43-49, (erişim 26.12.2022).

¹⁰⁸ Cengiz Özakıncı, "1942'de Filistin'de İbranice Yayınlanmış İlk Struma Kitabı 24 Şubat 1942 Struma Faciası'nda Türkiye'nin Suçsuzluğunu Kanıtlayan Belgeler", *Bütün Dünya Dergisi*, 13/6 (2013), s. 65-69, (erişim 26.12.2022).

¹⁰⁹ "İshak Alaton Gerçekleri Çarpıtıyor", *İşte Struma Olayı'nın Gerçek Yüzü*, erişim 27 Aralık 2022, <https://www.odatv4.com/guncel/iste-struma-olayinin-gercek-yuzu-1010121200-26437>

topraklarına almamıştır. Hem Müttefik hem de Mihver kuvvetlerin tepkilerinden çekinen Türkiye realist davranmıştır. Hümanist görünmese de mevcut şartlar Türkiye'nin kendi halkının iyiliği için realist davranmasını gerektirmiştir.

3.9. Dönemin Türk Dış Politikası Hakkında Yazılanlar

Türkiye'nin izlediği dış politikayı bürokrat ya da asker olmayan kadroların değerlendirmesi veya üzerine konuşması İkinci Dünya Savaşı öncesindeki dönem de mümkün değildi.¹¹⁰ Dış siyasetin sil baştan inşa edildiği bu dönemde İsmet İnönü, Türk Dış Politikası'nı yeniden şekillendiren tek kişiydi. Dış politikayla ilgili bürokratik kadrolar da doğrudan İnönü tarafından atanmaktaydı. Türkiye öncesinde “Başkomutan” olarak kendisine üstün yetkiler verdiği Mustafa Kemal Atatürk ile “tam yetkili yönetici” kavramına alıştı. Üstelik dünyanın içinde bulunduğu bu yıllarda Avrupa ülkeleri dahi tek adam rejimi ile yönetilmekteydi, İtalya ve Almanya örneğinde olduğu gibi. Bu normalleştirici etkenlerle birlikte İsmet Paşa, Atatürk'ten sonra cumhuriyet tarihindeki tam yetkili ikinci kişi olmuştur. Kimi çevreler İsmet İnönü'nün bu anlamda cumhuriyet tarihindeki en yetkili kişi olduğunu söylemektedir.¹¹¹ Bu yetkiler, basına sansür getirilmesi, halkın görüşünün resmi kanallarca manipüle edilmesi, savaşın seyrine göre değişen Türk Dış Politikası'na uygun olarak kadroların tasfiyesine de imkân sağlamıştır. Reich'in Avrupa'da başlattığı savaş kısa sürede bir dünya savaşına dönüşmüş ve Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı gibi iki büyük savaştan çıkmış olan genç Türkiye Cumhuriyeti için ekonomik bunalımın sebebi olmuştur. Korkut Boratav'a göre Türkiye Cumhuriyeti bu yıllarda “savaş ekonomisi” uygulamalarına gitmiştir.¹¹² Savunma harcamalarının bütçedeki payı giderek artmıştır. Bir diğer sorun ise genç nüfusunun büyük kısmını savaşlarda kaybetmiş olan imparatorluk üzerine inşa edilen Türkiye'nin istihdamda yararlanmayı planladığı ve ekonomiye katkısı olacağını umduğu genç nüfusu tekrar seferberlik dönemindeki gibi silah altına almış olmasıydı. Savaş döneminde Türk ordusundaki asker sayısı bir milyon iki yüz bini aşmış¹¹³; hem üretimde ciddi düşüş yaşanırken hem de bu kadar fazla sayıda askerin lojistik, gıda, barınma ve benzeri ihtiyaçları bütçeye fazlasıyla yük olmuştur. İnönü hükümeti bakanlıklara verilen talimatla ordu harcamaları dışındaki tüm harcamaları ikincil planda

¹¹⁰ Murat Güvenir, *Siyasal İktidarın Basını Denetlemesi ve Yönlendirmesi 2. Dünya Savaşı'nda Türk Basını*, İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1991, s. 78-86.

¹¹¹ Ekinci, “İnönü Dönemi”, s. 5.

¹¹² Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, Ankara: Savaş Yayınları, 1982, s. 217.

¹¹³ Baskın Oran, “İç ve Dış Politika İlişkisi Açısından İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de Siyasal Hayat ve Sağ - Sol Akımlar”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 24/3 (1969), s. 240.

tutarak, askeri harcamalara kaynak aktarımı yapmayı uygun görmüştür. Bu gelişmeler ışığında iktidara karşı muhalif sesler yükselmeye başlamıştır. Memnuniyetsizlik doğrudan dış siyaseti hedef almamaktadır, daha çok dış siyasetin ve küresel gelişmelerin bir sonucu olan iç meseleler üzerine yoğunlaşmıştır. İktidara yükselen sesler başlıca; varlık vergisi kanunu, milli korunma kanunu, toprak mahsulleri vergisi kanunu, toprak vergisi kanunu konularını ele almıştır. Toprak vergisi kanununa muhalefet eden vekiller toprağa dayalı zenginliğe sahip olan isimlerdi, bu vekiller yine bir toprak zengini olan Adnan Menderes etrafında kümelenerek mevcut iktidara ve Tarım Bakanı'na şiddetle muhalif olmuşlardır. Meclis savaş gelişmelerini takip etmek ve dış politikadaki değişimlere odaklanmak yerine enerjisini bu kişilerin meclise taşıdığı şahsi kaygılarıyla uğraşmaya harcamak zorunda kalmıştır. Dörtlü tahrir olarak anılan olaya kadar giden süreçte bazı mebuslar gazetelere baskı yaparak ya da para vererek halkı kasıtlı olarak yanlış yönlendirmiştir. CHP'nin toprak kanununu "her şeyin devletleştirilerek, özel mülkiyete düşmanlık yapıldığı" şeklinde gazeteler aracılığıyla halka yanlış aktaran muhalif bir kesim mevcuttur. Sonrasında bu topluluk, Sovyetler Birliği fobisinin halk üzerinde en yüksek noktaya ulaştığı dönemde, iktidarın halkı toprak sahibi yapma politikasının da Sovyetler Birliği örnek alınarak yapılan Komünizmin bir uygulaması olduğunu söyleyerek halkı iktidara karşı ayaklanmaya teşvik etmiştir. Toprak Kanunu, Hatipoğlu'nun yerine toprak sahibi Cavit Oral'ın gelmesiyle birlikte amacını tamamen yitirmiş ve uygulanamaz hale gelmiştir. Vakit ve Sabah gazeteleri ise meclisteki gelişmeleri halka Menderes ve yandaşlarının "hayat pahalılığından şikâyet ettiklerini, hükümeti bu konuda eleştirdikleri" şeklinde sunmuştur. Yukarıda sayılan gerekçeler göstermektedir ki Türkiye'de basın özgürlüğü bir kısım çıkar gruplarınca suistimal edilmekte ve İkinci Dünya Savaşı gibi kritik bir olay cereyan ederken yalnızca çıkarlarına odaklı kesimler tarafından basın yayın organları birer manipülasyon aracı olarak kullanılmıştır. Kasıtlı olarak halkı yanlış yönlendiren gazeteciler hükümetin tenkitleri karşısında basın özgürlüğünün olmadığı nidaları atmakta ve durumu daha da kötüleştirmektedir. Dış politikada dünya tarihini değiştirecek gelişmelere enerji harcamak yerine iç politikadaki bu olaylarla uğraşmak istemeyen ve kamuoyunun desteğini yanında isteyen iktidar basın üzerinde kısıtlamalar yapmaktan başka çıkar yol bulamamıştır.

Dünyanın revizyonist ve statükocu olarak ikiye ayrıldığı dönemde Türk basını da ikiye ayrılmıştır. 1924 Anayasası'na dâhil 1931 tarihinde yürürlüğe giren "Matbuat

Kanunu” Türkiye tarihindeki ilk basın yayın kanunudur.¹¹⁴ Bu kanun basında hilafet, Komünizm, saltanat, Anarşizm gibi konuların yasaklanmasına izin vermiştir.¹¹⁵ Kanunun 50. maddesi *memleketin umumi siyasetine dokunacak...* şeklinde başlıyor kısaca ülkenin genel siyasetine zarar verecek yayınların kapatılabileceğine hükmediyor bu kapatma yetkisinin de Vekiller Heyeti’nde olduğunu belirtiyordu. 51. Madde ise yurtdışı kaynaklı yayınların Vekiller Heyetince gerek görüldüğü durumda yasaklanabileceğini belirtmekteydi. Hükümet burada, değişken dış politikası ile çelişen yayınların halkın devlete olan güvenini sarsmasının önüne geçmeyi amaçlamıştır. Bu kanun dışında bir de “Örfi İdareler Komutanlıkları” vardır ki görevleri aynı şekilde iç siyasetin ülke menfaatlerinin önüne geçmesini engellemektir. Bu bağlamda geniş yetkilerle donatılmış olan komutanlıklar sıkıyönetim yetkilerine sahipti ve basına karşı kapatma, toplatma gibi yetkileri elinde bulunduruyordu. Örfi idareler komutanlıklarının sıkıyönetim sahalarının İstanbul Vilayetini de kapsaması, Ulus Gazetesi dışındaki tüm büyük gazetelerin sıkı denetim altına alınmasına olanak tanımaktaydı. Ulus Gazetesi ise Cumhuriyet Halk Partisi’nin resmi yayın organı olarak görev yapıyor, hükümet kademesinin direktifleri dışında yayın yapmıyordu. Böylece ülke genelindeki tüm basılı yayın denetim altında tutuluyor; dünyada meydana gelen marjinal değişimler doğrultusunda ülkeyi savaşa sokacak çıgırtkanlıkların veya fanatik yazımların önüne geçiliyordu. Savaş yıllarında Türkiye’deki yazılı basının da taraf olduğuna yukarıda değinilmiştir. Tüm yayınları tek tek tasnif etmek yerine başlıca bilinenleri sıralayarak, ülkenin izlediği dış politika doğrultusunda hangi yayın organlarına daha imtiyazlı hangilerine daha baskıcı davrandığı açıklanmaya çalışılmıştır.

Ulus Gazetesi diğer gazetelere göre daha güçlü durumdaydı.¹¹⁶ Halk Partisi’nin resmi yayın organı olan gazetenin başyazarı da aynı zamanda Cumhuriyet Halk Partisi milletvekili olan Falih Rıfkı Atay’dı.¹¹⁷ Dönemin bir başka gazetesi de Cumhuriyet’ti. Reich’in Müttefik devletlere karşı üstünlük kurduğu dönemde ülkenin Almanya yanında savaşa girmesi yönünde yayın yapan ve Almanya’dan maddi destek elde eden gazete Yunus Nadi ve Nadir Nadi tarafından yönetilmekteydi. Tenkitlere rağmen taraflı yayınlarına devam etmesi sonucunda kapatma cezası almıştır.¹¹⁸ Tasfir-i Efkar Gazetesi

¹¹⁴ Başvekalet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü (BBYUM): *Basın ve Yayınla İlgili Kanun, Kararname, Nizamname, Talimatname, ve Tamimler*, Ankara: Başvekalet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, 1944.

¹¹⁵ Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Ali Gevgili, İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt 1, 1983, “Türkiye Basını” maddesi, s. 215.

¹¹⁶ Ulus Gazetesi aslında Hakimiyeti Milliye Gazetesi’dir. 1934’te Ulus ismini almıştır. Gazetenin dış politika yazarı ise Şükrü Esmer olmuştur.

¹¹⁷ Fuat Süreyya Oral, *Türk Basın Tarihi (1919-1965)*, Ankara: Doğu Matbaacılık, 1970. s. 193.

¹¹⁸ 9 Kasım 1940 tarihinde tekrar yayın hayatına dönmüştür. Kapatma kararının kaldırılmasının sebebi tarafımızca İsmet İnönü’nün dış politikaya endeksli bir iç politika izlemesinin sonucudur. Güçlü Alman İmparatorluğu’na ve

ya da halk arasında bilinen adıyla kısaca Tasvir gazetesi de Mihver yanlısı yayınlar yapan bir başka gazeteydi. Peyami Safa ve İhsan Sabis'in Alman yanlısı yayınları gazetede sık sık yer alıyordu. Bu gazete de kapatılmış ve savaşın sonunda kısa adıyla yani "tasvir" ismiyle tekrar yayın yapmıştır.¹¹⁹ Tan gazetesi ise Komünizm yanlısı yayın yapan bir gazeteydi. Zekeriya Sertel, Sovyetler Birliği'nin Reich Ordusu'nu püskürtmesine kadar çok fazla ön planda bulunmazken, bu tarihten sonra yükselen Sovyetler Birliği sempatisi ve bu dönemden sonra Yayın Umum Müdürlüğü'nün Sovyet yanlısı yayınlara göz yumması sonucu sesini yükseltmiştir. Gazete binası Hitler'in savaşı kaybetmesine kızan bir grup tarafından taşlandığında Zekeriya Sertel Stalin'e sığınmak zorunda kalmıştır.¹²⁰ Yabancı yayınların en bilineni ise "Türkisch Post" tur.¹²¹ Alman desteği ile yayın yapan gazete Mihver yanlısıydı. Ali İhsan Sabis tarafından yönetilen gazete sıklıkla Türk-Alman dostluğu vurgusu yapıyor, Türk Ordusu'nun Reich Ordusu ile birlikte savaşması gerektiğini vurguluyordu. Mihver yanlısı diğer gazetelerden farkı hem yabancı dilde yayın yapıyor olması hem de doğrudan Almanlardan maddi destek alıyor olmasıydı. Savaşın seyrinin tamamen değiştiği Reich için her şeyin kötü gittiği 1944 tarihinde gazete kapatılmıştır.¹²²

Nadir Nadi dönemin Türk Dış Politikası'na yön veren kademesini "kaypak rejim" olarak nitelemiştir.¹²³ Türk Dış Politikası'nın realist ve pragmatist tutumunu kaypaklık ile tanımlayan Nadi'ye başka gazeteciler de eklenmiş ve savaştan sonra demokrat parti döneminde İnönü dönemi politikasını "Türk ulusunun erkekliğini öldürdü"¹²⁴ şeklinde yorumlayanlar dahi olmuştur. Tekin Erer ise "İnönü savaşı kazanan tarafa yönelecek ve ben sizinle birlikteyim diyecek"¹²⁵ şeklinde Türk Dış Politikası'nı özetlemeye çalışmıştır.

İktidarın basın üzerinde bu denli kontrolcü olmasının temel sebebi izlemiş olduğu politikanın yayın organları vasıtasıyla meşrulaştırılarak, halkın desteğinin kazanılmasının amaçlanmasıdır. Kamuoyu tarafından destek gören hükümetin izlediği

İmparatorluğun maddi desteğine ihtiyaç duyan Türkiye Hükümeti, ülke içerisindeki Almanya yanlılarına baskı yaparak Reich'in desteğini uzaklaştırmak istememiştir.

¹¹⁹ Tasvir'in kapatılması da yine siyasi sebeplerden ötürüdür. Reich için rüzgârın terse döndüğü ve Türk Hükümeti'nin Müttefik Devletleri yanına çekmeyi amaçladığı 1943 yılında, destekledikleri tarafın kaybediyor olmasının da getirdiği psikolojiyle yanlı yayın yapmayı bir hayli abartan gazete Türk Dış Politikası'nın iç siyasetteki iz düşümüyle açıkça çelişmekteydi. Bu yüzden yayın hayatından men edilmiştir.

¹²⁰ Cemil Koçak, *Tek Parti Döneminde Muhallif Sesler*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, s. 170-179.

¹²¹ Almanya'nın Türkiye'ye atadığı ilk Ankara Büyükelçisi tarafından çıkarılmıştır.

¹²² Türkisch Post'un kapatılmasının zamanlaması Almanya'nın yenilgisinin kesinleştiği ve Türkiye'nin Müttefik Devletlere yakınlaşmaya başladığı tarihlere denk gelmesi de kapatma kararının siyasi nitelikte olduğunu göstermektedir.

¹²³ Nadir Nadi, *Perde Aralığından*, İstanbul: Çağdaş Yayınları, 25, 1991, s: 22 .

¹²⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam (1884- 1938)*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 6. Baskı, Cilt: 1, 1993, s. 135-136.

¹²⁵ Tekin Erer, *Yasakçılar*, İstanbul: Toker Matbaası, 1964 ,s. 72-80.

denge politikası, siyasal manevralara daha elverişli olacağından savaş sonunda kazanan tarafta yer almak daha kolaylaşacaktır. Cumhuriyet Halk Partisi, gazeteleri resmi ideolojinin halka indirgenmesi ve özümstenmesi için bir araç olarak kullanmıştır. Murat Güvenir'e göre Millet Meclisi'nde asıl meslekleri gazetecilik olan milletvekillerinin bulunması da bundandır.¹²⁶

3.10. 1918-1945 Yılları Arasında Türkiye'de Ekonomi

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişte en önemli sorunlardan biri de ekonomi olmuştur. Osmanlı'nın son dönemlerindeki ekonomik çöküntü ve dış borçlar genç Cumhuriyet'e miras kalmıştır. Gayrimüslimlerin işlettiği birkaç küçük tesis dışında neredeyse üretim yoktu. Osmanlı coğrafyası Avrupa devletleri için hammadde tedarikçisi durumundaydı. Dahası Avrupalı devletler işledikleri ürünlerin büyük kısmını Osmanlı'ya ve sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'ne satmaktaydı. Bu durum ekonomide dışa bağımlılığı da beraberinde getirmekteydi. Bu yönüyle Cumhuriyet yönetici kadrosu ekonomi alanında değişiklikler yapmayı ilk şart olarak görmüştür. "milli ekonomi" inşa edilmediği sürece dış politikada hareket alanı kısıtlı kalacak olan Türkiye, bağımsız ve kendi kendine yetebilen bir ekonomi hedeflemiştir.

3.10.1. İzmir İktisat Kongresi Öncesi

Türkiye'nin ilk Ekonomi Bakanı Kemal Tangirşenk, ekonomi alanında kalkınma için diğer bakanlıklarla organize şekilde hareket etmiştir. Tangirşenk uyguladığı ekonomi planında aslında bağımsız hareket edememiştir. Aksine Mustafa Kemal Atatürk'ün hazırladığı ekonomik modelleri hayata geçirmenin dışında fazla varlık göstermemiştir. Atatürk'ün ise Türkiye Cumhuriyeti için öngördüğü ekonomik kalkınma planı kısa veya orta vadeli değil uzun vadeli iktisadi hamleler öngörmekteydi. Yerli sanayinin oluşması ilk öncelikti. Yerli üretimin tam anlamıyla hayata geçirilmesinden sonra bunu yerli ürün kullanmaya teşvik ve ithalattan sakınmayı sağlamak takip edecekti. Yukarıda sayılan ekonomik amaçların gerçekleştirilmesinde ve milli üretimin artmasının sağlanmasında dönemin yöneticilerinin uygun gördüğü araç "Milli burjuvanın yaratılması" olmuştur. Milli burjuva sayesinde hem devlet dışı ekonomik faaliyetler teşvik edilmiş olacak hem de Avrupa'daki ekonomik büyüme ile rekabet edilebilecekti. Cumhuriyet'in ilk yıllarında sanayi alanında hem üretim yetersiz hem de üretilen ürünler çok kısıtlıydı. Örneğin; 1921 yılında Türkiye'de ortalama

¹²⁶ Güvenir, *a.g.e.*, s. 62-69.

33.000 işletme varken bu işletmelerdeki çalışan sayısı yaklaşık 76.000'di. yapılan üretimin büyük kısmı dokumacılık üzerineydi. Yine aynı yılki verilere göre 20.057 dokuma işletmesi mevcuttu ve en büyük istihdam 35.316 çalışan ile bu alandaydı¹²⁷ Türkiye bu haliyle Avrupalı devletlerin yarı sömürgesi konumundadır. Bu durumdan kurtulmak için Lozan Barış Antlaşması ile elde ettiği özgürlükleri kullanmayı hedeflemiştir fakat bu kazanımları elde edene kadarki mücadelesinde ekonomik olarak neredeyse her şeyini kaybetmiştir. Büyük çaplı sayılabilecek tüm ticari faaliyetler azınlıkların veya yabancıların tekelindedir.¹²⁸ Nüfusunun büyük kısmı köylerde olan Türkiye için ekonomik açıdan kırsalla şehir arasında bir fark yoktur. Köylerdeki ahali faiz ile para veren birkaç zenginin kölesi gibiydi.¹²⁹ Şehirlerdeki üretim iç piyasadaki talebi karşılayamayacak durumdaydı. Nüfusunun büyük bölümü köylerde yaşayan Türkiye için tarım alanında diğer alanlara kıyasla durum bir nebze daha iyi gibi görünse de aslında bu alanlarda da üretim yetersizdir. Köylüler ilkel yöntemlerle üretim yapmaktaydı ve modern hasat ya da modern sulama tekniklerini bilmiyorlardı. Hayvancılık alanında ise yem sıkıntısı yüzünden üretim artış gösterememekteydi. Bu durumu gören Cumhuriyet'in yönetici kadrosu ekonomik olarak bağımsız olmadıkça istenilen ulusal amaçlara ulaşmanın imkânsız olduğunun farkına varmıştır. Üretimde kalkınma gerçekleşmediği sürece hedeflenen diğer atılımların kesintiye uğrayacağını bilen Atatürk, İzmir'de bir iktisat Kongresi gerçekleştirmeye karar vermiştir. Bu konuda en önemli hareket İzmir İktisat Kongresi'nin toplanması olmuştur.

3.10.2. İzmir İktisat Kongresi

Aslında bu toplantı Afet İnan'ın kitaplaştırdığı sürece kadar "Türkiye İktisat Kongresi" adı ile anılmaktadır. Toplantı İzmir'de gerçekleştirildiği için ve yaygın olarak bu isim kullanıldığı için İzmir İktisat Kongresi olarak bilinmektedir. Birinci İktisat Kongresi düzenlendiği sırada Türkiye kültürel olarak bir dönüşüm içerisindeydi ve bu dönüşüme ek olarak iktisat alanında da yabancı bir modele geçilmesi amaçlanmaktaydı. İzmir İktisat Kongresi'nin en önemli özelliği Lozan Barış Antlaşması'nın görüşmelerinin kesintiye uğradığı sırada gerçekleştirilmiş olmasıdır. Lozan'da "kapitülasyonların kaldırılması" konusu geniş yer tutmuş ve İngiliz ve Fransız temsilciler bu konuda ısrarcı olmuşlardır. Buna karşın Türkiye, o dönemlerde tasarladığı

¹²⁷ Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2001, s.18. aktaran: Yüksel Anıt, "1930'lu Yılların Kalkınma Politikaları Bağlamında İzmir İktisat Kongresinin Orta Tabakanın Kalkınmasındaki Tarihsel Önemi", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Rumeli Üniversitesi, 2020, s. 54.

¹²⁸ Aydemir, *Tek Adam...*, s. 326.

¹²⁹ Aydemir, *Tek Adam...*, s. 327.

milli ekonomi hamlesi için bunun vazgeçilemez bir şart olduğuna inandığından geri adım atmamıştır. Sonunda Lozan'da Türkiye'nin Osmanlı'dan beri süre gelen kapitülasyon zinciri kırılmıştır. Bunun yanında Lozan Antlaşması ve İzmir İktisat Kongresini birbirine bağlayan bir başka konu ise Osmanlı İmparatorluğu'nun batılı devletlere olan borçları olmuştur. Uzun süreli bir ekonomik kalkınmayı amaçlayan Atatürk ve İsmet Paşa için ardılı oldukları İmparatorluğun borçları ile zaten kısıtlı olan ekonomiyi daha da çıkmaza sokmak, tüm kalkınma planlarının ertelenmesi demektir. Bu yüzden borçlar konusunda uzun görüşmeler gerçekleştirilmiş ve Osmanlı'nın borçları konusunda anlaşma sağlanamamıştır. Borçlar konusunda Türkiye'yi en çok zorlayan Fransa olmuştur. Sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nun yani Ortadoğu ve Balkanlardaki topraklarıyla birlikte cumhuriyetten önceki devletin toplam borcunun, sadece tek bir devlete yüklenmesinin tutarsız olduğu konusunda anlaşmaya varılmıştır. Osmanlı'nın toplan borcu, imparatorluk tebaasıyken ayrılarak kendi ülkelerini kuran milletler yani Osmanlı'dan ayrılıp bağımsızlığını ilan eden devletler ve Türkiye Cumhuriyeti arasında paylaştırılmıştır.¹³⁰ Lozan'da Türkiye'yi ekonomik olarak yoracak en önemli husus ise “gümrük muhafiyeti” konusu olmuştur. Bu husus yerli üreticinin ve yerli ürünün yabancı sermaye sahipleri karşısında güç kaybetmesine sebep olmuştur.

İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat 1923'te İzmir'de toplanmıştır. Kongre'ye ekonomi ile ilgili tüm milletvekilleri ve eğitimciler çağrılmıştır. 1000'in üzerinde katılımcının olduğu kongrede dört temel ekonomik grup temsil edilmiştir. Bunlar; tarım, tüccar, sermaye sahipleri¹³¹ve işçilerdir. Kongre 4 Mart'a kadar sürmüştür. Birçok ekonomik sorun üzerine konuşmalar yapılmıştır. Milli Türk Ticaret Birliği, İstanbul Esnaf Cemiyetleri, Umum Terziler Cemiyeti, Çiftçiler Derneği, İstanbul Hamallar Cemiyeti, Darülfünun Hukuk Mektebi, İstanbul Ticaret Mektep-i Alisi, Fransa Darülfünun Mezunları Cemiyeti ile Macaristan Türk Mezunları Cemiyeti gibi örgütlerden de katılımcılar hazır bulunmuştur. Yukarıda değinildiği gibi gümrük sorunları da kongrede görüşülmüştür. Atatürk, Kurtuluş Savaşı sırasında verilen silahlı mücadelenin ekonomik hamlelerle desteklenmediği sürece yeni kurulan devletin istenilen amaçlara ulaşmasının zor olacağını farkındadır. Bunu açılış konuşmasında gözlemlemek mümkündür. Atatürk'ün verdiği isimle “Türkiye İktisat Kongresi” açılışında yaptığı konuşmada *“İstiklâl- i tam için şu düstur var: Hâkimiyet- i Milliye, hâkimiyet- i iktisadiye ile tarsin edilmelidir. Siyasi ve askeri muzafferiyetler ne kadar*

¹³⁰ Haluk Selvi, “Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu” (Kuruluş ve Çöküş Süreçlerinde Türk Devletleri Sempozyumu Bildirileri, Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Sakarya, 5-6 Kasım 2007).

¹³¹ Bu sermaye sahipleri yukarıda sözü edilen yerli burjuvazinin oluşmasında omurga olarak görülmüştür.

büyük olursa olsun iktisadi zaferle tetviç edilemezse netice pâyidar olamaz...” demektedir.¹³² Kongrede milli ekonominin inşası ile ilgili birçok konuda kararlar alınmıştır. Ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesi için alınan bu kararlar iki grup altında toplanmıştır. “Misak-ı İktisadi” ve “Çiftçi Tüccar Sanayici ve İşçi Gruplarına Müteallik Eserler”.¹³³ İzmir İktisat Kongresi sonunda 12 maddeden oluşan “Misak-ı İktisadi” ilan edilmiştir. Maddelerin tek tek sayılması çalışmanın amacıyla bütünlük arz etmeyeceği için ayrıca yer verilmemiştir. Atatürk’ün yeni iktisat planlaması kurulan yeni devletin ideolojisiyle eş yönlü bir felsefe içermektedir. Bu felsefe yine İzmir’de Atatürk’ün kendisi tarafından “*Öyle bir iktisat devri ki, onda memleketimiz bayındır olsun, milletimiz rahat olsun ve zengin olsun. Bu noktada bir felsefeyi size hatırlatayım. “El kanaatü kenzi lâüfna”. “Kanaat, yok edilmeyen bir hazinedir” anlayışı ile, fakirliği fazilet bilmek felsefesine de iktisat devri artık son versin.”* sözleri ile açıklanmıştır.¹³⁴

İzmir Kongresi kararlarının en önemli özelliği “devletçilik” ilkesi ve “halkçılık” ilkesinin aynı çatı altında uygulamaya konmuş olmasıdır. Kongre kararları bir yandan yabancıların elinde bulunan işletmeleri devlet kontrolüne almayı öngörürken bir yandan da özel sermayenin atılım yapmasına teşvikte bulunarak hem liberal hem de kısmi devlet kontrollü bir ekonomi modeli öngörmektedir. Avrupalı sermaye sahiplerinin elinde bulunan yani batılılarca tekel konumunda olan alanlar devlet tarafından satın alınarak ekonomi milli bir hale getirilmek istenmiştir.

Bunun dışında sadece batıdan ithal edilebilen ürünler konusunda yerli üreticinin ikâme üretimi desteklenmek istenmiştir. Bu alanla ilgili olarak da Ziraat Bankası gibi bankalar kurularak hem sermaye dağıtımı amaçlanmış hem de batı tipi ekonomik yapıya uyum amaçlanmıştır. Ekonomik vurgunculuğun önüne geçmek adına ise tütün ve alkollü içkilerin devlet tarafından imalatının kontrol edilmesi kararı alınmıştır. Ziraat Bankası, tüm banka eylemlerini gerçekleştirme hakkıyla ön plana çıkarılmıştır. Alınan kararlar doğrultusunda çalışmada yer verilen “krom ticareti” konusunda etkisi olacak bir başka banka daha kurulmuştur. 1925 yılında kurulan Sanayii ve Madenler Bankası, devlet eliyle maden çıkarımı ve işletmesi konusunda sermaye sağlama ve idare etme konusunda yetkili kılınmıştır. Bu sayede yeraltı kaynaklarını çıkarmaya başlayan Türkiye, İkinci Dünya Savaşı süresince Almanya ile yaptığı krom madeni ticareti

¹³²“ Türkiye İktisat Kongresi’ni Açış Söylevi İzmir”, Türkiye Cumhuriyeti Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, erişim 3 Ocak 2023, <https://www.atam.gov.tr/ataturkun-soylev-ve-demecleri/turkiye-iktisat-kongresini-acis-soylevi-izmir>.

¹³³Deniz Ünlü, “İzmir İktisat Kongresi: Kongre öncesi ekonomik görünüm ve Türkiye ekonomisine etkileri”, Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi, 2012, s. 53-56.

¹³⁴ Fazıl Hüsnü Dağlarca, *Bağımsızlık Savaşı 5 İzmir Yollarında*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009, s. 103-126.

sayesinde ekonomik kazanımlar elde etmiştir. 1927 yılında ise Kongre’de alınan kararların yasama organındaki bir yansıması olarak Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılmıştır. Kongre’de sadece sanayiciler değil aynı zamanda tarım alanında da temsilcilerin bulunduğu ve çiftçilerin de isteklerinin dinlendiği belirtilmiştir. Misak-ı İktisadi grubu daha çok devlet ekonomisi açısından bakarak makro ölçekli ve uluslararası sorunlar üzerine eğilirken, Çiftçi Tüccar Sanayici ve İşçi Grupları ise liberal ekonomik yaklaşımlar ve özel sermaye üzerine söz almıştır. Bu noktada çiftçilerin istekleri özellikle Aşar vergisi üzerine yoğunlaşmıştır.¹³⁵ Aşar vergisinin kaldırılması isteği grupları ikiye bölmüştür. Verginin kaldırılması yerli çiftçinin gelirini büyük ölçüde artıracak olmasına karşın devlet tarafında ise önemli bir oranda vergi kaybına sebep olacaktı. Nitekim Aşar vergisi 1925 yılında kaldırılmıştır. Kongrenin bir başka önemli kararı ise ileride Teşvik-i Sanayi Kanunu olarak ortaya çıkmıştır. Teşvik-i Sanayi Kanunu yerli sanayinin gelişmesi ve batı ile mücadele edebilecek hale gelmesini amaçlarken aynı zamanda yerli burjuvazinin üretilmesinde de ön adım olmuştur. Yukarıda söz edildiği üzere Lozan Barış Antlaşması’nda Türkiye, gümrükler meselesinde lehine bir sonuç elde edememiştir. Bunun sonucu olarak yabancı sermayenin yani ithal ürünlerin Türk pazarında tercih edilmesinin önüne geçememiştir. Kongre kararları arasında yabancı sermayeye karşı bir engelleme kararı bulunmuyordu. Milli kalkınmaya fayda sağladığı sürece tüm yabancı sermaye sahipleri Türkiye’de yatırım gerçekleştirebilecektir. Bu durum Lozan’da çözülemeyen gümrük sorunu ile birleşince ters tepmiştir. Sorun, Lozan’ın sonucu olan Ticaret Sözleşmesi’nin 1929 yılında son bulmasına kadar devam etmiştir. Bu tarihten sonra “Gümrük Tarife Kanunu” adı verilen kanun yürürlüğe girmiştir.

3.10.3. İzmir İktisat Kongresi Sonrası

İzmir İktisat Kongresi’nde alınan tüm kararlara ve sonrasındaki uygulamalara rağmen Türkiye, ekonomik alanda beklenen başarıyı gösterememiştir. Bu durumun birçok sebebi vardır. Yeni ekonomi modeli uzun süre sonunda tam kalkınmayı hedeflemekteydi oysa Türkiye’nin önünde yeteri kadar zaman yoktu. Lozan Antlaşması’na bağlı Ticaret Sözleşmesi’yle ekonomik yorgunluk yaşanmıştır. Bu sözleşme 1929 yılında sorun olmaktan çıkmış ve yerini yeni Gümrük Kanunu’na bırakmıştır fakat 1929 yılı başta Amerika ve sonrasında tüm dünyada ekonomik bunalım yılı olmuştur. Dünya Ekonomik Buhranı, Türkiye’yi de iktisadi alanda

¹³⁵ Aşar vergisi; o dönemde Türkiye’nin devlet gelirinin yüzde otuzuna yakını oluşturmaktaydı.

hırpalamıştır. Kalkınmak için gerekli ekonomik kaynakların büyük kısmını Birinci Cihan Harbi'nde kaybetmiş olan Türkiye, Kurtuluş Savaşı döneminde de kalan kaynaklarını tüketmiştir. Şehirlerde yeterli nüfusun olmaması sanayileşme, sanayii bölgeleri oluşturma, sanayii de yeterli iş gücü bulma konularında sorun olmuştur. Nüfusun büyük kısmının kentler dışında olması avantaja çevrilmeye çalışılarak tarım alanında ilerleme amaçlanmış fakat başarısız olunmuştur. Balkan Harbi, Birinci Cihan Harbi, Kurtuluş Savaşı olmak üzere üç büyük mücadelede genç erkek nüfusunun büyük kısmını kaybeden Türkiye, iş gücü eksikliği yaşamıştır. Oluşan bu iş gücü eksikliği istihdam dışı nüfusun geçim sıkıntıları da eklenince ekonomide ciddi sorunları da beraberinde getirmiştir. Kamu alanı dışında, özel teşebbüsler de tüm devlet desteğine rağmen tecrübesiz girişimler ve batı tipi ekonomik sanayi modelindeki bilgisizlikler yüzünden verimsiz olmuştur. Yine de yukarıda sayılan bazı ekonomik hamleler özel sektörde olmasa da kamu alanında yani devlet ekonomisi alanında Türkiye'nin yürümese de emeklemesini sağlamıştır. Bu sebeple ileriki dönemlerde “devletçi ekonomik yaklaşım” benimsenmiştir. 1929 Buhranı ve dış borçların belirlenen taksitlerinin ödeme zamanlarının başlaması ile Türkiye ekonomik alanda devletin varlığının artırılması gerektiğine karar vermiştir. Avrupa sermayesinin yeni Gümrük Kanunu ile ayrıcalıklı konumunu kaybetmesi Türkiye'deki yabancı yatırımın hızla çekilmesine sebep olmuştur. Bu çekilme sonucunda doğan boşluk yerli özel teşebbüsle doldurulmaya çalışılmış fakat bunun mümkün olmayacağını anlaşılmaya üzerine, bu alanda da devlet varlık göstermek zorunda kalmıştır. Türkiye'de ekonomi alanında devletçiliğin en net ortaya çıktığı dönem ise “Birinci Beş Yıllık Plan” ile olmuştur. 1934 yılında bu plan dâhilindeki ekonomik hamleler önceki denemelere kıyasla başarılı olmuştur. İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararların somutlaşması da bu tarihten sonra gerçekleşmiştir. Fabrikalar açılması, bankacılık alanındaki gelişmeler, teşvikler, devlet ortaklı kuruluşlar gibi birçok ekonomik faaliyet beş yıllık kalkınma planından sonra hayat bulmuştur. Bu kalkınma planının en dikkat çeken noktası ise ekonomide ithalat kotası uygulamaları olmuştur. Türkiye, yabancı sermayenin gücü karşısında korunmak için ithal ürünlere kota getirmiştir. Bu kota uygulaması devletçilik ilkesinin Türk ekonomisindeki yansıması olmuştur. Bu ilerlemeler Türk ekonomisine hız kazandırmıştır fakat İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye halen Avrupa devlerine kıyasla çok geride kalmıştır. Savaş döneminde en çok ihtiyaç duyulan askeri sanayi Türkiye'de mevcut değildi. Tank, denizaltı, uçak gibi araçlar konusunda dışa bağımlılık söz konusuydu. Çıkarılan madenler savaş sanayinde kullanılabiliyordu fakat Türkiye'nin o tarihlerde böyle bir fabrikası yoktu hatta bu işlemeyi gerçekleştirecek kadrosu bile

yoktu. Türkiye, 1939 yılından itibaren savaşa girmemiş olmasına karşın savaşa hazır olmayı prensip edinmiştir. Olası bir savaş durumunda Türk ordusunun her an hazır olması ve ekonomik olarak savaş sırasında ordunun mümkün olduğunca az zorlanması amaçlanmıştır. Bu sebeple ülkedeki iş gücünü oluşturan yetişkin erkek nüfusun büyük bir kısmı askere alınmıştır. Sonuçta iş gücü kaybı Türk ekonomik ilerlemesinin önündeki yeni bir engel olarak ortaya çıkmıştır. Bundan sonraki dönemde yani savaş süresince Türk ekonomisindeki değişimler “İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’de Ekonomik Durum” başlığında işlenmiştir.

3.11. İkinci Dünya Savaşında Türkiye’de Ekonomik Durum

İkinci Dünya Savaşı süresince Türkiye Cumhuriyeti yatırımları artırmak yerine mevcut yatırımların sürdürülmesine odaklanmıştır. Dış politikadaki değişimlerin iç politikaya bir yansıması da burada görülmüştür. Ekonomi konusunda hükümetin tasarruf yetkilerini artıran Milli Korunma Kanunu, İnönü ve bakanlarına sınırları çok geniş yeni birtakım yetkiler vermiştir. Kemal Karpat Milli Korunma Kanunu’nu altı ilkedden “Devletçilik” ile özdeşleştirmiştir.¹³⁶ Nitekim aynı yıllarda dünyadaki birçok ülkede hükümetler aynı yetkiyle donatılarak, savaşın yıkıcılığının ekonomik boyutu engellenmeye çalışılmıştır. Türkiye’de serbest piyasa ekonomisinin kısıtlanması gibi birçok madde içeren kanun Refik Saydam Hükümeti döneminde yürürlüğe girmiştir. 1940 yılının Ocak ayında yürürlüğe giren kanun; vurgunculuk, karaborsacılık, stokçuluk gibi ülke ekonomisini sarsacak faaliyetleri engellemeyi hedeflemiştir. 1950 yılından sonra Demokrat Parti iktidarı döneminde, Cumhuriyet Halk Partisi bu kanun üzerinden çokça eleştiri almış ve İsmet İnönü ve Refik Saydam keyfi uygulamalar yapmakla itham edilmiştir. Halka ise Milli Korunma Kanunu sadece Türkiye’de uygulanmış gibi lanse edilmiştir.

Savaş şartlarını fırsat bilerek haksız yoldan zenginleşenlerin varlıklarını hazineye katmak için Şükrü Saraçoğlu 1942’de Varlık Vergisi Kanunu ortaya atmıştır. Savaş yıllarında ülke gelirinde büyük paya sahip tarım gelirleri ile zenginleşmiş olan çiftçiler ve tüccar sınıfının gelirlerinin bir kısmı¹³⁷ vergi olarak devlet için alınmıştır.¹³⁸ İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye’deki ticari faaliyetlerin büyük kısmı gayrimüslimlerin elindeydi, bu sebeple Varlık Vergisi Kanunu’ndan en olumsuz etkilenen kesim

¹³⁶ Kemal Karpat, *Türkiye’de siyasal sistemin evrimi 1876-1980*, çev., Esin Soğancılar, İstanbul: İmge Kitabevi, 2007, s. 77.

¹³⁷ Bu oran özel bir heyet tarafından belirlenecektir. Ve servete göre farklılık göstermektedir.

¹³⁸ Kanunda bu vergilendirmenin bir defaya mahsus yapılacağı öngörülmüştür.

azınlıklar olmuştur.¹³⁹ Savaşın sonra tıpkı Korunma Kanunu'nda olduğu gibi Varlık Vergisi kanunu da CHP için muhalefetin kullandığı bir silah olarak karşısına çıkmıştır. Vekillerinin bir kısmı toprak zengini olan ve bir kısmı da savaş döneminde zenginleşmeye devam etmiş olan Demokrat Parti, VVK üzerinden iktidara yüklenmiştir. Halka ise varlık vergisinin bir defa için alınması şeklinde tasarlandığından söz edilmemiştir.

Türkiye'de bu dönemde dış ekonomik alandaki bir başka önemli konu ise Kliring Sistemi olmuştur. Kliring Sistemi Türkiye'nin Reich ile yaptığı ticarete kullandığı, takas modeline benzer bir sistemdir. Bu sistemde ürünlerin değeri mukabilinde değiş-tokuşu söz konusudur. Türkiye, Almanya'ya sağladığı kroma karşılık genelde askeri yardım malzemesi talep etmiştir. Almanya hem askeri açıdan güçlü bir Türkiye'nin müttefik olarak SSCB karşısında işe yarayacağı düşüncesi hem de sanayi alanında çıktısının fazla olması sebebiyle bu ticaret modelinde Türkiye ile anlaşmıştır.

3.12. Almanya İle Krom Ticareti

Türkiye savaşın başlarında görece daha güçlü olan Almanya ile güvenlik endişeleri sebebiyle bir saldırmazlık paktı imzalamıştır. Bu antlaşma müttefik ülkelerinde tepkiye sebep olmuştur. Güvenlik endişeleri dışında o dönemde Türkiye'nin ekonomik sorunları da vardı. Bu sebeple ekonomik kalkınmasını gerçekleştirmek amacıyla Türkiye bir kez daha realist davranarak müttefik tepkilerine rağmen Almanya ile bir ticaret antlaşması imzalamıştır.

Bu anlaşmanın kapsamı Türkiye'nin krom madenleri ile ilgiliydi. Türkiye'nin krom madenlerinin bir anda Almanya ve İngiltere nezdinde önem kazanmasının sebebi mevcut bir antlaşmanın son bulacak olmasıdır. Türkiye, Almanya'dan önce hâlihazırda İngiliz Hükümeti ile zaten bir Krom ticareti antlaşmasına sahipti. Bu mevcut antlaşmasının belirlenen süresi son bulmak üzereydi, bunu bilen Almanya savaş sanayi için önemli bir hammadde olan krom ihtiyacını Türkiye'den karşılamak istiyordu. Almanya'nın, Versay Antlaşması'nın hükümlerini hiçe sayarak hızla silahlanması krom ihtiyacını artırmıştır. Krom ithalatında Türkiye'ye yaklaşmasında bu ihtiyacın fazlalığı dışında siyasal sebepler de etkili olmuştur. Almanya savaşta Türkiye'yi yanına çekmenin önkoşulu olarak Türkiye ile ticaret alanında yaklaşmanın faydalı olacağı görüşündeydi. Türkiye ise Almanya'nın bu gayesinden faydalanarak ekonomik çıkar elde etmeyi amaçlamıştır. 1941 yılında Türkiye ile 3. Reich arasında imzalanan

¹³⁹ Sönmezoğlu, *İki Savaş Sırası ..*, s. 402- 408.

antlaşma ile resmen krom ticareti başlamıştır. Bu antlaşmaya göre Türkiye'nin İngiltere ile yaptığı krom antlaşmasının süresi dolduktan sonra artık Almanya'ya krom satışı başlayacaktı. Türkiye ile Almanya arasındaki ticaret ilişkisi "Kliring" sistemiyle yürütülmüştür. Almanya aldığı krom madenine karşılık Türkiye'ye savaş gereçleri vermeyi taahhüt etmiştir. Türkiye ise yıllık doksan bin ton krom sağlayacaktı.¹⁴⁰

İngiltere'nin tepkisine karşılık İsmet İnönü, savaş durumu sebebiyle yıpranmış olan İngiltere'nin Türkiye'ye askeri malzeme yardımı yapamayacağını ve Türkiye'nin kendi güvenliği için askeri gücünü artırmaya mecbur olduğunu öne sürmüştür. Yapılan ticaretin sadece Türkiye yararına olmadığı aynı zamanda İngiliz ekonomisinin de yükünü hafifleteceği vurgulanmıştır. Türkiye uyguladığı denge politikasında pragmatist davranarak bir taraftan Müttefik Devletler arasında yer alan Amerika'dan çeşitli araç gereç yardımı alıyor bir taraftan da Mihver Grubu'nun başındaki Almanya ile krom ticareti yapıyordu. Bu durum Amerika tarafından hoş karşılanmamıştır. Türkiye ile yapılan "Ödünç Verme Antlaşması" gereği yapılan yardımlar Amerika tarafından kesilmiştir. Türkiye, savaşın baskın gücü Almanya olduğu için bu durumun üzerinde fazla durmamıştır. İlerleyen tarihlerde ikinci bir krom antlaşması daha gerçekleştirmiştir. Amerika'nın Türkiye'ye karşı tutumu bu tarihten sonra giderek daha sert bir hâl almıştır. İki ülke arasındaki yumuşama ise Sovyetler Birliği ve Amerika'nın savaşın sonuna doğru arasının açılmasıyla başlamıştır. İnönü, Amerika'nın söz verdiği yardımları vermemesi halinde olası bir Sovyet işgali girişimi karşısında Türkiye'nin topraklarını savunmada zorlanacağını hatırlatmıştır. Sovyetler tarafından işgal edilmiş bir Türkiye ve Stalin hâkimiyetindeki Türk Boğazları fikri Amerikan tarafınca endişeyle karşılanmıştır. Türkiye'nin gerekli olduğu durumda kendi kendini savunabilmesi ve Kızıldordu'yu yıpratması düşüncesi Amerika'nın tekrar yardımlarını başlatmasında etkili olmuştur.

Türkiye, krom ticareti konusunda dış politikasının gerektirdiği gibi hareket ederek realist davranmış ve çıkarları doğrultusunda ticaretinin yönünü değiştirmiştir. Değişken dış politika manevraları sebebiyle batılı ülkelerin tepkisi dış politikasında herhangi bir değişime sebep olmamıştır. Amerika'nın askeri yardımlarını keserek Türkiye'yi cezalandırması karşısında ise denge politikasını kullanan Türk Dış Politikası, SSCB etkenini hatırlatarak durumu tekrar kendi lehine çevirmeyi başarmıştır.

¹⁴⁰ Gürdal Çetinkaya, "İsmet İnönü ve İkinci Dünya Savaşı", Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2014, s. 120-122.

3.13. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türk Ekonomisi

İkinci Dünya Savaşı sonrasında tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de ekonomik çöküş yaşanmıştır. Altı yıllık savaş boyunca yetişkin erkek nüfusunun yani iş gücünü oluşturan kitlenin büyük kısmını askere almış olan Türkiye, üretimde ciddi kayıplar yaşamıştır. Bu dönemdeki savaş ekonomisi uygulamaları ise hem mevcut iktidara karşı halkta öfke yaratmış hem de ilerideki çok partili siyasal hayatta iktidarın devrilmesine sebep olmuştur. Genç nüfusun büyük kısmını silahaltında tutmak Türkiye’ye mevcut iç gücü kaybı yaşatmasına ek olarak bu nüfusun yani ordunun beslenmesi ve benzeri askeri giderlerin karşılanması için yapılacak harcamaların da artması sorununu beraberinde getirmiştir. Türkiye savaşa girmemiş olmasına rağmen kalkınmasını tamamlayamamış bir ekonomiye sahip olması sebebiyle savaşta oldukça yıpranmıştır. Halkta ekonomik hoşnutsuzluk yeni bir ekonomik model öneren komünizmin benimsenmesini de beraberinde getirmiştir. Dış politikada batıya yaklaşan Türkiye için iç politikada SSCB menşeli bu ideolojinin sempati kazanması büyük sorun oluşturmıştır. Dışarıya kapalı bir ekonomik model izleyen doğu bloğu ülkelerine ürün satmak Türkiye için neredeyse imkânsız hâle gelmiştir. Bunun bir sonucu olarak komşuları arasında kendisine pazar yaratamamıştır.

Türkiye’nin savaştan sonra yakınlaşmış olduğu batı bloğu ise yeni dünya düzeninde tüm ekonomik dönüşümünü ABD üzerinden şekillendirmekteydi. İngiltere, İkinci Dünya Savaşı’nın başladığı 1939 yılından bitişine 1945 yılına kadar fiilen savaşa kalmıştır. Bu açıdan İkinci Dünya Savaşı’nın başından sonuna kadar savaşan tek müttefik devlettir. Bu durum İngiltere’nin altı yıl boyunca savaş ekonomisi ile yönetilip askeri harcamalarını en üst düzeyde tuttuğu anlamına gelmektedir. İngiltere savaş öncesindeki ekonomik gücünü kaybetmişken, Fransa ise yıkılmış durumdaydı üstelik Fransa, mevcut ekonomik yıkımının etkisiyle Komünist rüzgârların da esintisi ile sallanmaktaydı. Amerika ise savaşa diğer ülkelere göre daha geç girmiştir. Kendi topraklarında fiilen tam kapsamlı bir savaş gerçekleşmemiştir. Japonya’nın işgali konusunda sıcak savaşla alan kazanımı yerine daha az maliyetli atom bombası saldırısı sonrasında Japonya’nın teslim olması üzerine ülkeyi teslim almıştır. Orduya aldığı asker sayısı ile terhis edilen asker sayısı birbirinden çok uzak olmadığı için ekonomi alanında da ciddi bir iş gücü kaybı yaşamamıştır. Bu sebeple dünyanın yeni süper gücü Amerika, Avrupa başta olmak üzere dünyanın diğer ülkelerine yardım yapmaya başlamıştır. Yukarıda sayılan bu iki sebepten ötürü Amerika Birleşik Devletleri ekonomik kalkınma yardımı yapma konusunda İngiltere ve Fransa’yı ön planda tutmuştur. Türkiye ise savaşa fiilen katılmamış olması sebebiyle bu yardım planının uzağında tutulmak istense

de komünizm tehlikesi yani SSCB safına kayması korkusuyla batı bloğuna yapılan bu yardımlara dâhil edilmiştir. Türkiye, savaş sonrasında Amerikan merkezli ekonomik yardım ve ürün yardımı alarak kalkınmasını yeniden başlatmaya çalışmıştır. Batıyla yakınlaşmanın en yüksek ve denge politikasının terkedilmeye en yakın olduğu bu dönemde Amerikan yardımları Türk ekonomisinde önemli bir yer tutmuştur. Marshall Yardımı ve Truman Doktrini konuları çalışmanın kapsadığı yıllar ile tam ilişkili olmadığı için ayrıca yer verilmeyecektir.

4. SAVAŞ DÖNEMİNDE TÜRKİYE VE MÜTTEFİK İLİŞKİLERİ

4.1. Kazablanka Görüşmesi

Kazablanka Konferansı'nı tek cümleyle özetlemek gerekirse “ortak düşmanın dost yaratması” süreci denilebilir. Almanya'ya karşı savaşı sürdüren taraflar arasında işbirliği sürecinin bir sonucu olan Kazablanka Konferansı hem savaşın seyri üzerine bir değerlendirme hem de savaş sonrası oluşacak düzen için birtakım konuların görüşülmesi için yapılmıştır. Sovyetler Birliği Mayıs 1942'de İngiltere ile aynı yılın Haziran ayında ise Amerika Birleşik Devletleri ile işbirliği sürecine girmiştir. Tabii ki bu işbirliği savaşın sonunda Almanya'nın yenilgisi üzerine şekillenecek yeni düzeni de kapsamaktaydı. Öte yandan bu konferans Türkiye gibi savaşın dışında kalmayı amaç edinmiş bir devlet için de son derece önemliydi. Sovyetlerin 1941'den Kazablanka Konferansı'na kadarki süreçte amaçları Amerika Birleşik Devletleri Ordusu ile paylaşacağı Alman yükünün azalması olmuştur. 1942 yılından önce Japonya'nın saldırganlığı sonucu¹⁴¹ olarak ABD'nin 2. Dünya Savaşı'na girmesi Sovyetler Birliği'nin tam da isteği ortamı yaratmıştır. İkinci bir cephenin açılması Rus topraklarındaki Alman baskını biraz olsun azaltmıştır. Reich'in gücünü tek noktaya odaklayamaması ve Alman Ordusu'nun iki cepheli savaşa adaptasyon süreci işgali yavaşlatmış ve Kızılordu karşı atağına şans tanımıştır. Aynı zamanda 1942 sonlarında ABD ordusunun Fas'a çıkarma yapması, savaşın Kuzey Afrika Cephesi'nde Wehrmacht'ın durdurulmasına olanak tanımıştır. Asıl sorun bundan sonra hamle sırası hangi tarafın olacaktı ve hangi taşlar oynanacaktır. Tabii ki bu sürecin askeri yanlarının yanı sıra siyasal yanları da mevcuttur.

Politik açıdan; her ne kadar konferans Almanya'ya karşı olan tüm devletleri ilgilendirse de konferansın merkezinde Churchill ve Roosevelt yer almaktadır. Fransa ise 3. Reich'a karşı hızla yenilmesinin sonucu olarak konferansta masada yer bulamamıştır. Bu durum savaş sonu konferanslarda da değişmeyecektir. Türkiye ise savaşan taraflardan olmadığı gerekçesiyle masaya dâhil edilmezken, masadaki belli başlı konular Türkiye etrafında dönmüştür. Müttefiklerin iki devinin Kazablanka Konferansı'nda Fransa'yla ilgi karar ise tamamen yenilmiş olan Fransız ordusundan artakalan ne varsa bir araya toplayıp Almanlar'ın üzerine sürmek olmuştur. Mağlup ve

¹⁴¹ Japon İmparatorluk Kuvvetleri Okyanus Birliği'nin 7 Aralık 1941 sabahı Amerika'nın Pasifik Filosu ve Pearl Harbor Üstlerine yaptığı savaş ilanı olmaksızın ani baskın sonucu iki devlet arasında “Hawaii Deniz Savaşı” başlamıştır.

stratejik düşünmekten uzak olan Fransız generalleri arasındaki ayrılık sona erdirilip birleşik bir ordu oluşturmak için General De Gaulle ve General Giraude arasındaki çekişmenin bitmesi gerektiği kararı da bu yüzden alınmıştır.¹⁴²

4.1.1. Kazablanka Görüşmesi'nin Türkiye Açısından Önemi

Türkiye ise konferansın sonuçlarını yakından takip etmiştir. Doğru tarafta olsa dahi, mağlup olduğu için Fransa'nın Kazablanka Konferansı'nda dikkate alınmaması ve geleceğine ilişkin başka ülke liderlerinin kararlar almış olması İsmet İnönü'yü realist politika sürdürme kararı konusunda doğrular niteliktedir. Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya Devleti'nin Osmanlı İmparatorluğu adına kararlar almış olması ve Çanakkale Cephesi'ne bir Alman general atanmış olması gibi durumların olumsuz etkisini gözlemlemiş olan Cumhuriyet kadroları bu sefer aynı yıkıcı sonuca sürüklenmemek için kendilerinin eşit statüde temsil edilmediği masaların kararlarına riayet etmemekte kararlı davranmışlardır. Konferansın sadece iki liderin başkanlığında gerçekleşmesinin Müttefik Bloğa sıcak bakan ülkeleri tedirgin ettiğinin fark edilmesi üzerine sonradan göstermelik olarak Fas'ı temsilen De Gaulle'ün de konferansa getirtildiği görülmüştür.¹⁴³ Sovyetler Birliği'ni temsilen Çağırılan Stalin'in ise başkomutan unvanıyla savaş sürdürdüğü gerekçesiyle konferansa katılmayı reddettiği açıklanmıştır. Konferans on gün sürmüş ve Churchill gazetecilere konferansın sonunda bu demeci vermiştir. Bunun asıl amacı savaşın sonunda Almanya'nın kaybetmesi durumunda kazanan tarafta olmasına karşın Sovyetler Birliği'nin yeni potansiyel rakip olacağı ihtimalinin bilinmesidir. Türkiye, Almanya karşısındaki cephede oluşan bu çatlağı fark ederek, Sovyet işgali fobisinin de etkisiyle batıya yakınlaşmanın doğru olacağına karar vermiştir. Konferans sonunda Mihver Bloğu'na yapılan resmi tebliğde müttefik kuvvetlerin savaşı her ortamda, denizlerde, havada ve karada en şiddetli haliyle sürdürmek için müşterek işbirliğine girişecekleri belirtilmiştir. Kimi kaynaklara göreyse konferansın sonunda açıklanan koşulsuz şartsız teslim ilkesi aslında iki liderin ortaklaşa aldığı bir karar değildir. ABD başkanının fevri davranarak söylediği bir sözdür. Netice itibarıyla koşulsuz teslim sözü Mihver kuvvetlerince savaşı bırakmanın anlamsız olacağı ve tam yıkım anlamına geleceği şeklinde yorumlanmıştır. Türk devlet adamlarına göre daha erken neticelenebilecek bir savaşı iki yıl daha uzatması sebebiyle bu karar yanlıştır. Müttefik kuvvetlerin tamamen teslim olmuş bir Almanya konusunda

¹⁴² Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, Ankara: İmge Kitabevi, 15. Baskı, 2007, s. 188.

¹⁴³ Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, s. 188.

ısrarı olmasaydı Wehrmacht içindeki SS VE SA'ya bağlı olmayan subaylar birlikleriyle beraber teslim olabilir ve can kaybı azalabilirdi.

İtalyan birliklerine destek vermesi amacıyla Kuzey Afrika'ya sevk edilen Generalfeldmarschall Erwin Rommel komutasındaki Afrikakorps, müttefik kuvvetlerine karşı ilk başta büyük zaferler kazansa da sonrasında ikmal problemleri sebebiyle başarısız olmuştur. Kuzey Afrika'da Alman Ordusu'na karşı başarı sağlayan ve düşmanlarını geri püskürtmeye başlayan Müttefik kuvvetlerin zafer haberi Churchill ve Roosevelt'e ulaştığında, savaşın diğer cephesinde yani Sovyet topraklarında beklemeyen gelişmeler yaşanmaktaydı. Bu durum karşısında iki lider bir araya gelerek savaşın seyri hakkında bir değerlendirme yapmak ve yeni bir yol haritası oluşturmak için bir buluşma gerçekleştirmeye karar verdiler. 14 Ocak'ta iki lider yani Churchill ve Roosevelt Kazablanka'da buluştular. Görüşmeler 10 gün sürmüştür. Görüşmede Türkiye'yi de ilgilendiren kararlar alınmıştır.¹⁴⁴ Kazablanka Görüşmesi'nden çıkan en önemli karar Almanya'nın hiçbir şart olmaksızın teslim olması gerektiği kararıdır. Bu madde Mihver Devletleri'nin kaybetmesi durumunda 3. Reich'in Avrupa kıtasında tamamen etkisiz olacağı ve mevcut kazanımlarının tamamının kaybolacağı anlamına geliyordu. Müttefiklerin bu maddede karar kılmasının altında birtakım sebepler yatmaktaydı. Her şeyden önce Amerika Birleşik Devletleri Ordusu, İkinci Dünya Savaşı'na savaşılan diğer ülkelere göre daha geç girmişti. Diğer ordulara kıyasla daha zinde ve yıpranmamıştı. Aynı zamanda ABD ekonomisi, İngilizler ekonomisinin aksine yıpratma stratejisi gereği yorulmamıştı, henüz savaşın iktisadi yönü Amerikan ekonomisini zorlayacak boyuta ulaşmamıştı. Roosevelt açısından bir diğer geçerli sebep de Avrupa kıtasında tamamen yenilmiş, her şeyiyle teslim alınmış bir Almanya, mevcut enerjinin tamamının Pasifiğe yani Japon Ordusu'na yönlendirilmesine imkân tanıyacaktı. Böylece tüm gücü tek düşmana odaklayan Amerika, Japonya zaferini garantilemiş olacaktı. Churchill ise Adolf Hitler'in koşullu bir teslimiyete imza koymasından çekiniyordu. Almanya, Avrupa kıtasında coğrafi uzaklık gibi sebeplerden ötürü uzun süreli hâkimiyet kuramayacak olan Sovyetler Birliği'ne teslim olmayı isteyebilirdi.¹⁴⁵ Bu yüzden doğrudan Sovyetler'e teslimiyeti içeren bir teslim şartı olmaması için koşulsuz teslimiyet istenmekteydi. Türkiye koşulsuz teslimiyet şartının Avrupa'da varlığına tamamen son verilmiş bir Almanya anlamına geldiğinin farkındaydı. Almanya'nın olmadığı yeni dünya düzeninde eğer İngiltere ve Sovyetler

¹⁴⁴ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, İstanbul: Filiz Kitabevi, 4. Baskı, 1995, s. 617.

¹⁴⁵ Churchill, Almanlar'ın amacının olası Sovyet çöküşü veya çekilmeye mecbur kalması durumunda tekrar Alman Birliği oluşturmaya hazır bir ortam oluşturarak teslim olmayı istemeleri olacağını düşünüyordu.

Birliği anlaşırsa Türkiye Cumhuriyeti toprakları iki ülke arasında hızla paylaştırılacaktı. Bu kötü senaryoydu. İyimser yaklaşımsa; Sovyetler Birliği'nin Türk Boğazları konusunda hak talep etmesi İngiliz desteğiyle uluslararası arenada onaylanacaktı. Diğer taraftan Kazablanka Konferansı'nın Türkiye'yi doğrudan ilgilendiren kararına göreyse; Türkiye en kısa sürede 3. Reich'a savaş ilan etmeli karardır. Kazablanka Konferansı'nın ardından İngiltere Başbakan'ı Churchill, İsmet Paşa ile görüşmek üzere Adana'ya geldi. Adana görüşmeleri sırasında Türkiye'ye gelen heyet sadece İngilizlerden oluşmasına karşın ısrarla Müttefik Kuvvetleri temsil ettiklerini belirtmiştir.

İsmet İnönü, Churchill'in Türkiye'ye yapılacak yardımları üç katına kadar çıkarmaya yetkili olduğuna ve benzer tekliflerine karşın, savaşa girmemiş ve realist tutumunda ısrarcı olmuştur. Bu noktada tarafımızca dönemin Türk Dış Politikası kadar devlet adamlarının karakterleri de önemlidir. Zira İngilizler, İsmet Paşa için “Alman ordusunu yenen Türk olmak” gibi hayalperest fırsatlarla da masaya oturmuşlar fakat kişisel şöhret ğruna imparatorluğu bilinmeze sürükleyen Enver ve kadrosunun aksine İsmet İnönü romantik maceralara kapılmayarak, realist kararlar vermiştir.

4.2. Adana Görüşmeleri

Müttefik Devletlerin, Kazablanka Görüşmesi'nden sonra Winston Churchill, Türkiye'nin savaşa girişini hızlandırmak amacıyla Türkiye'ye gelerek Adana şehrinde İsmet İnönü ile görüşmeler gerçekleştirmiştir. Ocak ayının son gününde 1943'te gerçekleştirilen görüşmelerde Churchill tüm Müttefik Devletleri temsilen bulunmuştur. Churchill, görüşmede Alman Ordusu'nun yenilgiye ğratılmasının ancak Türkiye içerisinde İngiliz askerlerinin konuşlandırılacağı askeri üsler sayesinde olabileceğini belirtmiştir.

4.2.1. Adana Görüşmeleri'nin Türkiye Açısından nemi

Aslında Churchill'in Türkiye'de askeri üsler istemesinin iki sebebi vardır. Birincisi gerçekten de belirttiği gibi Alman Ordusu'nun yenilgiye ğratılmasıdır. İkinci sebepse Churchill'in, İnönü'nün Sovyet çekincesini bilmesinden ötürü geliyordu. Türkiye'de bulunacak İngiliz kuvvetleri, Alman yenilgisi sonrasında olası Sovyet işgaline karşı Türkiye'yi rahatlatmak amacı taşıyordu. İnönü ve Dışışleri Bakanı İngilizler'in teklifini kabul etmemekle beraber bu durumdan nasıl kazanç sağlanacağı üzerine eğilmişlerdir. Adana Görüşmeleri'nde Türk tarafının savaşa dâhil olmama gerekçesi teçhizat eksikliği ve olası Sovyet saldırısı karşısında Türk Ordusu'nun yıpranmış durumda olması olasılığı olmuştur. İngiliz heyetine durumunu bildiren Türk

tarafı mevcut desteğe ek olarak birtakım askeri yardım talebinde de bulunmuş¹⁴⁶ ve olumlu cevap almıştır. Türk Dış Politikası, İkinci Dünya Savaşı'nda siyasal havayı iyi koklamış ve Birinci Dünya Savaşı'nın aksine hazırlıksız bir şekilde doğrudan savaşa girmemiştir. Bu realist tutumun yanında Türkiye krizi iyi değerlendirerek ordusunu güçlendirmek için çeşitli yardımlar almıştır. Yani realist bir dış politika çizerken aynı zamanda pragmatist hareket etmiş ve maddi kazanç da elde etmiştir.

Şekil 4. Adana Görüşmeleri'ne dair gazete manşeti (Akşam-2 Şubat 1943)

¹⁴⁶ Weisband, 2. Dünya Savaşı ve Türkiye, s. 153.

Şekil 5. Adana Görüşmeleri'ne dair gazete manşeti (Ulus- 2 Şubat 1943)

5. SAVAŞ SÜRECİNDEKİ KONFERANSLAR

5.1. Washington Konferansı

Askeri ismi “Trident Toplantısı” olan bu konferans¹⁴⁷ 12 Mayıs’ta başlayıp 26 Mayıs 1943’te son bulmuştur. Tıpkı Kazablanka Konferansı gibi bu konferans da Roosevelt ve Churchill arasında gerçekleşmiştir. Kazablanka Konferansı’nın devamı olarak görülen bu konferansta bir önceki buluşmada beklendiği üzere Kuzey Afrika Cephesi’nde zaferin kesinleşmesi sonucunda müttefik ordularının yeni sıcak sahalara sevk edilmesi üzerinde durulmuştur. Washington Konferansı’nda alınan kararların başında İtalya’nın paraşütçü birlikler yardımıyla işgal edilmesi geliyordu. Hava savaşında İtalyan ordusunun, Alman envanterini doğru kullanamamış olması bu kararın alınmasında en etkili sebep olmuştur. Aslında İtalya’ya gerçekleştirilecek hava savunması ortaklaşa kararlardan biri değildi. Winston Churchill’in Kraliyet Hava Kuvvetleri’ni ön plana çıkarmak için hava savunması zayıf olan İtalya üzerinden prestij elde etme çabasıydı. Bu konferans gerçekleştirildiği sırada İtalya’da hâlen Benito Mussolini iktidarı elinde bulundurmaktaydı. Mussolini’nin ölümü planlarda değişikliğe sebep olacak ve iki lider Ağustos ayında tekrar bir araya gelme gereği duyacaktır. İkinci olarak savaşın Balkanlar’daki cephesi üzerine bir karar alınmıştır. Romanya petroleri Alman savaş makinesini beslemekteydi ve savaşta yıpratma ve dolaylı mücadele yolunu tutan iki müttefik Almanya’nın yakıtı ulaşımını kesmek istiyordu. Bu madde aşağıda anlatıldığı üzere Türkiye için önemliydi. Bir başka önemli madde ise Fransa’da yeni bir savaş cephesi oluşturulması olmuştur. Böylece kuvvetleri daha çok dağılan Alman Zırhlı Birlikleri intikal esnasında bombardıman uçakları için açık hedef olacaktı. Fakat Amerika bu sefer kahraman olma fırsatını İngilizlere tanımayarak, hava saldırısı görevini kendisi üstlenmiştir. Sonuç olarak planlandığı şekilde yüksek çapta hasar meydana getirememiş ve Panzerkorps ilerleyişi kesilememiştir. Amerikan hava kuvvetleri avcı uçakları filosunda elde ettiği başarının aksine bombardıman saldırılarında başarılı olamamıştır.

Tarafların kendileri için aldıkları kararların yanı sıra ortaklaşa alınan kararlar da olmuştur. İkinci Dünya Savaşı’nı, Birinci Cihan Harbi’nin devamı olarak gören siyasal bilimcilerin de belirttiği gibi savaş sonrası durum en az savaş sürecindeki durum kadar

¹⁴⁷ Batuhan Alişoğlu, “Soğuk Savaş Rekabetleri ve Satranç” *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Dergisi*, 3/2 (2020), s. 62.

önemlidir. Müttefik Devletler, SSCB ve Çin de bu durumda hemfikir olmuşlardır. Savaştan sonra tıpkı Birinci Cihan Harbi'nin ardından oluşturulan Milletler Cemiyeti gibi bir topluluk oluşturma kararı almışlardır. Savaş bittikten sonra bu dört devlet (Amerika Birleşik Devletleri, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, Birleşik Krallık ve Japon işgalindeki Çin) kalıcı barışın sağlanması için yetkili yegâne güç olacaktı.¹⁴⁸ Dört devletin arasında Fransa'nın olmaması savaş sonrası düzende Fransa'nın söz hakkının kısıtlı olacağı anlamına geliyordu. Öte yandan oluşturulan yeni Fransız ordusu, ikinci cephenin açılması kararından da memnun değildi. Fakat savaşın seyri batıda İngiltere ve Amerika tarafından tayin edilmekteydi.¹⁴⁹ Türkiye bu durumu iyi okuyarak, çemberin dışına itilen Fransa'nın küresel ortak aradığını fark etmiştir. Şartları iyi değerlendiren Türk Diplomasisi yalnız kalmış Fransa Hükümeti ile politik ilişkilerini kuvvetlendirirken, realist analizinden sapmamıştır. Fransa ne Almanya gibi teknik destek ne de Amerika gibi silah yardımı yapabilecek bir durumdaydı. Bu yüzden politik ilişkiler ilerlerken, askeri destek söz konusu edilmemiştir. Alınan başka bir ortak kararsa; Japonya üzerine kararlılıkla hücum edilmesi olmuştur. Japonya İmparatorluk Ordusu'na karşı mücadele eden Çin kuvvetlerine denizden yardım yapılmasının mantıksız olacağına birleşen müttefikler hava indirme desteği konusunda anlaşmışlardır. Amerika açısından ada ülkesi olan Japonya'ya karşı denizde yapılacak mücadeleden Çin kuvvetlerine destek verilerek, Japon Ordusu'nu püskürtmelerini beklemek daha avantajlı görünmüştür. Ortaklaşa alınan kararların sonuncusu ise savaş sonunda 3. Reich'in fiilen işgaline dair maddeler içeriyordu.¹⁵⁰

5.1.1. Washington Konferansı'nın Türkiye Açısından Önemi

Konferansın Türkiye için önemli olması Alman Ordusu'nun enerji ihtiyacına balta vurmak için Rumen petrol rafinerilerinin havadan bombalanmasını içeren maddede gizlidir. Romanya'ya saldıracak olan Müttefik Kuvvetler uçaklarının Türkiye'den kalkması gerektiği kararlaştırılmıştır. Müttefik kuvvetler Türk havaalanlarının Wehrmacht'a karşı yapılacak saldırıda üs olarak kullanmak istemişlerdir. Savaşan taraflardan birisi olmayan Türkiye'nin bu isteği kabul etmesi Mihver Bloğu'na dolaylı olarak savaş ilanı olacağından realist dış politika gereği bu istek reddedilmiştir. Fakat bu reddetme direkt yapılmamış, havaalanlarının mevcut kapasitesinin yetersizliğinden söz

¹⁴⁸Fahir Armaoğlu, "İkinci Dünya Harbinde Türkiye", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 13/2 (1958), s. 139 - 179.

¹⁴⁹Tıpkı Birinci Cihan Harbi'nin sonunda tatmin olmayan İtalya gibi Fransa'nın da savaş sonrası süreçte saldırgan bir tutum içerisine girmesinin ihtimaller dâhilinde olduğu Numan Menemencioğlu tarafından değerlendirilmiştir.

¹⁵⁰Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, s. 189.

edilmiştir. Sonuç olarak Türkiye daha önceki bölümlerde de değinildiği gibi kendisinin dâhil olmadığı bir masada alınan kararların uygulayıcısı olmamıştır. Bu realist duruşu sergilerken de Osmanlı döneminde Enver beyin yaptığı gibi savaşa girme kararı tek kişi tarafından alınmamış, uzman kadrolarca değerlendirmeler ve iki haftalık bildirimler sonucunda alınmıştır. Devlet savaşa girmediği gibi mevcut kriz durumunu da lehine çevirerek havaalanlarının iyileştirilmesi için yardım da almıştır. Türkiye bu süreci mümkün olduğunca uzun tutmuştur. Çünkü tam kapasiteyle kalkışa müsait havaalanları olması, Türkiye'nin bombardımanda üs olarak kullanılmaması için sunulan bahanelerin ortadan kalkması demektir.

Şekil 6. Washington Konferansı'nın Türk basınındaki yansıması (Vakit-13 Mayıs 1943)

5.2. Quebec Konferansı

Washington Konferansı'nda alınan kararlar doğrultusunda İtalya'nın bombalanması gerekiyordu fakat dengeleri değiştiren bir durum yaşanmıştır. İtalya'da Benito Mussolini devrilmiş ve idam edilmiştir. Bunun üzerine mevcut planlarda

yapılacak değişiklikleri görüşmek üzere liderler bir kez daha toplanma kararı almıştır.¹⁵¹ Konferans ismini gerçekleştirildiği şehirden almıştır. Konferans 14 Ağustos'ta başlamıştır fakat Winston Churchill dört gün öncesinde özel doktoru ve kalabalık bir heyetle şehre gelmiştir. Roosevelt ise Churchill'den bir hafta sonra gelmiştir. Kanada'da gerçekleşen bu konferans savaşın seyriyle alakalı gerçekleştirilen son büyük konferans olmuştur. Konferansın omurgasını Overlord oluşturmuştur.¹⁵² Overlord operasyonu bazı kaynaklarda doğrudan “D-day” olarak da anılmaktadır. Wehrmacht'ı Fransa'dan tamamen çıkarma kararına uygun olarak Normandiya kıyılarına yapılacak çıkarma İkinci Dünya Savaşı'nda Stalingrad Savaşı'ndan sonraki en önemli olaydır. Normandiya aynı zamanda birinci kısımda bahsedilen Alman savaş doktrinin değiştiği yerdir. Adolf Hitler, “Generalfeldmarschall” rütbesine yükseltmiş olduğu Erwin Rommel'i Normandiya kıyılarına göndererek Müttefik kuvvetlerini burada durdurmasını emretmiştir. Savaşın başından beri Alman kuvvetleri ilk defa statik savunma uygulamıştır. Normandiya Hattı/Duvarı da bu savunma için inşa edilmiştir. Overlord bir yıl sonra 1944 yılında D-day olarak hayata geçmiş ve harekâtın sorumluluğunu Amerikalılar üstlenmiştir. Reich Ordusu Müttefik kuvvetleri durdurmayı başaramamıştır. Konferansta kararlaştırıldığı üzere Normandiya Çıkarması başarılı olursa bir sonraki adım Amerikan birliklerinin Fransa'ya yerleşmesi ve Fransa üzerinden Almanya içlerine doğru ilerlemesi takip edecekti. Savaş beklenildiği şekilde ilerlemiştir. Alman orduları için rüzgâr terse dönmüş Fransa'yı işgal ettikleri hatlardan bu sefer tam tersi yöne doğru yani anavatanlarına doğru geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Diğer gündem konusu ise “Duçe”siz İtalya'yı biran önce teslim almak.¹⁵³ Quebec Konferansı'nda Japonya'nın durumu da görüşülmüştür. Pasifik Okyanusu'nda üstünlüğü ele geçirmeyi ilk önceliği sayan Amerikan Ulusal Donanması, Japon Kraliyet Donanması ile sıcak savaşa girmek konusunda merkezi hükümete baskı yapmaktaydı. Bu konuda Amerika masada ısrarcı olsa da diğer ülke liderleri bu kanala güç aktarmayı gereksiz bulmuşlardır.

Türkiye, Amerika'nın Quebec Konferansı'nda Japon donanmasına ortak saldırılar gerçekleştirilmesi konusundaki ısrarının arkasındaki sebebi erkenden fark etmiştir. Amerika'da o sırada askeri kanat ile politik kanat arasında karar birliği mevcut değildi. Başkan ve bürokratları, ordunun önceliklerini anlıyor, ordunun taleplerini dinliyor fakat

¹⁵¹ Falih Rıfkı Atay, *Çörçil ve Ruzvelt gene görüştüler*, Ulus Gazetesi, 13 Mayıs 1943, (Atay, Çörçil ve Ruzvelt Gene Görüştüler, 1943)<https://www.gastearsivi.com/gazete/ulus/1943-05-13/1>, (erişim 18.12.2022).

¹⁵² Almanya'ya karşı başlatılan Pasifik Çıkarması'nı da kapsayan operasyondur.

¹⁵³ Falih Rıfkı Atay, *Kebek toplantıları*, Ulus Gazetesi, 22 ağustos 1943, <https://www.gastearsivi.com/gazete/ulus/1943-08-22/1>, (erişim 18.12.2022).

bu talepleri masada diğer müttefik ülkelere onaylatamıyorlardı. Bu da iki kuvvet arasındaki boşluğu derinleştirmekteydi. Kendi bürokrat ve askeri kademelerinde atamalarını benzer bir boşluk oluşturmayacak şekilde gerçekleştiren İnönü, savaş sürecinde yönetimde söz sahibi tüm grupları bir arada tutmuş ve hepsine başarıyla başkanlık etmiştir. Türkiye savaş sürecinde yalnızca dış politikasında değil aynı zamanda iç siyasetinde de realist davranarak dönemin gereklerine uygun hareket etmiştir. Türk devlet adamlarının sebep değerlendirmesi gibi sonuçlar üzerine de değerlendirmeleri olmuştur. Olacakları önceden gören İsmet Paşa, Pasifik Okyanusu'nda Japon Kraliyet Donanması'yla mücadele konusunda ısrarı karşılıksız kalan Amerika'nın tek başına Japonların üzerine hücum etmesinin sonuçlarını analiz etmiştir. Tek başına vereceği mücadeleden tek başına galip çıkacak olan Amerika'nın savaş sonrasında Japonya üzerinde tek tasarruf hakkı olan devlet olması da normaldir. Amerika kendi zaferinin getirilerini kimseyle paylaşmamıştır. Amerika'nın diğer amacı da Çin tarafından olabildiğince yorulmuş olan Japonya'ya denizde son darbeyi vurarak, zaferi sahiplenmektir. Böylece işgale uğramış ve müttefik yardımına muhtaç olmuş olan Çin'in, Amerika'nın Japonya talepleri karşısında istekleri sınırlı olacaktı.

Quebec Konferansı'nın bir başka özelliği de Almanya'ya karşı olan tüm ülkeleri sistemli olarak birleştirecek konferans olmasıdır. Yukarıdaki konferansların bazılarında Sovyetler Birliği davet edilmiş olsa da ilk defa bu konferansta artık her oturum da Sovyetler Birliği'nin de masada olması kararlaştırılmıştır. Bundan sonraki konferanslar artık sadece Roosevelt ve Churchill buluşması olmayacak ikiliye Josef Stalin de eklenecektir. Kararın tatbiki ise Tahran Konferansı'nda olacaktır.¹⁵⁴

5.2.1. Quebec Konferansı'nın Türkiye Açısından Önemi

Türkiye Quebec Konferansı'ndan Tahran Konferansı'na kadarki süreci yakından takip etmiştir. Batı ile iyi ilişkiler geliştiren bir Sovyetler Birliği savaş sonrası dünyada Türkiye için tehlike oluşturabilecekti. İngiltere ve Amerika'nın taleplerine olumlu yaklaşan bir Rusya, günün sonunda iyiliğe karşı iyilik isteyebilir; Türkiye'nin doğu kısımlarını işgal girişimine onay bekleyebilirdi. Daha da kötüsü batılı devletler de Sovyetler Birliği'nin kendi isteklerini onaylamasına jest olarak bu isteğini onaylayarak Türkiye'yi Sovyetler Birliği'ne karşı yalnız bırakabilirlerdi. Realist yaklaşımın gereği olarak dengeleri korumak üzerine kurulu Türk Dış Politikası bu riski göze almayarak,

¹⁵⁴ Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, s. 189.

Sovyetler'e karşı batılı güçleri kullanma kozundan kaybetmemek için İngiltere ile yakınlaşmaya başlamıştır.

6. YENİ DÜNYA DÜZENİ İLE İLGİLİ KONFERANSLAR

Moskova Konferansı'na giden süreçte müttefikler arasında ayrılık ve olası barış antlaşmaları söz konusu olmuştur. Savaş sürecinde İngiltere'yi Luftwaffe sayesinde bombardımana tutan Hitler'in isteğinin yılgın İngiliz halkının baskısıyla Churchill'in barış antlaşması imzalamaya mecbur kalmasını sağlamak olduğu gibi Stalin de benzer bir arayış içine girmiştir. Pearl Harbor Baskını sonrasında savaşa giren Amerika ile birlikte savaşın seyri değişmiştir. Birinci kısımda bahsedilen yalnızlık politikasını terk eden ABD Mihver grubu'na karşı Sovyetler Birliği ile yan yana savaşa girmiş gözükmekteydi. 3. Reich doğudaki devin yanı sıra batıda da yıpranmamış ve savaşa yeni dâhil olmuş olan ABD ile mücadele etmek zorunda kalmıştır.

Almanya'nın müttefiki Japonya ise Barbarossa Harekâtı'nı gereksiz buluyor ve Amerika konusunda Almanya'nın daha saldırgan olmasını bekliyordu. Japonya İmparatorluğu, kendi işgal sahasında elde ettiği toprakları kaybetmek istemiyordu. Bu yüzden Sovyetler ve Reich'in barış antlaşması imzalamasını istiyordu. Böylece Sovyetler Birliği toprakları yerine Mihver'in tüm desteği Japon Ordusu'na akacak ve Amerika karşısında ele güçlenecekti. Bu yüzden Sovyetler Birliği ile Almanya arasında arabuluculuk yapmaya çalıştığı dönemler olmuştur. Amerikan kamuoyu ise Japonya'nın savaş ilanı olmadan deniz birliklerine yaptığı saldırıdan ötürü Japonya'ya karşı savaşma isteğinde olmasına karşın Almanya ile savaşmak istemiyordu. Amerikan sermaye sahipleri de hükümeti bu konuda yalnız bırakmıştır.

Mihver karşısındaki grupta ise güvensizlik söz konusuydu. Sovyetler Birliği kendisiyle ideolojik olarak zıt olan kapitalist ülkelerle işbirliği yapmayı geçici mecburiyet olarak görüyordu. Quebec Konferansı'nda Sovyetler Birliği'nin de artık konferanslara dâhil edilmesi kararının alınması da bu güvensizliği gidermek içindir. Moskova Konferansı'na kadar Sovyetleri, Amerika ve İngiltere'den uzaklaştıran iki temel etken vardı. İlk sebep dışarı ikinci sebepten iç politika ile ilgili endişelerden kaynaklanmaktaydı. Batılılar ikinci cephenin açılması kararı alınmış olmasına rağmen bu cepheyi açmakta ayak sürüyorlardı. Bu durumda mevcut Alman kuvvetleri güçlerini pay etmek zorunda kalmadan saldırıyı tamamen Rus topraklarına yönlendirebiliyordu. Sovyetler Birliği batılıların ikinci cephe açmayarak Kızıldere'nin Almanya karşısında yıpranmasını istedikleri düşüncesindeydi. Böylece savaş sonunda gücü tükenmiş bir Rusya'dan masada istediklerini almak daha kolay olacaktı. İkinci sebepse Amerika'nın Sovyetler Birliği'ne yapacağı yardımlarda ağır hareket etmesidir. Almanya karşısında

kaynakları hızla tükenen ve insan gücünün büyük kısmını silah altına almış bulunan Sovyetler Birliği aynı zamanda silah ve ekipman yoksunluğu da çekmekteydi. Stalin ve bazı üst rütbeli subaylar bu durumun batılıların bir oyalama hamlesi olduğunu düşünmekteydi. Yılgınlık içindeki Sovyet halkı ve imkânsızlıklar yüzünden Alman Ordusu'na karşı başarısız olduğu için cezalandırılma korkusu yaşayan askeri kanat birlik olup Stalin'e karşı bir darbe gerçekleştirebilirdi. Bu korkular ve yukarıda açıklandığı gibi Japonya'nın arabuluculuk çabasının da etkisiyle Sovyetler Birliği, 3. Reich'a karşı barış antlaşması imzalamaya sıcak bakmaya başlamıştır.¹⁵⁵

Fransa ise savaş sonrası dönemde tıpkı Birinci Cihan Harbi'nde olduğu gibi Almanya'nın kısıtlayıcı hükümler içeren bir barış antlaşması imzalamaya mecbur bırakılmasını istiyordu. Amerika'nın tüm Avrupa kıtası için savaşın etkilerini ortadan kaldırmak ve hızlı bir toparlanma süreci başlatmak için yapmayı planladığı yardımlar konusunda da Fransa fikir ayrılığı yaşamıştır. Yapılacak yardımların Fransa'nın tasarrufuna bırakılmasını ve diğer ülkelere göre kendisine daha fazla yardım yapılmasını isteyen Fransa, Almanya konusunda ise yardım yapılması taraftarı değildi. Böylece kendisini Avrupa'nın hamisi konumuna sokmayı isteyen Fransa, İngiliz ve Amerikan yetkilileri ile anlaşamıyordu.

¹⁵⁵ Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarih, s. 391-405.

Şekil 7. Türk basınında "yeni dünya nizamı"nın başlangıcı olarak San Francisco Konferansı'nın duyurulması. (Akşam-26 Nisan 1945)

6.1. Yeni Dünya Düzeni ile İlgili Konferansların Türkiye Açısından Önemi

Durumları yakından takip eden Türkiye, Hatay Sancak Meselesi'nden beri Fransa ile ilk defa bu kadar yakınlaşmıştır. Türkiye, Fransa ile diplomatik açıdan yakınlaşıırken, askeri açıdan konumunu korumayı tercih etmiştir. Fransa'nın savaş sonrası dönemde ekonomik yardım almaya kararlı olduğunu bilen Türkiye; Fransızlar'ın isteğinin gerçekleşmesi durumunda olası Fransız yardımını garantilemek istemiştir. Bunu yaparken de Fransa tarafından askeri destek talebinin olmasından çekince duydukları Türk yetkililer her fırsatta savaşa girmek konusunda Türkiye'nin kararlılığını yenilemişlerdir. İkinci Cephe'nin açılması ise Türkiye'nin istemediği bir durumdur.

Almanya'nın Sovyetler coğrafyasında tamamen yıpranmasını aynı zamanda da Kızılordu'nun Whermacht karşısında erimesini isteyen Türkiye için; en ideal durum Alman-Rus savaşının devam etmesiydi. Böylece hem savaşa girme konusunda baskı uygulayan 3. Reich hem de Türk toprakları için işgal tehdidi barındıran Sovyetler Birliği kan kaybedecekti. İki olası rakip çekişme içindeyken Türkiye hem zaman hem de güç kazanmış olacaktı. Alman yenilgisinin neredeyse kesinleştiği bu dönemde Türkiye, batıya yakınlaşmaya başlamış fakat denizi en az hasarla geçmek adına fırtınanın iyice dinmesini beklemekte kararlı olmuştur. Bu durum da birinci kısımda bahsedilen İsmet Paşa'nın ihtiyatlı kişiliğinin Türk Dış Politikası'na bir yansımasıdır.

6.2. Moskova Konferansı

Yukarıda anlatıldığı üzere Sovyetler Birliği'nin Almanya ile barış yolunu tutmasından kaygılanan Amerika ve İngiltere'nin öncülüğünde Moskova Konferansı gerçekleşmiştir. Moskova Konferansı'nı diğer konferanslardan ayıran özelliklerden biri tıpkı Washington Konferansı gibi savaşan taraflardan birinin başkentinde gerçekleşmiş olmasıdır. Diğer özelliği ise liderler düzeyinde bir toplantı yerine dışişleri bakanlarının bir araya gelmiş olmasıdır. Konferansın amacı Stalin'in batılılara duyduğu güvensizliği ortadan kaldırmak ve Kızılordu'nun Wehrmacht ile savaş durumunu sürdürmesini sağlamaktır. Amerika'yı temsilen Dışişleri Bakanı Cordell Hul ve İngiltere'yi temsilen Dışişleri Bakanı Anthy Eden katılmıştır. Ev sahibi ülkeyi ise dış işleri bakanı Stalin'den doğrudan talimatlar almış olan Molotof temsil etmiştir. Necmettin Sadak'ın Akşam Gazetesinde yazdığına göre Sovyetler Birliği'nin konferanstan beklentisi ikinci cephenin biran önce açılmasının kararlaştırılmasıdır¹⁵⁶. “ İkinci nokta ise Rusya'nın Garp hudutları meselesini tartışmayacak olmasıdır.”¹⁵⁷

Moskova Konferansı'nda ilk defa savaş sonrası dünya düzenini görüşmek üzere üç ülke bir araya gelmiştir. Bu bakımdan konferans Almanya'ya karşı bütünleşmeyi temsil eden ilk toplantı niteliğindedir. Üç ülkenin de Almanya'nın net yenilgisi gerçekleşinceye kadar savaşmakta kararlı olduklarını açıklamaları olası bir barışın gerçekleşemeyeceğini göstermiştir. 19-30 Ekim tarihleri arasında gerçekleştirilen konferansta Amerika istediği sonucu almıştır. Sovyetler Birliği 3. Reich ile savaş durumunun süreceğinin garantisini vermiştir. Sovyetler Birliği aynı zamanda daha önceki toplantılarda kurulması kararlaştırılan Milletler Cemiyeti benzeri bir oluşumu

¹⁵⁶ Necmettin Sadak, *Moskova konferansının konuşacağı meseleler, varabileceği neticeler*, Akşam Gazetesi, 26 Ekim 1943, <https://www.gastearsivi.com/gazete/aksam/1943-10-26/1> , (erişim 18.12.2022).

¹⁵⁷ Necmettin Sadak, *Sovyet Rusya ve Müttefikler kaynaklarından gelen haberlere göre Moskova Konferansı*, Akşam Gazetesi, 19 Ekim 1943, <https://www.gastearsivi.com/gazete/aksam/1943-10-19/1> , (erişim 18.12.2022).

destekleyeceklerini açıklamıştır.¹⁵⁸ Bu konuda üç devlet savaş sonrasında barışın korunması ve daimi kılınması için oluşturulacak örgüte Çin'in de dâhil edilmesi konusunda anlaşmışlardır. Savaştan sonra Avusturya'nın akıbeti de taraflarca görülmüş ve Almanya'dan koparılması kararlaştırılmıştır. Savaş sonrası dünyasında sömürge ülkelerinin bu dört devlet arasında paylaşılması ve himaye edilmesi eğer gerek görülürse Fransa'nın da sömürgeler konusunda söz sahibi olması kararlaştırılmıştır. Konferansta Sovyetler'in Türkiye konusunda da istekleri olmuştur. Amerikan ve İngiliz temsilciler bu istekleri zamana yayarak daha kesin sonuçlar alınacağı konusunda Rus yetkilileri yatıştırmıştır.

6.2.1. Moskova Konferansı'nın Türkiye Açısından Önemi

Sovyetler Birliği, Türkiye'nin vakit kaybetmeden 3. Reich'a savaş açmasını istemiştir. İnönü'nün değerlendirmeleri ve tahmin ettiği Sovyet amelleri Moskova Konferansı'nda doğrulanmıştır. Molotof, Türkiye'nin biran önce savaşa girmemesi durumunda mevcut batı yardımlarının kesilmesini önermiştir. Aslında Stalin'in istediği her halükârda güçsüz bir Türkiye ile karşılaşmaktır. Türk Ordusu savaşa girerse büyük ölçüde yıpranacak ve kırılgan ekonomisi de bu durumdan olumsuz etkilenecekti. Böylece olası Sovyet işgali karşısında fazla direnç gösteremeyecekti. Öte yandan Türkiye savaşa girmezse aldığı yardımlar kesileceğinden ordusunu silahlandıramayacak ve ekonomik kalkınma çabaları da boşa çıkmış olacaktı. Bu durumda ilk senaryoyla aynı sonuç gerçekleşecek ve Türkiye Kızılordu işgali karşısında neredeyse savunmaz bir durumda kalacaktı. İnönü'nün tarafları birbirine karşı kullanma stratejisi, meyvelerini Moskova Konferansı'nda vermiştir. Batılılar, Türkiye'nin durumun farkında olduğunu bildiğinden Sovyet isteklerini kabul etmemiştir. Fakat net şekilde de geri çevirmemiştir. Alternatif tekliflerde bulunmamışlardır. Aslında İngiltere'nin çekincesi İnönü'nün Sovyetler Birliği'ne yakınlaşma hamlesi yaparak batıdan uzaklaşmasıdır. Bu durumu önlemek için hamle yapma çabasına girişmeleri durumundaysa Türkiye karşı hamle olarak beklenmeyi yapıp Almanya'ya kayabilir, Mihver saflarına desteğini sunabilirdi. Bu olasılığın gerçekleşmesi halinde Türk Boğazları Kriegmarine gemilerine açılabilir, Müttefik gemilerine kapatılabilirdi. Türk havaalanları ise Luftwaffe tarafından kullanılarak savaşın seyri bir anda değişebilirdi. Elbette ki İsmet İnönü ve bürokratlarının öncelikli amacı Türkiye'nin savaşa girmemesiydi fakat dönemin Türk Dışişleri ve Cumhurbaşkanı bu kozu çok iyi kullanmışlardır. Amerika ve İngiltere

¹⁵⁸ Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, s. 190.

Sovyetler'in Türkiye konusunda isteklerini kabul etmemişler şimdilik sadece Türkiye'den havaalanlarını kullandırmasını istemeyi önermişlerdir. Savaşa girmesinin istenmesini ise ilerleyen aylarda teklif etmeyi önermişlerdir. Bu teklif taraflarca kabul edilmiştir.

Şekil 8. Moskova Konferansı'nın Türk basınında duyurulması. (Ulus-20 Ekim 1943)

6.3. Kahire Konferansı

Toplantı Roosevelt, Churchill ve Çin Başkanı'nın katılımıyla gerçekleşmiştir. Bir kez daha savaş sonrası düzene ilişkin yapılan bir konferans üç lidere düşmüştür. Savaş

sonrası dünyasında barışın daimi kılınması için yetkili olması planlanan dört ülkeden biri olan Sovyetler Birliği Kahire Konferansı'nda masada bulunmamıştır. Bunun sebebi Stalin'in Japonya ile değişen ilişkileridir. Churchill'in, Stalin'in kendisinin katılmaması durumunda temsilcisini göndermesi teklifi de Josef Stalin tarafından reddedilmiştir. Toplantıya Stalin'in katılmaması ve Sovyetler Birliği'ni temsilen kimseyi göndermemesi aslında masada Çin'in bulunmasından ötürü olmuştur.¹⁵⁹ Denizden komşusu olan Japonya ile yakınlaşma süreci yaşayan SSCB, Çin ile aynı masada bulunarak bu durumun bozulmasını istememiştir. Çin'in katılımcı olarak çağrılmasının sebebiyse Roosevelt'in ısrarındır. Savaş sonrası oluşacak yeni dünya düzeninde doğuda Japonya'yı baskılayacak Çin varlığı, Pasifik Okyanusu'nda Amerika'yı rahatlatacaktı. Winston Churchill ise Amerika ile aynı fikirde olmamıştır. Çin'in masada olmasının toplantıları verimsiz kıldığı düşüncesindeydi. Kahire Konferansı'nda İngiltere ve Amerika'nın öncelikli tehdit tanımlarının aynı olmadığı görülmüştür. İngiltere için öncelikli halledilmesi gereken konu; Dunkring'de neredeyse İngiliz güçlerini tamamen imha etmek üzere olan Herr ve İngiltere'yi harabeye çeviren Luftwaffe'nin varlığıdır. İngiltere masada kendi önceliklerinin ikinci plana itildiğini düşünerek konferanstan ayrılmıştır. Fransa ise "Almanya'nın mutlak yenilgisi ve kısıtlanması" konusunda İngiltere ile aynı fikirde olmasına karşın, savaş sonrası dünya düzenini şekillendirmesi planlanan dört ülkeden birisi olarak görülmemesini kabullenemiyordu. Amerika'yla kısmen ayrılık yaşayan İngiltere'nin durumunu fark eden Fransa bu durumu fırsat bilerek Churchill ile temsilciler yoluyla iletişim kurmaya çalışmıştır. Konferansta genel olarak savaş sonunda Japonya'ya sunulacak şartlar ve Japonya'nın işgal ettiği Çin topraklarının akıbeti görüşülmüştür. Bu görüşme Birinci Kahire Konferansı adını almıştır. 22 Kasım'da başlayan konferans 26 Kasım 1943 tarihinde sona ermiştir.

6.3.1. Kahire Konferansı'nın Türkiye Açısından Önemi

Konferansta genel olarak Türkiye'yi yakından ilgilendiren bir karar çıkmamıştır. Türk yönetiminin endişesi konferansa katılmayan SSCB'nin Almanya ile anlaşma yoluna gitme ihtimali olmuşsa da bu korkunun yersiz olduğu anlaşılmıştır. Türkiye'nin temel çekincesi Japonya İmparatorluğu ile ilişkileri iyileşme gösteren Sovyetler Birliği'nin, Japon arabuluculuğunda Almanya ile anlaşma ihtimali olmuştur. Molotof'un Moskova Konferansı'nda savaş halinin devam edeceğini garanti etmiş olması Türkiye'yi bu senaryo üzerinde durmaktan alıkoymuştur.

¹⁵⁹Kamuran Gürün, *Savaşın Dünyası ve Türkiye 1939-1945*, İstanbul: Tekin Yayınevi, 2000, s. 330- 341.

6.4. Tahran Konferansı

Kahire Konferansı'nda hazır bulunmayan SSCB'nin savaş sonrası düzeni ile ilgili görüş ve beklentilerinin de dile getirilmesi için Kahire Konferansı'ndan iki gün sonra Tahran Konferansı gerçekleşmiştir. Masada yine üç ülke olmuştur. Bir önceki konferansta bulunmayan Sovyetler Birliği katılım sağlarken bu sefer de Çin temsilcileri eksik olmuştur. Bu konferans da liderler düzeyinde bir konferans olmuştur. 28 Kasım 1943'te başlayan konferans 6 Aralık 1943 tarihinde sona ermiştir.

Tahran Konferansı'nda SSCB'nin istekleri taraflarca görüşülerek orta yol bulunmaya çalışılmıştır. Stalin, savaş sonrası düzende dört büyüklerden biri olması kararlaştırılan Çin Devleti ile derin ayrılıklar yaşamaya başlamıştır. Rusya'daki Komünist Parti içindeki ayrılıkçıların Çin tarafından destek görmesini kabul edemeyen Stalin, ilerleyen dönemlerde haklı çıkacak ve 1950'li yıllarla beraber iki komünist ülke arasındaki ilişkiler giderek bozulacaktır. Çin-Sovyet çekişmesinde, Sovyetler Birliği'nin, Japonya ile ilişkilerinin düzelmesi de etkili olmuştur. Bu uyum Japonya'ya karşı savaşın hızlandırılmasını isteyen Amerika ile de Sovyetler Birliği'nin fikir ayrılığı yaşamasına sebep olmuştur. Konferansta Sovyetler Birliği hâlen ikinci cephenin açılmamış olmasını hatırlatmış ve ikinci cephenin açılması konusunda ısrar etmiştir. İkinci cephenin açılması için Mayıs veya Haziran 1944 tarihi uygun bulunmuştur. Alman Ordusu'nu Balkan coğrafyasında baskılamak isteyen Churchill ikinci cephenin Balkanlar'da açılmasını önermiştir. Stalin Doğu Avrupa için farklı planları olduğundan bu öneriyi direkt reddetmiştir. İkinci cephenin Balkanlar'da açılması ihtimali İsmet İnönü'yü tedirgin etmekteydi; Romanya'nın enerji hatlarını vurmak için Müttefikler bir kez daha Türkiye'den havaalanlarını kullandırmasını isteyebilirdi. Türkiye, savaşın içine çekilerek bir anda savaşan taraflardan birine dönüşebilirdi. Bu konuya aşağıda ayrıca değinilmiştir. Savaş sonrası oluşturulacak dört ülkeden teşkil örgüt için de Sovyetler Birliği fikir ayrılığı içerisinde olmuştur. Savaş'ın ertesinde dünya barışının kalıcı olarak sağlanması için bir yapı oluşturulmasına sıcak bakan Sovyetler, kurucu ülkeler arasında dördüncü ülke olarak Çin'in bulunmasına itiraz etmiştir. İngilizler'in ikinci cephenin Balkanlar'da açılması teklifini reddeden Ruslar'ın, Çin'in olmadığı bir teşkilat teklifi de reddedilmiştir. Tahran Konferansı savaş sonrası düzenle ilgili toplanan devletlerin karşılıklı birbirlerinin isteklerini reddettiği ilk konferans olmuştur.

Moskova Konferansı ile Tahran Konferansı'nın ortak noktası her iki konferansta da sürgün durumdaki hükümetler ve mülteci sorunları üzerinde anlaşmaya varılamamış olmasıdır. Moskova Konferansı'nda açıklığa kavuşturulamayan "Polonya Meselesi" bu

konferansta da netleştirilememiştir.¹⁶⁰ İşgal altındaki Polonya'nın savaştan önceki meşru hşkşmeti Londra'daydı. Sovyetler Birliği bu hşkşmeti tanımak istemiyordu. İngiltere ise savaş sonrası dşzende zor zamanlarda himaye ettiği bir Polonya Hşkşmeti'nin kendileri için yakın bir mşttefik olacağını dşşşnşyordu. Sovyetler Birliği'nin Polonya yaklaşımının altında, savaşın başında 3. Reich ile birlikte Polonya'yı işgal etmiş fakat şimdi Reich'a dşşman olmaları yatmaktaydı. Mşlteci durumundaki Polonya Hşkşmeti de SSCB'ye karşı gşvensizlik yaşıyor ve bu gşvensizlik Stalin'le masaya oturan İngiltere'ye yşnelmeye başlıyordu. Polonya kamuoyuysa bu dşnemde ikiye bşlşnmşş durumdaydı. Halkın bir kısmı sşrgşn hşkşmeti meşru sayıyor fakat işgal altında oldukları için tepkilerini dile getiremiyordu. Diğer kısım sa Sovyetler Birliği'ne ve komşnizme duyduğu şfke sebebiyle Alman yanlısı bir tavır takınmış durumdaydı.

¹⁶⁰ İkinci Dşnya Savaşı başında SSCB, 3. Reich ile ortaklaşa şekilde Polonya'yı işgal etmişti. şimdi Rus-Alman ortak işgalinden canlarını kurtaran hşkşmet, İngiltere'deydi. Kendilerini işgal eden Rusya'ya karşı zıt politikalar izleyecek olan bir Polonya Hşkşmeti'ni, Stalin tanımak istemiyordu.

Şekil 9. Tahran Konferansı kararlarının halka duyurulması. (Akşam-7 Aralık 1943)

6.4.1. Tahran Konferansı'nın Türkiye Açısından Önemi

Müttefik Ülkeler Türkiye'nin savaşta girme konusunda acele etmesini istemiştir. Konferansta Türkiye'nin durumu ayrıca ele alınmış ve konferansa katılan ülkelerin tamamı Türkiye'ye savaşta girmesi için baskının artırılmasında hemfikir olmuştur. Buna karşın masadaki ittifak görüntüsü, masadan kalkınca kendisini güvensizlik bulutu içinde bulmuştur. Gereğinden fazla baskının Türkiye'yi Sovyetler Birliği'ne iteceği çekincesinin yanı sıra "Türkiye'nin Almanya karşısında hangi ülkeye daha yakın

olacağı” sorunu da baş göstermişti. Churchill, Türkiye savaşa girecekse -ki kararlaştırıldığı üzere girmeliydi- bunun İngiltere güvencelerinin etkisinde olmasını istiyordu. Bu yüzden alınan kararları Türkiye’ye tebliğ etmek genelde Churchill tarafından gerçekleşmiştir. Tahran Konferansı sonrasında da Churchill, İsmet Paşa ile görüşmek istemiştir. Tahran Konferansı’nın ardından Amerika ve İngiltere İkinci Kahire Konferansı olarak bilinen konferansı tertip etmişlerdir. Bu dönemde Türkiye, uluslararası arenada kendi kararlarının ağırlığının arttığının farkına varmıştır. İkinci Kahire Konferansı’nda, İngiltere Başbakanı Winston Churchill, Türkiye’nin savaş sonrası düzen için kazanan tarafta yer almasını istediğini belirterek bu yüzden savaşa girmesi konusunda ikna etmeye çalışmıştır. Fakat Türkiye’nin o dönem dış politikasındaki karar vericiler, İngiltere’nin sırf Türkiye’yi yanlarında görmek istediği için böyle bir teklifle gelmeyeceğinin bilincindeydiler. Duygusallıkla karar almak yerine realist çözümlerle yürümeyi tercih eden İnönü ve kabinesi, İngiltere’nin savaşa girme teklifini bir kez daha reddetmiştir. Aynı zamanda Winston Churchill, Tahran Konferansı’nın hemen öncesinde Stalin’e bir mektup göndermiştir.

Mektubun içeriği İsmet İnönü’nün İkinci Dünya Savaşı’na girmesi konusunda ikna edilmesi hakkındaydı.

6.5. Ara Değerlendirme

İkinci cephenin açılması konusunda Moskova Konferansı’nda taraflar kısmen anlaşmıştır. Cephenin açılma tarihi taraflarca kararlaştırılmıştır. Stalin’in batılılara duyduğu güvensizlik giderilmiştir. Batılıların ise olası Rus-Alman barış antlaşmasının gerçekleşmesi korkusu aşılmıştır. Tarihi konusunda anlaşmaya varılan ikinci cephe için bu sefer de yeri konusunda bir karar ayrılığı doğmuştur. Ruslar’ın ve İngilizler’in istekleri çakışmıştır. Stalin; Kızılordu, Wehrmacht’ı püskürtüyor olsa da Alman korkusu yaşıyordu. Doğu Avrupa üzerinden gelecek bir Alman saldırısına karşı kendisini korumasız hissediyordu. SSCB, Almanya’nın tam yıkıma uğramasını istiyordu. Bu yıkımın da Alman anavatanına en yakın yerden başlamasından yanaydı. Stalin kendi topraklarının güvence altında olması ve Doğu Avrupa üzerinden Sovyet topraklarına bir saldırı olmamasını garanti altına almak için ikinci cephenin 3. Reich’a en yakın noktadan açılmasını istiyordu. İngiltere ise savaş sonrası düzende küresel bir güç olmak için, Sovyetler Birliği’nin şu andaki savaşı fırsat olarak kullandığını düşünmekteydi. Churchill’e göre Sovyetler Birliği Balkanlar’a tek başına girerse savaş sonunda bu bölgeden ayrılmayacaktı. Churchill, Sovyet yönetiminde bir Balkan Coğrafyası istemiyordu. Bu yüzden Sovyetler’in isteğine karşı çıkmıştır. Tarafların uzlaşmaya vardığı

tek konu Almanya'nın tamamen ezilmesi için el birliği ile gayret edilmesi konusu olmuştur. Konferansın resmi beyannamesinde aynı zamanda dünya barışı ve gelecekte olası savaşların engellenmesi konuları da yer almıştır. Türk basınında bu barış söylemleri net karşılık bulmamıştır. Emin Yalman gazete yazılarında bu barış söylemlerinin Birinci Cihan Harbi'nin sonunda galip devletlerin söylemleriyle aynı olduğunu hatırlatıyordu. Tebliğın başında bir ulusu her alandan amansızca ezmekten söz edildikten sonra dünyanın tüm ülkelerine barış getirileceği sözleri Türk kamuoyunda inandırıcı bulunmamıştır.

6.6. İkinci Kahire Konferansı

İkinci Kahire Konferansı'nın Türkiye için diğerkonferanslardan farkı: bu konferansta Türkiye için alınacak kararlar ve Türkiye'nin savaşa girip girmeme durumu, Türkiye masadayken görüşülmüştür. Savaş sonrası oluşacak düzende kendisini küresel bir aktör olarak konumlandırmak isteyen Türkiye, artık masada olmaktan hoşnut olmuştur. Bir önceki dünya savaşında Almanya ve Avusturya'nın kuklası olmaktan öteye gidemeyen ve İttihat Terakki gibi hayalperest bir kadronun keyfiyetiyle yıkıma sürüklenmek, kendi savaşı olmayan bir mücadelede boğularak yok olmak yerine artık savaş sonrası düzeni belirleyecek olan küresel güçlerle aynı masada olmak Türkiye'nin savaş dönemindeki karar alıcılarının bir zaferidir.

Şekil 10 İkinci Kahire Konferansı'nda Roosevelt, İnönü, Churchill.

6.6.1. İkinci Kahire Konferansı'nın Türkiye Açısından Önemi

Realist dış politika yaklaşımı ve İnönü'nün denge politikası, imparatorluktan arda kalmış genç, tecrübesiz, güçsüz Türkiye'yi, kararların alındığı masada kendi sözünü söyleyebilecek küresel bir aktöre dönüştürmüştür. Bu değişim Türkiye'nin dış politikasında bir değişim yaratmamıştır. İnönü yine realist davranarak İnönü ve Roosevelt'in savaşa girme teklifini reddetmiştir. Bu reddetme doğrudan olmamıştır. İnönü, savaşa girmek için Türk Ordusu'nun ihtiyaç duyduğu silahlardan bahsetmiştir. İnönü İngilizlerin asıl isteğini anlamıştır. İkinci Kahire Konferansı'nın Türkiye özelindeki amacı; Balkanlara yapılacak büyük harekât için Türkiye'de askerî üstler elde etmektir. Türkiye eğer İngiliz uçaklarına askeri üst sağlarsa, bu durum Türkiye'nin artık resmen Müttefik Devletler safında İkinci Dünya Savaşı'na dâhil olduğu anlamı taşıyacaktı.¹⁶¹ İkinci Kahire Konferansı'nın bir diğer farkı da Türkiye'yi savaşa sokmak

¹⁶¹ Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, s. 192-193.

isteyen Müttefik Devletler'in bu isteğini iletmek için yalnızca İngiltere Başbakanı Winston Churchill değil aynı zamanda Amerikan Başkanı Roosevelt de talepte bulunmuştur.

Şekil 11. İkinci Kahire Konferansı'nın Türk dış politikasındaki etkilerinin basında yansımaları. (Cumhuriyet-12 Aralık 1943)

6.7. Dumbarton Oaks Konferansı

Bu konferans ismini Müttefik liderlerin buluştuğu Dumbarton Oaks Şehri'nden almıştır. 1944 yılının Ağustos ayında yapılan toplantıda Kahire Konferansı gibi

gündemin büyük bölümünü savaş sonrası düzen oluşturmuştur. Oluşturulacak devletler birliğinin temel hatları üzerine fikirler tartışılmıştır. Savaşı önleyemeyen Milletler Cemiyeti oluşumunu analiz eden Müttefik Devletler “Birleşmiş Milletler” örgütünü kurmaya karar verdiler. Bu örgüt uluslar üstü bir yapıda olacaktı. Devletlerin birleşiminden müteşekkil bir büyük devlet gibi tasarlanan Birleşmiş Milletler’in, her devletin olduğu gibi bir Anayasası olması konusunda karar birliğine varılmıştır. Bu anayasanın içeriği ve kapsayıcılığı konusundaki görüşmeler de Dumbarton Oaks Konferansı’nda görüşülmüştür. Konferansta yeni kurulacak uluslar üstü örgütün anayasası konusunda birçok konuda anlaşmaya varan devletler, oluşumun “Güvenlik Konseyi” adı verilen kısmıyla ilgili anlaşmazlık yaşamışlardır. Birleşmiş Milletler konusu kaba hatlarıyla çözüme kavuşmuştur. Sorunlu kısım olan “Güvenlik Konseyi” konusunun görüşülmesi ise Yalta Konferansı’na ertelenmiştir.¹⁶² Dumbarton Oaks Konferansı savaş sürecindeki diğer konferanslara kıyasla diplomatik nitelikte konferans sayılabilir. Çünkü savaş sonrası düzene ilişkin askeri konular genel olarak Yalta Konferansı ve Qubec Konferansı’nda ele alınmıştır. Geriye kalan sivil konuların görüşülmesi ise daha çok Dumbarton Oaks’ta gerçekleşmiştir. Yalta Konferansı’na giden süreçte Quebec Konferansı’nda bir araya gelen Müttefik Devletler daha çok Amerika’nın Pasifik konusunda istekleri ve Japonya’ya karşı savaşta kararlılık konusunda görüşmüşlerdir.

6.8. Moskova Konferansı (Ekim 1944)

Almanya’nın kaybetmesi olasılığının güçlenmesiyle birlikte Amerika, İngiltere ve Rusya arasındaki görüşmelerin sayısı da artmıştır. Müttefik liderler ve dışişleri bakanları ikinci defa SSCB’nin kalbine seyahat ederek İkinci Moskova Konferansı için bir araya gelmişlerdir. İkinci Moskova Konferansı’nda tarafların yani İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri ve SSCB arasındaki güvensizlik ve savaş sonrası düzene ilişkin hegamonik kuşkular tekrar su yüzüne çıkmıştır. İkinci Moskova Konferansı’nda Churchill ve Stalin’e dışişleri bakanları da eşlik etmiştir.¹⁶³ Konferans aslında İngiltere’nin “Komünist bir Doğu Avrupa” korkusunu dile getirdiği bir görüşme olmuştur. Wehrmacht’ın püskürtülmesini takiben Kızılordu Polonya’nın doğu bölgesini de işgal etmiştir. Bu bölgenin özgürleştirildiğini iddia eden Moskova yönetimi kendisine bağlı kukla bir yönetim kurarak Polonya’nın doğusunu bu yönetime devretmiştir. İngiltere bu durumu yakından takip ederek Avrupa’nın doğusunun Sovyet

¹⁶² Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, s. 193.

¹⁶³ Gürün, *a.g.e.*, s. 525.

hâkimiyetinde kalmasından duyduğu çekinceyi dile getirmek için Moskova Konferansı'na katılmıştır. ¹⁶⁴ İkinci Moskova Konferansı Avrupa ülkelerinin özgürleşmesi amacıyla yapılmış görünen fakat gerçekte ülkelerin paylaştırıldığı bir konferans olmuştur. Görüşmelerin sonunda Moskova Konferansı Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma “Yüzdeler Antlaşması” olarak adlandırılır. ¹⁶⁵ Bu şekilde adlandırılmasının sebebi konferans sonunda anlaşmaya varan tarafların Doğu Avrupa ülkelerini kendi hâkimiyet alanları olarak yüzdelik dilimler halinde paylaşmış olmasıdır.

6.8.1. Moskova Konferansı'nın Türkiye Açısından Önemi

Türkiye'ye komşu olan ülkeler de bu antlaşma sonucunda Sovyetler Birliği ve İngiltere'nin hâkimiyeti arasında paylaşılmıştır. Bulgaristan; İngiliz hakimiyeti %25 olarak belirlenirken Komünist hâkimiyet hakkı %75 olarak belirlenmiştir. Benzer şekilde Karadeniz'de de Romanya; yüzde 90 Sovyet etkisine bırakılmıştır. Türkiye'nin ege komşusu olan Yunanistan ise yüzde 90 İngiliz hâkimiyetinde kalmıştır. Türkiye bu paylaşımı yakından takip etmiştir. Yunanistan dışındaki komşularının Sovyetler Birliği'nin hâkimiyeti altında kalması Türkiye için tehdit oluşturmıştır. İsmet İnönü, Türkiye'nin artık Sovyetler Birliği ile birden fazla sınırdan komşu olunmuş olmasını, olası bir işgal girişimi karşısında müdafaa zafiyeti doğuracağı gerekçesiyle kaygılı bir şekilde takip etmiştir. Türkiye, hem Bulgaristan ve Romanya'dan hem de doğrudan Sovyetler Birliği'nden aynı anda başlayacak bir saldırıya karşı savunmasız durumda kalmıştır. Asker sayısı ve malzeme bakımından orduyu birden fazla müdafaa noktasına pay edemeyecek olan Türkiye Cumhuriyeti, Çakmak Hattı gibi statik savunmaya dayalı direnme stratejileri benimsemiştir. Bu sayede hem aktif askeri personelin en verimli şekilde kullanılması sağlanmış, hem de ekonomik açıdan savunma giderleri asgaride tutulmuştur.

6.9. Yalta Konferansı

Savaşın sonuna yaklaşırken Müttefik Kuvvetler için iki büyük olay Yalta Konferansı'nın toplanmasını tetiklemiştir. İlki Normandiya Çıkarması'dır. Müttefik orduları Normandiya kıyısında, Wehrmacht Birlikleri'ni mağlup etmiştir. Böylece harita üzerinde 3. Reich giderek daralmaya başlamıştır. İkinci gelişme ise Fransa'nın, Almanya'dan geri alınmış olmasıdır. Bu iki gelişme Almanya'nın savaşı kaybediyor olduğunun açık göstergesi olmakla birlikte, artık savaş sonrası dünyada yeni düzenin

¹⁶⁴ Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, s. 206-208.

¹⁶⁵ Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, s. 209-210.

galileri olarak Müttefik Devletler'in yeni planlamalara girişmesi gerekliliğini de doğurmuştur. Savaş sonrası düzenin görüşülmesi yanı sıra Yalta Konferansı'nın örtülü gündemi ise SSCB'nin, Japonya'ya savaş ilân etmesini kesinleştirmek olmuştur. Bu amaçlarla İkinci Dünya Savaşı'nın bitiş yılı olan 1945'in Şubat ayında üç büyüklerin yani İngiltere, SSCB ve Amerika'nın temsilcileri Yalta'da bir araya geldiler.¹⁶⁶ Yalta Konferansı genel olarak savaşın sonu olarak görülse de batılı kaynaklarda “barışın başlangıcı” veya “ savaş sonrası dönemin başlangıcı” olarak da isimlendirilmektedir.¹⁶⁷

Yalta Konferansı'nda, savaş boyunca yapılan görüşmeler meyvelerini vermiştir. Savaşın kazananı olmalarına ramak kalmış olan üç büyükler yani İngiltere, SSCB ve Amerika birkaç başlık haricinde birçok konuda anlaşmaya varmışlardır. Alınan kararların büyük çoğunluğu Rusya'nın lehineydi. Bunun sebebi Roosevelt'in savaş hakkında yanlış öngörülerinden kaynaklanmaktaydı. Bu konuya ileriki kısımlarda değinilecektir. Alınan kararlardan bazıları şunlardır:

- SSCB, doğudaki ortak düşman olan Japonya'ya karşı elini güçlendirmek dolayısıyla müttefiklerin güçlenmesi için Çin ile dostluk paktı imzalamalıdır.
- SSCB himayesinde bulunan Ukrayna'nın Birleşmiş Milletler nezdinde oy hakkının tanınması
- Aynı şekilde yine SSCB'ye bağlı bulunan Beyaz Rusya'nın da Birleşmiş Milletlerde söz sahibi olması. Bu son iki maddenin BM yapısını etkilediği unutulmamalıdır. Bu yüzden ileriki bölümlerde bu husustan tekrar bahsedilecektir.¹⁶⁸
- Boğazlar konusunda hariciye vekillerinin ayriyeten toplanarak ortak bir karara varması
- Amerika, Sovyet Rusya ve İngiltere'nin, 3. Reich'ın silahsızlandırılmasını ortaklaşa yürütmeleri.
- Bağımsızlığına tekrar kavuşan Fransa'nın De Gaulle liderliğinde, Almanya topraklarına asker sevk etmeye başlaması
- Savaşın başında şimdiki düşman olan 3. Reich ile ortaklaşa olarak SSCB tarafından işgal edilen Polonya'nın savaş sonrası durumu da Yalta Konferansı'nda görüşülmüştür.

¹⁶⁶ Coşkun Üçok, *Hukuk Fakültesi Öğrencileri İçin Siyasal Tarih (1789 – 1960)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 3. Baskı, 1980, s. 286.

¹⁶⁷ Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, s. 193.

¹⁶⁸ Önceki toplantılarda, BM'de hangi devletlerin veto yetkisine sahip olacağı büyük yer tutmuş ve bir türlü sonuca varılamamıştır.

Almanya'nın teslim olmasının ardından (savaşın gidişatı 3. Reich'in teslim olacağını gösteriyordu ve daha önceki konferanslarda kararlaştırıldığı üzere bu teslimiyet koşulsuz ve şartsız olacaktı) Kızılordu'nun, Japonya'ya savaş açması. Burada önemli olan husus; Bu kararın, fiili olarak Japon Ordusu tarafından işgal edilmiş bulunan Kuril Adaları'nın Japonlar çekildikten sonra tekrar Rusya hâkimiyetine bırakılacağı kararı ile desteklenmiş olmasıdır. Yukarıda sözü edilen Roosevelt'in savaş hakkında yanlış öngörüsünün bir sonucu olarak örneklendirilebilecek bu durum SSCB'nin savaş sonrası dünyada elini güçlendirmiştir. Benzer şekilde Rusya'nın Çin ile yakınlaşmasının da önünün açılması, Amerika hanesine yazılan eksi puan olarak okunabilir.

Yalta Konferansı'ndan önceki konferanslarda savaş sonrası dünya düzeninin sağlanması için bir üst organ oluşturulması konusunda anlaşmaya varılmış (BM) fakat bu oluşumdaki veto yetkisi konusunda büyük devletler bir türlü anlaşmaya varamamıştır. Nihayet bu konuda Yalta Konferansı'nda bir ortak karara varılmıştır. Veto yetkisinin hangi devletlerde olacağı konusu "üç büyüklere" veto yetkisi tanınması teklifi ile tartışmaya açılarak bu büyük devletlere Çin ve bağımsızlığını yeniden elde eden Fransa'nın da eklenmesiyle kesinleştirilmiştir. Böylece Birleşmiş Milletler'de veto yetkisine sahip olan devlet sayısı beş ile sınırlandırılmıştır. Veto yetkisinden ayrı olarak oy hakkına sahip devletlerin sayısındaki değişiklik ise Rusya'nın lehine bir gelişme göstermiştir. Zira Beyaz Rusya ve Ukrayna Sovyet etkisinde devletlerdi böylece ülkelerin eşit temsil edilmesine dayalı bir oluşum olarak yola çıkan BM'de Rusya'nın birden fazla oy hakkı olmuştur. Elbette ki böyle bir eşitsizlik dönemin devletlerinin gözünden kaçmış olamaz. Fakat Roosevelt'in yanlış çözümlmeleri Stalin'e bu şekilde tavizler verilmesiyle sonuçlanmıştır. Roosevelt'in Japonya'nın temsil olmaya yanaşmayacağı, Almanya düştükten sonra da savaşı sürdürmekte kararlı olacağı düşüncesi çeşitli hatalara sebep olmuştur. Yakın tarihte savaşın hemen bitmeyeceği ve doğuda Japonya'nın direncinin kırılması için SSCB'ye ihtiyaç duyulacağı gibi yanlış çözümlmeleri; ABD dış politikasında Rusya'ya olan ihtiyacı artırmıştır. Bu şekilde tavizlerle Kızılordu savaşta tutulmaya aynı zamanda Japonya'ya doğrudan saldırması sağlanmaya çalışılmıştır. Kızılordu'nun, Japon Kraliyet Donanması'nı yenmesi halinde Kuril Adaları'nın Sovyet hâkimiyetine bırakılmasının kararlaştırılması da bu yüzdendir.

7. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN SONU VE TÜRKİYE'NİN KAZANAN TARAFTA YER ALMASI

İkinci Dünya Savaşı başta Avrupa olmak üzere yeryüzünün büyük kısmında ekonomik ve ruhsal yıkıma sebep olmuştur. Savaşın sonuna doğru 3. Reich doğuda SSCB batıda ise Amerika'ya karşı savaşı kaybetmeye başlamıştır. Almanya'nın mecburi olarak geri çekilmesi savaşı “statik mücadeleye” dönüştürmemiş, hem Kızılordu'nun hem de Amerika önderliğindeki müttefik batı ordularının ilerleyişi devam etmiştir. Bu sırada yenilmiş Almanya, İtalya, Japonya'dan sonra yeryüzünde yeni inşa edilecek güçler dengesinin nasıl olacağı üzerine çeşitli konferanslar düzenlenmiştir. Ortak düşmanın dost yaratması bir yandan da fikir ayrılıklarını beraberinde getirmiştir. Almanya'yı yenen ya da yenilişinde öncülük etmiş olan iki süper güç yani Amerika ve Sovyetler Birliği arasında çeşitli anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Yukarıda da özetlendiği üzere bu anlaşmazlıkların en çok sivrildiği konferans “Yalta Konferansı” olmuştur. Hem siyasal etki alanı hem de askeri açılardan iki süper gücün artık tamamıyla ayrıştığı Yalta Konferansı'nın ileriki dönemlere etki edecek olan ve Türkiye Dış Politikası'nı da meşgul edecek olan en önemli sonucu NATO'nun kurulmasına zemin hazırlamış olmasıdır. Savaştan sonra dünya iki süper gücün etkisi altında ikiye bölünmüştür. Ülkeler savaş boyunca uyguladıkları dış politikalarını savaştan sonra bu yeni dünya düzenine göre tekrar gözden geçirmişlerdir.

8. DENGESİYASETİ TÜRKİYE İÇİN KURTARICI OLDU MU?

İkinci Dünya Savaşı boyunca Türk siyasetinin asıl amacı “savaşa girmemek” olarak tanımlanabilir. Bu amacın açılımı; Türkiye topraklarında Alman ya da başka ülkenin askerlerinin bulunmaması ve de başka ülke topraklarında Türk askerlerinin bulunmaması şeklindedir. Kaos içindeki uluslararası sistemde tarafsızlığını korumaya çalışan Türkiye yakın tarihte birçok olay yaşamış olan İsmet İnönü’nün tecrübesi ve iktidar kadrosunun kılavuzluğuyla bu süreci başarıyla atlattır. İktidar, Birinci Dünya Savaşı’nda serüvenci kadronun aksine ülke menfaatlerini gözetmiş ve realist bir dış politika izlemiştir. Savaşın başındaki Mihver-Müttefik çekişmesine taraf olmama çabası 1943 yılından sonra yerini yenilerine bırakmıştır.

Numan Menemencioğlu ve İsmet İnönü’nün savaşın sonuna dair tahminleri şöyledir: İngiltere, Avrupa kıtasında bir Alman gücü olmaması için ısrar edecektir. Churchill, Stalin ile egemenlik sahalarının paylaşımı üzerine uzlaşmaya varacak ve bunun sonucunda Kızılordu Balkan coğrafyasına hâkim olacaktır. İngiltere, Türk hükümetinin tarafsızlığının ihanet anlamına geldiğini savunacak ve Türk Ordusu’nun savaşa dâhil olması için baskı yapacaktır. Son olarak Türkiye’nin komşusu Sovyetler Birliği, Türkiye’nin limanlarını ve havaalanlarını kullanmak konusunda ısrar edecek ve İngiltere ile Türkiye’nin ayrıcalıkları konusunda pazarlığa girişecektir.

Türkiye’nin savaşa girmemesi ve Sovyetler Birliği’ne karşı bu kadar katı bir tutum izlemesinin sebebi; eğer savaşa girilirse Akdeniz’deki İtalyan birlikleri ve Alman ordularının Türkiye’ye yakın olan birlikleri bahane edilerek Kızılordu tarafından Türkiye topraklarının savunma amaçlı işgal edilmesi olasılığıdır. Numan Menemencioğlu, bu yüzden İngilizlerin savaşa dâhil olma teklifini Türkiye açısından tehlikeli bulmuş ve Amerikalıları, savaş sonrasındaki Rus amaçları konusunda uyarmıştır. Aynı zamanda Menemencioğlu, Sovyetler Birliği’nin Türkiye’nin savaşa girmesi isteğini savaşın son dönemlerinde artırmasının sebebinin savaş sonrası dönemde olası bir işgal girişimi olduğunu düşünmekteydi. Savaş süresince yıpranmış olan bir Türkiye, savaştan sonra Kızılordu için daha kolay işgal sahasına haline gelecekti. İngilizlerin diplomatlar ve dışişleri bakanları düzeyindeki baskıları sonuç vermeyince Churchill, doğrudan İsmet İnönü ile görüşmeyi denemiş fakat bu görüşmelerden de İngiliz Hükümeti’nin istediği sonuç çıkmamıştır. Türkiye Cumhuriyeti ileri görüşlü liderleri sayesinde bir savaşa çekilmekten kurtulmuştur.

Türk Dış Politikası'ndaki bu tutum 1944 yılına kadar sürekliliğini korurken, dış politikadaki ikinci kırılma 1944 Şubatı'nda yaşanmıştır. Müttefik Devletleri'n ve Kızılordu'nun, Mihver Kuvvetleri'ni yeneceğinin kesinleşmesi ile İnönü taktik değişikliğine gitmiştir. Böylece Türk Dış Politikası'nın yeni yol haritası “savaşa girmemek” amacından “yalnız kalmamak” amacına yönelmiştir. Ülkenin yeni hedefi savaş sonrası düzende galip devletlerden izole edilmiş, yalnız bir Türkiye olmamak şeklinde revize edilmiştir. Bu amaçla kurban edilecek baş Numan Menemencioğlu'nunki olmuştur. Alman yanlılığı ile bilinen Menemencioğlu dışişleri bakanlığı görevinden ayrılmıştır. 23 Şubat 1944'te Türkiye Cumhuriyeti resmi olarak 3. Reich'a savaş ilan etmiştir.

Türkiye'nin savaşa girmeme konusundaki kararlılığını anlamak için İnönü ile aynı fikirde olan Menemencioğlu'nun söylemlerine bakmak gereklidir. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nu Alman Devleti'nin kuklası konumunda yıkıma sürükleyen İttihat Terakki kadrosunun getirdiği yıkımdan gerekli dersi almış olan Numan Menemencioğlu “ *Dış politika hedefimiz, ne olursa olsun kendi geleceğimizi kendimizin belirlemesidir. Eğer savaşa girmiş olsaydık bu hakkı yitireceğimizden ve ülke olarak bundan hiçbir fayda sağlayamayacağımızdan eminim* ”¹⁶⁹ şeklinde kendi dış politika tutumunu savunmuştur. Numan Menemencioğlu, “küçük devletlerin¹⁷⁰ kendi kaderlerini tayininin büyük devletlerin arasındaki güç dengesini anlamaları gerektiğine”¹⁷¹ bağlı olduğunu söyleyerek Türkiye'nin denge politikasının aslında bağımsız ve tutarlı bir strateji olduğunu vurgulamıştır.

¹⁶⁹ Remzi Çetin, “II. Dünya Savaşı'nda Numan Menemencioğlu'nun Dışişleri Bakanlığı (1942-1944)”, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2010, s. 38.

¹⁷⁰ Müttefik Kuvvetleri'ne ve SSCB'ye oranla savaş gücü olarak daha aşağıda kalan Türkiye'yi vurgulayarak Wilson'un “self determination” ilkesine ve aynı zamanda Lenin'in aynı isimli kitabına gönderme yapmıştır.

¹⁷¹ Çetin, “II. Dünya Savaşı'nda”, s. 39.

9. TÜRK DIŞ POLİTİKASINDAKİ DENGİ POLİTİKASININ REALİST GEREKÇELERİ

Türk Dış Politikası'nın izlediği denge politikasını gruplandırmak gerekirse; 3 kısımda incelenebilir:

- Türkiye kuruluşundan 1936 yılına kadarki süreçte bir taraftan doğudaki büyük komşusu Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği bir taraftan da eski düşman fakat Atatürk'ün sözünü ettiği muhasır medeniyetler olan batılı devletlerle iyi ilişkiler geliştirmiştir. Her iki tarafın da diplomatik desteğini elde etmeyi amaçlamıştır.
- 1936 yılında Nasyonal Sosyalist Almanya ve Mussolini İtalyası'nın revizyonist dış politikalarının etkisiyle İngiltere ile yakınlaşmıştır. Bu yakınlaşmada Avrupa'da süper güç haline gelen 3. Reich ve Akdeniz'de tehditkâr olan İtalya gücendirilmemeye çalışılmıştır. İnönü'nün denge siyaseti en çok bu yıllarda Türkiye'nin işine yaramış ve hem bir yıkımın önüne geçilmiş hem de savaş sonrası küresel düzende Türkiye'nin yalnız kalmaması için gerekli siyasal zemini oluşturmuştur. Bu siyaset 1945 yılına kadar kesintisiz devam etmiştir.
- 1945 yılına gelindiğinde Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda Sovyet baskısı artmıştır. Numan Menemencioğlu bakanlığı döneminde Sovyetler Birliği'nin bu isteğinin asıl sebebinin Türkiye'nin savaşta yıpranması ve savaştan sonra SSCB karşısında güçsüz kalması olduğunu biliyordu.¹⁷² Bu konuda bakanlığı döneminde hükümeti uyarmıştır. Savaşın sonunda Menemencioğlu yerine gelen dış işleri kadrosu da Stalin'in amaçları konusunda temkinli davranmıştır. Savaşın sonunun yaklaştığının anlaşılmasıyla iki süper arasında tercih yapma gerekliliği hisseden Türkiye, Sovyetler'in savaş sonrası amaçlarını da bilmenin etkisiyle tercihini batı dünyasından yani Amerika'ya yaklaşımdan yana kullanmıştır.

¹⁷² Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938- 1945)*, s. 178-181.

9.1. İki Savaş Arası Dönem

İmparatorluğun yerine kurulan genç devlet, idealist yaklaşımı düstur edinmiştir. Dış politika da buna bağlı olarak realist çerçevede şekillenmiştir. Çok uluslu imparatorluk yapısı Türk kimliğiyle yeniden inşa edilmiştir. Böylece ulus-devlet yapısına sahip yeni bir ülke ortaya çıkmıştır. Beyazal'a göre gerçekleştirilen reformlar ve millet bilinci oluşturma politikaları Atatürk Türkiye'sinin idealizm akımından etkilendiğinin doğrudan göstergesidir.¹⁷³

Türk Dış Politikası, İkinci Dünya Savaşı sırasında Atatürk tarafından inşa edilen ilkeler doğrultusunda bir yol izlemiştir. Çünkü hem Atatürk'ün kendisi hem de ondan sonraki kadrolar İttihat Terakki faciasını unutmamışlardır. Bu politika statükocu ve hayalperestlikten uzak olarak tanımlanabilir. Türkiye elde olanları kaybetmemeyi ana amaç olarak belirlemiş ve stratejisini bunun üzerine inşa etmiştir. İnönü, İngiltere'nin ve Mihver Devletler'in Türkiye'yi savaşa sokmak için baskı yerine vaatlerde bulunmasına karşı da tarafsızlık ilkesini terk etmemiştir.¹⁷⁴ Türkiye Cumhuriyeti tamamen kendine has bir kimlik inşa ettiği gibi dış politikada da özgün bir siyaset izlemiştir. İçeride imparatorluk topluluğunun yerini sıfırdan yaratılan bir ulus alırken, dışarıya karşı da “ulusdevlet” bilinciyle bağımsız bir devlet amaçları temsil edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti kendini Misak-ı Milli¹⁷⁵ sınırları ile alakadar etmiş, sınırların dışındaki topraklara yönelik maceraperest amellere yönelmemiştir. Cengiz'e göre Osmanlı'nın politikaları terkedilmiş ve dış politikada istikrar arayışına girmiştir. Bu sebeple herhangi bir savaşta yer almadan tarafsızlık politikasına hayati önem vermiştir.¹⁷⁶ Bu yüzden Türkiye Cumhuriyeti Dış Politikası İkinci Dünya Savaşı yıllarında statükocu olarak tanımlanabilir.

İkinci Dünya Savaşı'na giden süreçte gerginleşen dünya politikası bir çok ülkenin politik güç kaybına sebep olurken Mihver Devletleri oluşturacak olan revizyonist ülkelerin hızla güçlendiği bir dönem olmuştur. Hem Almanya hem İtalya toprak kazanımları elde ederken doğuda Japonya da benzer şekilde kuvvet kullanımıyla kazanım elde etme yolunu tutarak bu topluluğa eklenmiştir. Bunlara ek olarak Almanya, Birinci Dünya Savaşı sonrasında kendisine konulan kısıtlamaları tek taraflı olarak feshederek ekonomik ve askeri açıdan güçlenmiştir. Bu politik atmosferde Mihver

¹⁷³ İlhan Beyazal, “Türk Dış Politikasında İdealizm ve Realizm”, *Uluslararası Stratejik Tahlil ve Araştırmalar Merkezi*, 2015, (erişim 01.03.2022).

¹⁷⁴ Kürkcüoğlu, “*Dış Politik Nedir?*”, s. 322.

¹⁷⁵ Kurtuluş Savaşı'nın siyasi manifestosudur. Kelime anlamı olarak “Milli Yemin” demektir. Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları büyük ölçüde Misak-ı Milli'ye göre şekillenmiştir.

¹⁷⁶ Emre Cengiz, “İsmet İnönü ve İkinci Dünya Savaşı Yılları Türk Dış Politikası”, Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 2012, s. 33.

Grubu'nda olmadığı halde ulusal çıkarlar elde eden tek ülke ise Türkiye olmuştur. İtalya'nın Akdeniz'deki amaçlarının belirgin hale gelmesinden sonra Avrupa ülkeleri için de önemi artan Türk Boğazları liderler için tekrar gündem olmuştur. Bu dönemde Türk Dış Politikası küresel olayları kendi çıkarı için kullanarak revizyonist olmadan çıkarlar elde etmiştir. Olayları doğru okuyan Türkiye, Boğazlar üzerinde hâkimiyet kazanmak için girişimlerde bulunmuş ve bunu dünya barışına zarar vermeden yapmıştır. Türkiye'nin, Boğazları durumunu tekrar görüşmeye açmak istemesindeki temel gerekçesi ulusal güvenliğinin tehdit altında olduğu gerçeğiydi. Milletler Cemiyeti'ne kendi işlerliğinin olmadığını bildirerek, güvenliğinden endişe duyduğunu dile getiren Türkiye istediğini almıştır. İtalya'nın Habeşistan'ı işgal etmesi ve adaları silahlandırmaya başlaması Türkiye için Milletler Cemiyeti'nin artık caydırıcı bir güç olmadığı anlamına gelmekteydi. Bu durumu öne süren Türkiye, ulusal güvenlik kaygılarını da belirterek Türk Boğazları'nın geçiş rejimi ve boğazların mevcut hâkimiyet hakkının değişmesi için talepte bulunmuştur. 1936 yılından beri yürürlükte olan Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin kısıtlamaları Türk diplomasisinin realist hamleleri ile kalkmıştır. Kendi güvenliğini kendisinin sağlamaya hakkı olduğunu ileri süren Türkiye bu sayede Boğazlardaki hâkimiyetini geri kazanmıştır. Türkiye bu şekilde bölgesel egemenliğini kazanmıştır.

Türkiye, aynı dönemde tıpkı Balkan Antantını kurduğu gibi Sadâbâd Paktı'nın da doğmasına önayak olmuştur. İtalyan saldırganlığından faydalanan Türkiye Cumhuriyeti, tıpkı Yunanistan, Yugoslavya, Romanya'yı masada birleştirdiği gibi Sadâbâd Paktı'nda da doğu sınırını güvenceye almayı başarmış ve Ortadoğu ülkelerini birleştirmeyi başarmıştır. Türkiye 8 Temmuz 1937 tarihinde Sadâbâd Paktı'nı imzalayarak yine realist politikası sayesinde kazanım elde etmiştir.¹⁷⁷

¹⁷⁷ Aydemir, *Tek Adam...*, s. 392.

Şekil 12. Müttefik toplantılarının Türkiye'deki gazetelerde daha fazla yer almaya başlaması ve batı yanlısı alt başlıklar.(Tanin- 13 Şubat 1945)

9.2. İkinci Dünya Savaşı Dönemi

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye Cumhuriyeti üç hükümet ile yönetilmiştir. Savaşın başladığı 1939 yılından, 1942 yılına kadar görev yapmış olan Refik Saydam Hükümeti; 1942 ve 1943 yılları arasında görev yapan Şükrü Saraçoğlu Hükümeti; son olarak da 1943 ve 1946 yıllarında tekrar kendi hükümet kadrosunu oluşturarak göreve dönen Şükrü Saraçoğlu hükümeti. Hükümetlerin Dışişleri Bakanları da hükümetlerle

birlikte üç defa değişmiştir. İlk olarak Hariciyenin kaptanlığını Şükrü Saraçoğlu üstlenmiştir. Kendisi başvekillik vazifesine gelince Dışişleri Bakanlığına Numan Menemencioğlu gelmiştir. Saraçoğlu'nun ikinci hükümetinde yani savaş yıllarındaki son hükümette ise Dışişleri Bakanlığı görevine Hasan Saka gelmiştir.¹⁷⁸ Savaşın müttefikler lehine değiştiği dönemde, İngilizlerce “Alman yanlısı” olarak adlandırılan Menemencioğlu'nun yerine demokrat kimliğiyle ön plana çıkan Saka'nın getirilmesi, Türk Dış Politikası'nın izlediği denge siyasetinin görev dağılımı ve atamalar üzerine bir yansıması olarak okunabilir.

İsmet İnönü, Cumhurreisi olduktan sonra İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıç yılı olan 1939 yılının Ocak ayına kadar Celal Bayar ile çalışmak zorunda kalmıştır. Atatürk'ün son dönemlerinde İsmet Paşa'nın iktidar odağından uzaklaşması ve İnönü yerine başbakanlığa Celal Bayar'ın gelmiş olması gibi nedenler Atatürk sonrası dönemde İsmet Paşa'nın Cumhurreisi olmasıyla yönetimde yeni sorunlar oluşmasına sebep olmuştur. Bozkurt'a göre iki devlet adamının dış politikaları ve ekonomi politikaları farklıdır.¹⁷⁹ Bu sebepler kabinede değişikliği kaçınılmaz kılmıştır. İçişleri ve dışişleri bakanlarının değişmesi Türk Dış Politikası'nın da önceki dönemlerden farklı bir yol izleyeceğinin habercisi olmuştur. Bu dönemde ilk olarak içişleri bakanlığı Şükrü Kaya yerine Refik Saydam idaresine verilmiş ardından dışişleri bakanlığına Tevfik Rüşdü Aras yerine Şükrü Saraçoğlu getirilmiştir. Kurduğu hükümetinin iki önemli bakanlığı değişen Celal Bayar Başbakanlık görevinden çekilmiş ve Bayar yerine Başbakanlığa Refik Saydam gelerek kendi hükümetini kurmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti ile Almanya arasındaki ilişkiler 1933 yılından sonra iyileşme göstermeye başlamıştır. Adolf Hitler'in şansölye olmasıyla yani Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi'nin iktidara gelmesiyle iki ülke arasındaki ekonomik faaliyetler hız kazanmıştır. Öncesinde bir kesişim olmamasının sebebi Birinci Dünya Savaşı'nda mağlup olan iki ülkenin İngiltere'nin ısrarıyla ilişkilerinin kesilmiş olmasıdır. Üretim kapasitesi olarak Almanya'nın çok altında olan Türkiye, bu ilişkide Alman ekonomisine bağlı hale gelmeye başlamıştır. Almanya bu bağlılığa güvenerek Türkiye'yi İkinci Dünya Savaşı sürecinde kendi tarafında tutmayı amaçlamıştır.

¹⁷⁸ İlber Ortaylı, *Yakın Türkiye Tarihi*, İstanbul: timaş yayınları, 2011, s. 90.

¹⁷⁹ Birgül Bozkurt, “Türkiye’de “Milli Şef” Dönemi Chp Politikalarının Eğitim Sistemine Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 2 (2011), s. 183-204 .

İnönü Hükümeti'nin, 3. Reich ile yaptığı krom antlaşması¹⁸⁰ Amerika ve İngiltere'yle olan ilişkilerin gerilmesine sebep olmuştur. Tarafsızlık politikasını sürdüren Türkiye'nin ABD ile ilişkileri bu dönemde farklı sebeplerden ötürü de kötü seyretnmiştir.¹⁸¹ Türkiye'nin krom sayesinde Alman silahlarını teminindeki asıl sebep; İsmet İnönü'nün İngiltere'den talep ettiği silah yardımının sağlanmıyor olmasıydı. Gerilen ilişkiler sonucu Türk tarafının öne sürdüğü sav da bunu destekler nitelikteydi. İnönü'ye göre İngiltere, maddi külfet oluşturacağı ve lojistik sebeplerden ötürü Türkiye'ye söz verdiği silah yardımında ayak sürümekteydi. Bu durumda Türkiye'nin kendi silahlanmasını Almanya üzerinden gerçekleştiriyor olması hem İngiltere'nin yükünü hafifletiyor hem de savaş yüzünden kötü durumda olan İngiliz ekonomisinin daha kötüye gitmesinin önüne geçiyordu. Savaşın Almanya tarafından kaybedileceğinin anlaşılması üzerine hem krom antlaşmasında dahli olan hem de Türk Boğazları'ndan Alman savaş gemilerinin geçişi konusunda suçlanan Numan Menemencioğlu koltuğunu Saraçoğlu'na devretmiştir. Saraçoğlu batıyla daha iyi ilişkilere sahipti. Bakanlıktaki bu değişiklik Türk Dış Politikası'nın realist yaklaşımının bir yansımasıdır.

Saraçoğlu, Reich'in kaybedeceğinin kesinleştiğini ve kazanan taraf yani Müttefik Devletler ile ilişkilerin iyileşmesi adına Almanya ile olan tüm ekonomik faaliyetlerin kesilmesi gerektiğini İsmet İnönü'ye rapor etmiştir. Reich ile ilişkilerini zaten kesmeye hazırlanan Türkiye bu dönemde Amerika'ya söz verilen yardımların yapılmadığını hatırlatmıştır. Amerika ise yardımların yapılmasını Almanya ile ilişkilerin kesilmesi şartına bağlamıştır.¹⁸² Bu tarihten sonra Amerikan yardımlarını kesinleştiren Türkiye dış politikasında pragmatist davranarak Almanya ile krom ticaretine devam etmiştir.¹⁸³ Türkiye'nin krom ticaretinin masada bu kadar yer kaplamasının sebebi Amerika'nın Reich karşısında yıpratma savaşına girmek istemeseydi. Alman savaş doktrini Blitzkrieg'in tam aksine Amerika süreçsel bir savaş yapma kararı almıştır. İngiltere de bu hususta Amerika'yla aynı fikirdeydi.¹⁸⁴ Bu yüzden Alman Savaş Makinesi'ni besleyen krom akışının kesilmesi hayatiydi. ABD büyükelçisi çeşitli sabotaj eylemleri ile Almanya'nın krom tedarik sürecinin kesilmesini tavsiye etmiştir.¹⁸⁵ Türkiye,

¹⁸⁰ Türkiye 3. Reich ile 9 Ekim 1941 tarihinde 90.000 tonluk bir krom antlaşması yapmıştır. Karşılığında Almanya'dan silah yardımı almayı bekleyen Türkiye, Churchill'in tepkisiyle karşılaşmıştır.

¹⁸¹ Ekinci, "İnönü Dönemi" s. 21-24.

¹⁸² Fahri Ergin, "İkinci Dünya Harbi ve Türkiye", *Yakın Tarihimiz Dergisi*, 4/52 (1963), s. 394.

¹⁸³ Türkiye, tarafsız bir ülke olarak Reich ile yalnızca ticari münasebetlerde bulunacağını bildirmiştir. Bu tarihten sonra Türkiye Cumhuriyeti ile Almanya arasında 45.000 tonluk bir krom alışverişi daha gerçekleşmiştir.

¹⁸⁴ İngiltere, Fransa'nın Wehrmacht karşısında bu kadar hızlı yenilgiye uğramasını beklemiyordu. Dolayısıyla Almanya ile yapılacak bir savaş zaman etkenine bağlı olarak sürdürmeye mecbur kalmıştı. Adolf Hitler'in asıl amacı da Winston Churchill'i mümkün olan en kısa sürede anlaşma masasına oturmaya mecbur bırakmaktır.

¹⁸⁵ Deringil, *a.g.e.*, s. 245.

Almanya'ya yapılan krom ihracatını 20 Nisan'da askıya almıştır fakat tam anlamıyla ilişkilerde bir kesinti uygulamamıştır.¹⁸⁶ Türkiye'nin Almanya ile diplomatik temasları devam etmiş sadece ticari ilişkilerde zayıflama meydana gelmiştir. Türkiye'nin Mihver devletler'e savaş ilanı ise Türk hükümetinde gündeme dahi gelmemiştir.¹⁸⁷ Menemencioğlu, Meclis konuşmasında; Türkiye'nin tarafsızlık gereklerini ihlal etmediği üzerinde durmuş ve İngiltere ile yapılan ittifak gereği krom akışının kesilmesi kararı alınması gerektiğini belirtmiştir.

Balkan coğrafyasında cereyan eden olaylar, Türkiye'nin alacağı tavrı daha önemli hale getirmiştir. Savaşın başlarında İngiltere, Türkiye açısından olası bir işgal sonucu iki rakip ülke tarafından askeri üst olarak kullanılmasından çekinmekteydi. Churchill'in çekincesi Kızılordu tarafından doğudan ve Wehrmacht tarafından batıdan veya balkanlardan işgal edilen bir Türkiye'nin İngiltere çıkarlarıyla ters düşecek olmasıydı. Öte yandan Rusya'nın korkusuysa Türkiye'nin Almanya ile olan ekonomik yaklaşmasının bir ittifaka dönüşerek Türk Boğazları'nın Kriegsmarine için serbest geçiş güzergâhı haline dönüşmesi idi.

1941 Irak Darbesi Ortadoğu üzerinde Alman-İngiliz çekişmesinin de fitilini ateşlemiştir. Olaylar çok geçmeden Türk Politikası için de bir karar sürecinin başlamasına sebep olmuştur. Alman ordu ekolünde yetişmiş "Altın Meydan Subayları" tarafından gerçekleştirilen darbede tahtını İngiltere'ye borçlu olan Abdülillah tahttan indirilmiştir. Akabinde Said Paşa ve taraftarları Irak'tan kaçmıştır. Ülkenin başına asker olan Salah al Sabbagh yerine Ali Geylani geçmiştir. Yani 1941 yılında Irak'ta idealist subayların başlattığı darbe sonucunda İngiliz güdümündeki yönetim kadrosu ülkeden kaçmış, Irak, İngiltere güdümünden çıkmıştır. Bunun yerine 3. Reich ile daha yakın temasları bulunan yeni bir hükümet kurulmuş ve yeni iktidar Almanlar ile yakın ilişkiler geliştirmeye başlamıştır. Tüm bunlar Türkiye'nin yanı başında gerçekleşirken Türk Dış Politikası duruma kayıtsız kalmamış mevcut durum üzerine değerlendirmeler yapmak için İsmet İnönü başkanlığında toplanmıştır. Alman yeni Irak'ın kendi desteğine ihtiyaç duyduğunu bilmekteydi. Bunun için de çeşitli silah ve malzeme desteği ulaştırmak için Türkiye'nin yardımına talipti. Türkiye üzerinden Irak'a ulaştırılacak yardımların karşılığında Almanya Türkiye'ye Ege Adaları'nı vaat etmiştir. Durum değerlendirmesini zaten yapmış olan Türkiye Hükümeti talebi reddederek tarafsızlığını sürdürmede kararlı olduğunu vurgulamıştır. Bu durum göstermektedir ki Türk Dış

¹⁸⁶ Ahmet Şükrü Esmer vd. *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919- 1995)*, Ankara: Siyasal Yayınevi, 9. Baskı, 1996, s. 180-199.

¹⁸⁷ Haluk Ülman vd. "1045-1965 Dönemi" *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919- 1995)*, Ankara: Siyasal Yayınevi, 9. Baskı, 1996, s. 205-209.

Politikası 1939 ve 1945 tarihleri arasında realist bir duruş sergilemiş ve birtakım küçük fırsatlar karşısında statükocu duruşunu bozmayarak mevcut tarafsızlık politikasını sürdürmekte devam etmiştir. Türkiye'nin realist bir dış politika izlediği Irak Darbesi sonrasında İngiltere ve Almanya'nın tekliflerine rağmen tarafsızlığını korumasından anlaşılabilir. Türkiye, Alman teklifini reddederken tarafsızlık politikası gereği, kendisine düşman yaratmamayı da bilmiştir. Kendini araç olarak kullanarak birtakım hayalperest amellere kapılarak iki taraftan birinin yanında yer almadığı gibi taraflardan gelebilecek olası bir saldırıya karşı da kendini güvenceye almak istemiştir. Böylece Haziran 1941 Türk-Alman Saldırmazlık Paktı imzalanmıştır. İngiliz Dışişleri durumu "Türkiye'nin Reich ile yakınlaşması" olarak okusa da Türk Dışişleri, yardım geçişine izin verilmediğini hatırlatmıştır. İngiltere'nin duruma sert tepki vermemesinin sebebi Türkiye'nin İngiliz Bunaltmasına karşı Almanya ile reel bir yakınlaşma içine girmesinden çekinmesiydi. İnönü'nün denge siyaseti sayesinde Türkiye dolaylı komşusu Almanya ile ilişkilerini bozmamış ama aynı zamanda saldırgan Alman tehdidine karşı kendisini güvene almıştır. İngiltere ise Türkiye'nin Almanya ile yakınlaşma kartından çekinerek mevcut ilişkileri istemeyerek de olsa korumak adına antlaşmaya ses çıkarmamıştır. Olaya en sert yanıt Amerika'dan gelmiştir. Türk- Alman Saldırmazlık Paktı'na tepki olarak, Türkiye'ye verilen Amerikan yardımları askıya alınmıştır. İnönü, bir kez daha denge siyasetini masaya koyarak; Amerika'ya tarafsız bir ülke olmanın gereğini yerine getirdiğini hatırlatmış, söz verilen yardımların akışının gerçekleşmemesi durumunda, Türkiye'nin Almanya'dan yardım talep edeceğini bildirmiştir. İnönü'nün bu çıkışı, Amerikan makamlarınca "Türkiye'nin kendi elleriyle Alman tarafına itilmesi" olarak değerlendirilerek yardımların Türkiye'ye ulaştırılması tekrar devam etmiştir. İttifaklar mücadelesi aynı yıl 22 Haziran'da yerini savaşa bırakmıştır. 3. Reich, Sovyetler Birliği'yle yaptığı saldırmazlık paktını yok sayarak Unternehmen Barbarossa'yı başlatmıştır. Wehrmacht'ın, Kızılordu'yla savaşması Türkiye'yi rahatlatmıştır. Müttefik olan Almanya ve Rusya'nın ortak tehdidi yani aralarında anlaşarak Türkiye'yi masada paylaştıktan sonra ortak bir harekât başlatmaları tehdidinden çekinen Türkiye, iki ülkenin artık düşman olmasıyla rahat bir nefes almıştır. Türkiye, değişen yeni şartlar karşısında da realist olmayı başarmış ve hem Almanya'ya hem de Sovyetler Birliği'ne tarafsız olduğunu bildirerek savaşan tarafların hiç birinde yer almadığını duyurmuştur.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında galip devletler safında olmasına rağmen İngiltere ve Fransa'nın aksine İtalya büyük kazanımlar elde edememiştir. Roma İmparatorluğu dönemine öykünen ve faşizm etkisinde saldırgan bir dış politika benimseyen İtalya,

Akdeniz’de tehdit haline gelmiştir. Türkiye, Akdeniz’de İtalyan yayılmacılığına karşı İngiltere desteğine ihtiyaç duymuştur. Böylece İtalyan tehdidi sayesinde Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişkiler iyileşmiştir. Türkiye, Akdeniz’deki İtalya tehdidine karşı realist bir çözümleme yaparak ittifak arayışına girmiştir. Böylece Balkanlar’daki siyasal birliğin öncüsü olarak dört ülkenin birleşmesini sağlamış ve Balkan Antantı’nın mimarı olmuştur. 1934 Şubat’ında Yunanistan, Yugoslavya, Romanya ve Türkiye’nin katılımıyla Balkan Antantı hayata geçirilmiştir. Türkiye hem denge siyasetinin bir gereği olarak ittifaklar aracılığıyla gücünü pekiştirmiş hem de tehdide karşı realist bir çözüm üreterek, doğrudan İtalya ile güç mücadelesine girişmek yerine kendisini diğer üç ülke ile çevreleyip antant yardımıyla garantiye almıştır. Bu açıdan Türk Dış Politikası hem birleştirici bir sığata sahip hem de realist bir duruşa sahiptir.

Türkiye iki savaşı arası dönemde çözüme kavuşmayan toprak sorunlarında da küresel atmosferden faydalanmıştır. Türk Dış Politikası’nın pragmatist olduğuna işaret eden bu olaylardan biri de Hatay Meselesi’dir. Almanya tarafından sıkıştırılan Fransa’nın, çözüme kavuşmamış olan Hatay Meselesi’nde daha fazla enerji harcamayacağını bilen Türkiye, Hatay için harekete geçmiştir. Hatay önce Fransa ve Türkiye’nin garantörlüğünde bağımsız bir devlet olarak tanınmıştır. Ardından 23 Haziran 1939’da Fransa, Hatay’ın Türkiye’nin bir parçası olmasını kabul etmek zorunda kalmıştır. 23 Temmuz 1939’da ise Hatay resmi olarak Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ne bağlanmıştır. Türkiye, Hatay Meselesi’nde aceleci davranmamış, statükocu olmaktan vazgeçmemiştir. Kuvvet kullanımı ile toprak kazanımlarının yaptırımlara maruz kalmadığı bu dönemde Türk Dış Politikası realist davranarak maceraperest girişimlerde bulunmamış, diplomasi ile toprak kazanımı elde etmiştir. İmparatorluğu savaşı sürükleyen kadronun aksine küresel arenada hâkim olan rüzgârın peşine takılmayarak kendi Dış Politikası’ndan ödün vermeden, kazanımlar elde etmeyi başaran Cumhuriyet Dönemi kadroları Türk Dış Politikası’nı realist temeller üzerine inşaa etmiştir

9.3. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dönem

Türkiye İkinci Dünya Savaşı’na fiilen katılmamış olmasına karşın Almanya’nın kaybedeceğinin kesinleşmesi üzerine yeni küresel düzende kendisine yer bulabilmek amacıyla Mihver Kuvvetlere savaşı ilân etmiştir. Bu savaşı ilânı Türkiye’nin savaşı süresince izlediği denge politikasının başka bir statüye evrildiğinin göstergesidir. Türkiye 1945 yılından sonra artık savaşı taraflar arasında denge kurmak yerine savaşı kazanan taraflar arasında denge kurmayı amaçlamıştır. Türkiye’nin izlediği bu yeni denge politikası savaşı sürecindeki denge politikası kadar uzun olmamıştır. Hem

SSCB'nin talepleri hem de ekonomik sebepler Türkiye'yi denge politikasını terk ederek yeni iki kutuplu dünyada taraf olmaya mecbur bırakmıştır. Ulusal çıkarları doğrultusunda dış politikasını revize eden Türkiye, savaştan sonra klasik dengeleri gözetme politikasını, nispeten güçlü veya daha az tehditkar gördüğü batının yanında yer almak üzerine kurmuştur. Savaş sonrası Türk Dış politikası'nda Pragmatist olmanın denge siyasetinin önüne geçmesi ayrıntılı olarak açıklandığı için bu kısımda tekrar yazılmamıştır.

10. TÜRKİYEİN KAZANAN TARAFLAR ARASINDA BATI BLOĞUNA YAKINLAŞMASI

Türkiye, savaş boyunca dünyada gelişmeleri takip etmiş ve dış politikasında bu bilgi akışını kullanmıştır. Savaşın sonuna doğru gerçekleşen konferansların sonuçları da Türk dışişleri tarafından yakından takip edilmiş ve yeni gelişmeler karşısında refleksler geliştirilmiştir. Dış politika amaçlarının, uluslararası gelişmelerden etkilendiği birinci kısımda açıklanmıştır. Bu doğrultuda Türkiye de dış politikasını yeni iki kutuplu sistemin hâkim olduğu düzene göre yeniden gözden geçirmiştir. Türkiye savaş sonrası dünyada “Müttefik Devletler” yani batı dünyası ile yakınlaşmayı tercih etmiştir. Bu durumda her ne kadar dış etkenler olsa da ülke içerisindeki etkenler de İsmet İnönü için batı ile yakınlaşmayı daha faydalı bulmasına sebep olmuştur.¹⁸⁸

Türkiye kuruluşundan beri ilke edindiği batıcılık gereği savaş sonundaki ikili sistemde batının yanında yer almaya zaten sıcak yaklaşmıştır. Batı yanında yer alırken de batılı ülkeler içerisinde savaştan önce varlığını çok umursamadığı fakat savaştan dünyanın iki süper gücünden biri olarak çıkan Amerika ile yakınlaşmaya özen göstermiştir. Türkiye’yi dış politikada batı ile yakınlaşmaya iten iç ve dış etkenler mevcuttur.

10.1. Sovyetler Birliği Tehdidi

Türkiye’yi Batı Bloku’na iten özellikle Amerika ile yakın ilişkiler kurmaya iten temel sebep Sovyetler Birliği’ni tehdit olarak algılamasıdır. Stalin’in savaşın sonuna doğru dile getirdiği savaştan sonra ise açıkça talep ettiği Kars ve Ardahan üzerindeki iddiaları ve Kızıldordu’nun işgal potansiyelinin büyüklüğü İnönü tarafından tehdit olarak algılanmıştır. Ülkenin doğu sınırlarında Sovyet tehdidi algılayan Türkiye doğal dış politikasında kural haline getirdiği denge politikasını bir kez daha devreye sokmuştur ve Sovyetler Birliği’ne karşı Amerika ile yakınlaşmayı tercih etmiştir. Savaş süresinde Hitler Almanyası’na karşı İngiliz etkeniyle denge sağlayan Türkiye artık dış politikasında Stalin Rusyası’na karşı Amerika ağırlığıyla dengeyi eşitleme yoluna gitmiştir.

¹⁸⁸ Oral Sander, *Türkiye’nin Dış Politikası*, Ankara: İmge Kitabevi, 5. Baskı, 2020, s. 152-161

10.2. Ekonomik Sebepler

Türkiye’de 1945 sonrası dönemde ekonomik zorluklar da mevcuttur. Türkiye hem dünya ekonomisi sarsan savaş hem de iç gelişmeler sebebiyle ekonomik yardıma ihtiyaç duymuştur. Truman yönetimindeki Amerika, mali destekler sağlayarak ülkelerin SSCB tarafına kaymasının önüne geçmeyi amaçlıyordu. İnönü bunu bildiği için Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik darboğazdan çıkışını Amerikan yardımları ile sağlamayı amaçlamıştır. Bu yüzden Amerika yanında yer almak Türk dış politikası için elzem olmuştur. Türkiye ekonomisi de kuruluşundan sonraki dönemde batı tipi ekonomiyi benimsediği için komünist ekolün hâkim olduğu doğu bloğu yerine kapitalist ekonomik sisteme sahip batı bloğu Türkiye için daha mantıklı bir yön olmuştur.

10.3. Jeostratejik Sebepler

Türkiye’nin batı bloğu içerisinde yer almayı istemesi kadar batı bloğunun da Türkiye’yi kendi yanlarında görmeyi istemesi önemlidir. Türkiye konumu gereği bir yandan SSCB ile komşuyken öbür yandan Avrupa Kıtası’na yakındır. Bu sebeple Doğu Bloğu’na dâhil olması halinde SSCB’nin Avrupa’ya bir başka uzantısı olabilirdi. Diğer bir okumayla batı bloğunun Sovyetler Birliği’ne en yakın müttefiki olabilirdi. Türkiye’nin boğazlara hâkimiyeti de uluslararası sularda SSCB’yi kısıtlamak için Batı Bloğu tarafından kullanılabilirdi. NATO için ise SSCB ülkelerine doğrudan uzantısı olan Türkiye, olası bir savaş senaryosunda Rus topraklarını işgale girişen batı için asker sevk etmeye gayet uygundu. Hava üstünlüğünün öneminin arttığı ve uzay çağına ulaşma yarışının ilk sinyallerini verdiği bu dönemde Türkiye batıya sağlayabileceği askeri havaalanlarını kullanma ayrıcalığıyla da Sovyetler Birliği karşısında Amerika’ya üstünlük sağlayabilecek bir müttefikti. Tüm bu sebepler bir araya geldiğinde Amerika da Türkiye’nin Batı Bloğu içinde yer alması fikrine sıcak bakmıştır.

10.4. Yönetimden Kaynaklı Sebepler

Türkiye kuruluşundan itibaren izlediği “baticılık” politikası sebebiyle batı dünyası ile yakınlık göstermiştir. Pearl Harbor Baskını dolayısıyla Amerika’nın savaşa dâhil olmasından önce SSCB tehdidine karşı İngiliz desteğini arayan Türkiye; savaş sonrası dünyada da SSCB’nin en büyük rakibi olan Amerika ile yakınlaşarak dengeyi korumaya çalışmıştır. Doğu Bloğu’nun benimsediği devlet modeli Türkiye Cumhuriyeti’nin mevcut modeli ile taban tabana zıttır. Bu yüzden Doğu Bloğu içinde olmanın gayri resmi şartı olan Komünist ekolün Türkiye’nin mevcut durumuna uyumsuzluğu da bir başka etken olmuştur. İzmir İktisat Kongresi’nde alınan kararlar batı dünyasının

ekonomik modeli ile uyumluydu. Türkiye savaş döneminde her ne kadar tek parti yönetiminin kamuoyuna tamamıyla hâkim olduğu baskıcı bir atmosfere sahip olsa da ileriye dönük amaçlarında demokratik bir yönetim oluşturmayı hedefliyordu. Buna karşın antidemokratik yapıya sahip Sovyetler Birliği, Stalin ve yanındaki birkaç üst düzey yönetici tarafından yönetilmekteydi. Türkiye, hem gelecekteki hedefleri hem de mevcut siyasal rejimi sebebiyle Doğu Bloğu ülkelerinin yönetim şekline adapte olamazdı. Doğu Bloğu ülkeleri Stalin'e doğrudan bağlı diktatör yöneticiler tarafından yönetilmekteydi. Bu da ülkelerin izlediği dış politikalarında Moskova merkezli kararlar almaya mecbur olmaları anlamına geliyordu. Türkiye ise varoluşundan itibaren tam bağımsızlık ilkesinden ödün vermediği için doğu bloğunun bir ülkesi olmak istememiştir.

11. TÜRKİYE’NİN DENGİ POLİTİKASINI TERKETMEYE BAŞLAMASI

Türk dış politikasına yön veren realizm ilkesi devletlerin çıkarlarını korumasını ve bu doğrultuda dış politikalarını gerektiğinde yeniden şekillendirmesini gerektirmektedir. Türkiye İkinci Dünya Savaşı boyunca kendisine Osmanlı’dan miras kalan denge politikasını yeni Cumhuriyet’in ihtiyaçları doğrultusunda revize ederek ustaca uygulamıştır. Savaş sonrası oluşan yeni uluslararası sistem realist Türk dış politikasının denge stratejisini değiştirmesini mecbur kılmıştır. Postdam Konferansı ve 1945 yılının sonuna kadar ki sürede Türkiye denge politikasında ufak çaplı değişimler gerçekleştirmiştir. SSCB’nin toprak talepleri ve boğazlar konusundaki istekleri ulusal bağımsızlığını ilke edinmiş Türkiye tarafından tehdit olarak algılanmıştır. Bunun sonucunda Batı Bloğu’na daha yakın bir denge kurulmaya çalışılmıştır. Sovyetler Birliği’nin açık istekleri karşısında ise Türkiye realist davranmış ve denge politikasını terk ederek Batı yanlısı bir dış politika izlemeye başlamıştır. Bu dönemde Amerikan Başkanı Truman ise Türkiye gibi arada kalan devletlerin Sovyetler Birliği’ne yakınlaşmasından çekince duymuştur. Sovyetler Birliği’nin Türkiye üzerindeki genel amaçları ve özelde de Türk Boğazları’na duyduğu ilgi Amerika tarafından tepkiyle karşılanmıştır.¹⁸⁹

11.1. Sovyet Notası

Sovyetler Birliği’nin Türkiye konusunda batı dünyasından en net kopuşu, Türkiye’ye nota vermesi olmuştur. Postdam Konferansı’nda Türkiye’ye dair isteklerini müttefiklere bildirmiş olan SSCB, bu durumu hatırlatarak Türkiye’ye nota vermiştir. Stalin 1946 Ağustos’unda verdiği notada doğrudan Postdam Konferansı’na gönderme yapmıştır. Uluslararası ortamda bir oldu bitti yaratmaya çalışan SSCB, bu notada Türkiye’ye dair isteklerinin Amerika dahil tüm müttefik devletlerin katıldığı Postdam Konferansı’nda görüşülüp karara bağlandığı şeklinde bir manipülasyon oluşturmaya çalışmıştır. Nota gönderilirken müttefik devletlerin ise durumdan haberi yoktur. Nota, Türkiye dış işlerinde olağanüstü şekilde değerlendirilmiştir. İsmet İnönü, savaştan sonra yeniden oluşturduğu dışişleri kadrosuyla durumu görüşmüştür. Devletin bürokrasi kanadında diplomatik bir cevap hazırlanırken, askeriyede ise olası bir Kızılordu işgal

¹⁸⁹ Mehmet Gönübol vd. “İkinci Dünya Savaşı’ndan Sonra Türk Dış Politikası (1945- 1965)”, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919- 1995)*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 9. Baskı, 1996, s. 195 s. 66-70.

girişimine karşı 3. Ordu hazır olması konusunda uyarılmıştır.¹⁹⁰ Türk Dış Politikası'nın realist bakış açısı ve İnönü'nün ihtiyatlılığı savaştan sonra Türk topraklarına yönelecek olan Sovyet tehdidini önceden sezmiştir. Bu sebeple İkinci Dünya Savaşı boyunca savaştan taraflardan devşirilen askeri teçhizat ve motorize savaş araçları savaş sonrasında hızla ülkenin doğusuna sevk edilmiştir. Batıdan Türkiye'ye yönelecek bir tehdit artık kalmadığı için İsmet Paşa, askeri savunma gücünün ağırlıklı olarak Sovyetler Birliği'ne yakın bölgelerde konuşlanmasını uygun bulmuştur. Türkiye Sovyet notasına aynı ayın sonunda karşılık vermiştir. Cevaplar iki ana başlık altında toplanmıştır. Birinci kısımda Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerindeki istekleri konusunda uluslararası ortamın uzlaştığı söylemi reddedilmiştir. Sovyet istekleri açıkça Türkiye'nin toprak bütünlüğü konusunda egemenlik ihlali içerdiği için reddedilmiştir. İkinci kısımdaysa Türk Boğazları konusundaki Sovyet isteklerine değinilmiştir. Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin ilgili maddelerinin Türkiye lehine olduğu hatırlatılmıştır. Mevcut durumun değişmesi söz konusu olsa dahi bu durumun sözleşmede imzası bulunan tüm devletlerin hazır bulunacağı bir oturumda ve uluslararası hukuk kurallarına uygun şekilde gerçekleşmesi gerektiği söylenmiştir. Aslında Türkiye burada Sovyetler Birliği'ne dünyada başka güçlü ülkelerin de olduğunu ve SSCB'nin dengeleri unutarak baskı kurmaya çalıştığını hatırlatmıştır.

Amerika ve İngiltere Postdam Konferansı'nda Türkiye'nin Boğazları konusunda savaş sonrası oluşacak yeni sisteme uygun yeni bir yönetime tabi olması konusunda Sovyetler Birliği ile fikir birliğine varmıştır.¹⁹¹ Boğazlar konusunda statünün değişmesi fikri batı dünyasında olumlu karşılık bulmuştur.¹⁹² Amerika, bu dönemde tıpkı savaş öncesindeki tutumu gibi olaylara tepkisiz kalmayı seçmiştir. SSCB'nin, Türkiye üzerindeki toprak taleplerinin gündeme gelmesinde bu durumun iki devlet arasında çözülmesi gereken bir konu olduğunu savunmuştur. Amerika bu dönemde Sovyetler Birliği ile ortak hareket edebileceği kanısında olmuştur. Bu yüzden Sovyet İstekleri konusunda doğrudan karşı çıkmak yerine konuları genellikle uluslararası oluşumlarda görüşmeyi teklif etmiştir. 1945 yılı sonuna doğru Amerika'nın bu duruşu değişmeye başlamıştır. Buna bağlı olarak Türkiye de dış politikasını batıya uyumlu hale getirmiştir. 1945 sonunda Amerika'nın Türkiye'ye verdiği notada Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin

¹⁹⁰ O dönemde henüz 9. Ordu'ya kadar sınıflandırma yapılmadığı için ülkenin doğusundaki en etkili askeri birim 3. Ordu idi. Aynı zamanda İkinci Dünya Savaşı boyunca ülke geneline pay edilmiş olunan askeri güç, 3. Ordu bünyesinde Erzurum'a odaklanmıştır.

¹⁹¹ Postdam Konferansı'nda "serbest geçiş konusu" devletlerin fikir birliğine varmasını engellemiştir. Aynı zamanda SSCB'nin boğazlarda kara üstleri istemesi de uzlaşılmayan başka bir konu olmuştur. Bu sebeple aslında Postdam Konferansı net çizgilerle uzlaşıya varamamış konulara sahiptir. Türk Boğazları konusunda bir uzlaşma sözkonusu olmamıştır.

¹⁹² Gönlübol vd., "İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türk Dış Politikası (1945- 1965)", s. 196.

mevcut durumunun tekrar gözden geçirilmesinin ve hâkimiyet hakkının net şekilde belirlenebilmesi için uluslararası nitelikte bir konferans tertip edilmesini önermiştir.¹⁹³ Notada, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin maddelerine dair birtakım değişiklikler önerilmiştir. Bu önerilerden Türkiye'yi en az ilgilendiren fakat ABD için önemli olan madde Japonya'nın artık sözleşmeye taraf devletlerden birisi olarak kabul edilmemesi ve imza statüsünün kaldırılması olmuştur. Türkiye açısından en önemli maddeler ise Karadeniz ülkelerinin savaş gemilerinin boğazdan geçişini düzenleyen maddeler olmuştur. Amerikan dış politikası, Postdam Konferansı'ndakinin aksine Sovyetler Birliği'nin isteği doğrultusunda uluslararası statülerde değişiklik yapılması fikrinden uzaklaşmıştır. Batı dünyasının dış politikasındaki bu değişim Türkiye'nin ulusal çıkarlarıyla uyumlu olmuştur. Bu durumun doğal sonucu olarak Türk dış politikasında denge politikasının yerini batıya yakınlaşma almaya başlamıştır. Boğazlar konusunda Amerikan desteğinin alınmasıyla başlayan yeni Türk dış politikasının batıya yakınlaşma dönemi Marshall Yardımları döneminde Türkiye'nin de yardım alacak ülkeler listesine eklenmesiyle en net şeklini almıştır.

Şekil 13 Yeni dünya düzeninin inşa edildiği konferans. Churchill, Roosevelt, Stalin Postdam Konferansı'nda birlikte. (17 Temmuz 1945- Cecilienhof Sarayı)

¹⁹³ Gönübol vd., “İkinci Dünya Savaşı’ndan Sonra Türk Dış Politikası (1945- 1965)”, s. 197-199.

12. NATO’NUN KURULMASI

Müttefik Devletler’in savaşın sonunun belirginleşmesiyle birlikte yeni dünya düzenine dair fikirleri de farklılık göstermiştir. SSCB ile ABD arasındaki ayrılık Postdam Konferansı’nda belirginleşmiştir. Bunun sonucunda batı cephesinde yeni bir askeri oluşum ortaya çıkmıştır. Fransa gibi ekonomik açıdan sıkıntılı olan ülkelerdeyse komünizmin yükselişi tehdit olarak algılanmıştır. Sonunda Amerika’nın öncülüğünde NATO kurulmuştur. NATO işbirliğini amaçlayan bir örgüt olsa da daha çok askeri ağırlıklı bir yapı kazanmıştır. Mevcut komünizm tehlikesinden kurtulan Fransa ise ileriki dönemlerde NATO’nun askeri kanadından ayrılmıştır. Bu sebeple örgütün başkenti de değişmiştir. Bu dönemde SSCB’nin Türkiye zerine baskılarının artması, Amerika’yı Türkiye ve Türk Boğazları’yla ilgilenmeye itmıştir. Bu sebepten Türkiye’nin NATO yeliği hem Türk hükümetinin isteği hem de Amerika’nın SSCB’ye karşı Türkiye’yi yanına çekmeyi amaçlaması ile gerçekleşmiştir. Aynı zamanda bu dönemde Türkiye, İngiltere’nin de desteğini elde etmiştir. Komünizmin dünyada yaygınlaşmasından İngiltere de tedirgin olmuştur. Sonunda İngiltere savaş bitmiş olmasına rağmen “l İttifak”ın geçerliliğini koruduğunu ve olası bir savaş durumunda Türkiye’ye yardım edeceğini bildirmiştir. Burada bahsedilen durum aslında Kızılordu’nun Türkiye’nin toprak bütünlüğüne karşı girişeceği bir faaliyete karşı İngiltere’nin dışarıdan Türkiye’ye destek vereceğidir. Türkiye’nin NATO’ya girmesi Menderes ve yanındakilerin Türk Ordusu’nu meclisten onay bile almadan Kore Savaşı’nın ortasına atması sonrasında gerçekleşmiştir. Dolayısıyla çalışmanın konusu olan İkinci Dünya Savaşı sürecinin çok sonrasında gerçekleşmiştir. Bu sebeple süreç ayrıca anlatılmayarak sadece Türkiye’nin batıya yakınlaşması ve NATO yeliğinin denge politikasının terkedilmesindeki etkisine vurgu yapılmıştır.

13. EKONOMİK YARDIMLAR

İkinci Dünya Savaşı'na müttefik devletler içerisinde en son katılan Amerika, ekonomik olarak en iyi durumda olan devlettir. Bu sebeple de savaş sırasında ve savaştan sonra dış politikasında bu ekonomik gücünü kullanmıştır. Ekonomik yardımlar bir ülkenin finansal varlığını uluslararası ilişki aracı olarak kullanması anlamına gelmektedir. Amerika, diğer ülkelere ekonomik yardım yaparak, yardım yaptığı ülkelerin dış politikalarını kendi dış politika amaçlarının çizgisine yaklaştırmayı amaçlamıştır. Aynı zamanda Amerika'nın yaptığı bu yardımlar finansal bağımlılığı da beraberinde getirmiştir. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sürecinde denge politikasını kullanarak batılı ülkelere birçok kez yardım almıştır. 1942 yılında savaş sürerken ABD, Türkiye'ye "Ödünç Verme ve Kiralama Yardımları" vermiştir. Savaş boyunca çıkarıcı bir dış politika izleyen İnönü, ABD ile görüş ayrıldığı yaşandığı zamanlarda bu yardımların aksatılması şeklinde uyarılmıştır. Benzer şekilde savaşa girmemesine karşın ekonomik olarak yıpranmış olan Türkiye, savaş sonrasında da Amerika'dan ekonomik yardım almıştır. 1947 yılında da "Marshall Yardımları" adıyla Türkiye birtakım yardımlar almıştır. Türkiye'nin batıya kaymasında yapılan bu yardımlar ve ekonomik olarak bağımlı hâle gelmeye başlanılmasının etkisi vardır.¹⁹⁴

Başlıklarda sayılan sebepler dışında Türkiye'nin batıya yaklaşmasına sebep olan başka etkenler de mevcuttur. Türkiye'nin savaş sonrası dünyada ekonomik olarak ilerlemeyi amaçlaması doğal olarak batıyı model almasına sebep olmuştur. Finansal kalkınma modelleri batı ile uyumlu olan Türkiye, batı tipi ekonomik modelleri hayata geçirerek yeni süper güç ABD ile yakınlaşmıştır. Kapalı bir yapıya sahip olan SSCB kültürel olarak da kendi ideolojisini dünyaya ihraç edememiştir. Amerika ise popülizm yoluyla kendi folklorik unsurlarını Türkiye gibi gelişme aşamasındaki ülkelere hızla benimsetmiştir. Basın yayın araçlarının çoğunlukla propaganda amacıyla kullanıldığı SSCB'nin aksine Amerika'nın daha liberalleşmiş kitle iletişim yöntemleri, dünyanın Amerikan kültürüyle daha hızlı bütünleşmesinde etkili olmuştur.

¹⁹⁴ Benzer şekilde SSCB de ekonomik yardım programları oluşturmuştur. Türkiye, geçmişten gelen denge politikası refleksiyle bu yardımları da almıştır. İskenderun Çelik Fabrikası Projesi, komünist yardımlarla hayata geçirilmiştir.

14. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Dış politika, bir devletin kendi iç dinamikleri ve uluslararası ortamdaki değişkenleri hesaba katarak, ulusal çıkarlarına ulaşmak ve varlığını sürdürmek için izlediği stratejilerin bütünü olarak tanımlanabilir. Dış politika belirlenirken ülkenin ekonomisi, ulusal karakteri gibi çeşitli unsurların da etkisiyle temel bir strateji belirlenir ve alınacak kararların bu stratejiye uyumlu olmasına özen gösterilir. Dış politika amaçları belirlenirken realizm, idealizm gibi ilkeler de belirleyici olmaktadır. İkinci Dünya Savaşı kendisinden önceki güç dağılımını bütünüyle etkileyen ve ülkelerin dış politikalarında değişimlere sebep olmuş bir dönemdir. Bu dönem sadece savaşan tarafların değil aynı zamanda Türkiye gibi tarafsız devletlerin de dış politikalarına etki etmiştir. Bu çalışmada Türk Dış Politikası'nın İkinci Dünya Savaşı öncesinde, savaş sırasında ve savaştan sonraki dönemde realizm etkisinde geçirdiği dönüşüm incelenmiştir.

1939 yılında fiilen başlayan ancak devletlerin dış politikalarına etkisi daha öncesine uzanan İkinci Dünya Savaşı, başlangıçta bir Avrupa devletleri mücadelesi olarak ortaya çıksa da etki alanı genişlemiş ve Türkiye'yi de içine almıştır. Devletlerin iç politikalarının dış politikalarına yansımaları gibi uluslararası ortamdaki bu değişimler de başta Türkiye olmak üzere birçok devletin iç politikalarında değişimler meydana getirmiştir. Olağanüstü dönemlerde olağanüstü yetkilere ihtiyaç duyan yönetimler, dış politikalarında rahat hareket edebilmek adına ülke içinde daha baskıcı bir yönetim anlayışını benimsemiştir. Türkiye'de de bu dönemde İsmet İnönü'ye "Milli şef" unvanıyla geniş yetkiler tanınmıştır. Kamuoyuna yön veren basın doğrudan hükümet kontrolüne alınmış, ekonomik harcamalar savaş şartlarına göre yeniden dağılmıştır. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin benimsediği "idealizm" yerine savaş süresince "realizm" daha baskın olmuştur.

Birinci Cihan Harbi'nden sonra İmparatorluk'tan kalan toprak parçası üzerinde inşa edilen Türkiye Cumhuriyeti, Atatürk'ün öncülüğünde batı dünyasını artık düşman olarak algılamak yerine "Batıcılık" ilkesiyle hareket etmiştir, "muhasır medeniyetler seviyesine" ulaşmayı amaçlamıştır. Sosyal alanda bu dönüşüm için çabalayan genç Cumhuriyet, ekonomik alandaysa hem Osmanlı borçlarını üstlenmiş hem de kendi dönüşümünü finanse etme çabası içine girmiştir. Atatürk'ün ölümünün ardından İktidara gelen İsmet İnönü kısıtlı kaynaklarla aynı ilkeler doğrultusunda hareket etmiştir. Sıcak savaşın kendisinden önce siyasal etkisinin ulaştığı Türkiye, jeostratejik

özellikleri sebebiyle savaşın iki tarafı için de müttefikliği arzulanan bir devlet olmuştur. Türkiye'nin yönetici kadrosu Birinci Cihan Harbi'nde izlenen politikanın yanlışlığının bilincinde ve hayalperest dış politika amaçlarının İmparatorluğu sürüklediği yıkımı bizzat yaşamış kadrolardan oluşmaktaydı. Bu dönemde İsmet İnönü, Mihver veya Müttefik taraflardan birine dâhil olmaktan kaçınmıştır. Atatürk'ün inşa ettiği dış politika geleneğine uygun olarak her iki tarafı da karşısına almadan aynı zamanda herhangi birinden yana olmadan dengeli bir dış politika izlemiştir. Türkiye'nin izlediği bu dış politikaya “denge politikası” denilmektedir. Savaş süresince Türkiye'yi denge politikası izlemeye iten en etkili sebep duyduğu güvenlik endişeleri olmuştur.

Başta Avrupa devletlerinin sonrasında neredeyse tüm dünyanın “statükocu” ve “revizyonist” şeklinde iki kampa ayrıldığı 1933 yılı sonrasında Türkiye Cumhuriyeti, ilkeleri gereği statükocu olmasına rağmen savaş sırasında her iki tarafa karşı da tarafsızlığını korumuştur. Taraflardan birinin yaklaşımının dış politikada ilke olarak kabul edildiği bir çekişmede her iki tarafa karşı da eşit mesafede durmayı başarabilmek realist kararlar vermekle mümkün olmuştur.

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sırasında izlediği dış politika tarafsız fakat görece daha güçlü olana karşı da yakınlık içermektedir. İnönü ve kadrosu Türkiye'nin konumundan kaynaklı dezavantajları, “ittifaklara dâhil olma” stratejisiyle avantaja çevirmiştir. Uluslararası bir savaş ortamında kurduğu yerel ittifaklar yoluyla Türkiye sınırlarına kadar ulaşacak olan savaşta toprak bütünlüğünü korumaya çalışmıştır. Türkiye'nin ittifaklar yaratma stratejisi de realizm başlığı altında gerçekleşmiştir. Savaş sırasında değişen güç dağılımı gözetilerek buna uygun ittifaklar gerçekleştirilmiş böylece savaşın tarafları dış politikada birbirine karşı dengelenmiştir. Askeri açıdan üstün olan 3. Reich'in revizyonist hamleleri karşısında güvenlik endişesi yaşayan Türkiye, statükocu tarafta yer alan İngiltere ile ittifak kurarak durumu dengelemeye çalışmıştır. İngiltere ise Türkiye'nin savaşa dâhil olması halinde Wehrmacht'a karşı yeni bir cephe açılacağı düşüncesiyle Türkiye'nin savaşa dâhil olmasını istemiştir. İnönü askeri donanımların elverişsizliğini öne sürerek hem fiilen savaşa girmemiş hem de İngiltere'den yardım talebinde bulunmuştur. Türkiye savaşın başında bölgesel ittifaklar kurarak hem dünya barışını korumaya çalışmış hem de kendisini lokâl paktlarla güvenceye almıştır. İtalya'nın Akdeniz'de tehdit haline gelmesiyle Türkiye “üçlü ittifak” ile Fransa ve İngiltere'nin desteğini elde etmiştir. 1941 yılı ve sonrasında ise “Barbarossa Harekâtı” başlamış ve Almanya Sovyetler Birliği topraklarına saldırmıştır. Türkiye, bu süreçte de Almanya ile “Türk-Alman Karşılıklı Saldırmazlık ve Dostluk Antlaşması”nı imzalamıştır. “İkinci Kursk Muharebesi”nin ve “Stalingrad

Kuşatması”nın ardından Almanya’nın geri çekilmeye başlaması ve “Kızıldordu”nun ilerleyişi Dış işleri Bakanı Numan Menemencioğlu tarafından yakından takip edilmiştir. Sovyet üstünlüğünün açıkça ortaya çıktığı bu dönemdeyse Türkiye Sovyetler Birliği ile saldırmazlık antlaşması imzalamıştır. Türkiye, savaşın başladığı tarihten sonra yaptığı antlaşmalarda tamamen realist davranmıştır. Ülke çıkarları doğrultusunda savaşta değişen güç dağılımı ve ülkelerin birbirine karşı konumu gözetilerek antlaşmalar imzalanmıştır. Savaş süresince hem Müttefik Devletler hem de Mihver Devletleri Türkiye’nin savaşa girmesi için baskı uygulamıştır. Bu baskılar karşısında Türkiye savaş dışı kalma amacından sapmamıştır. Taraflardan birisinin mutlak mağlubiyeti kesinleşinceye kadar ordunun eksiklikleri bahane edilerek savaşa girilmemiştir. Savaşın sonunun yaklaştığının anlaşılmasıyla Müttefik baskılarına karşı Türkiye’nin yaptığı tarafsızlık dışı ilk hamle Almanya’yla olan Krom Ticaretini askıya almak olmuştur. Savaş süresince İngiltere’den yardım alan Türkiye bir yandan da Almanya ile ticari ilişkilerini devam ettirmiştir. Türkiye, batılı devletlerin emperyal amaçları sebebiyle çıkan Birinci Cihan Harbi’nin devamı niteliğindeki bu savaşta yer almamayı tercih ederek realist davranmıştır. Baskılar sonuç vermediğinde çeşitli vaatlerle Türkiye’yi savaşa sokmaya çalışan tarafların isteklerine karşı İnönü, hayalperest yaklaşmamış ve realist çözümlemeler neticesinde yanlı fakat tarafsız bir dış politika izlemiştir.

Türkiye, savaş boyunca de facto olarak savaşa dâhil olmamayı başarmış ve denge politikası sayesinde taraflardan hiç birini direkt karşısına almamıştır. Savaşın sonunun yaklaşmasıyla birlikte dışsal çevrede meydana gelen değişimler Türkiye’nin artık daha fazla savaş dışında kalamayacağını göstermiştir. Savaş boyunca Türk Dış Politikası’nın temel stratejisi olan denge politikası realizm gereği değiştirilmiştir. Türkiye, dış politika amaçları doğrultusunda, savaştan sonra oluşacak yeni dünya düzeninde yer alabilmek, kazanan tarafta olmak için denge politikasını ter ketmeye başlamıştır. Fiilen savaşa girilmesinin, İnönü’nün askeri yetersizlikleri öne sürerek sürekli ertelemiş olmasının yanında kâğıt üzerinde Müttefik Devletler yanında savaşa girilmesi bu dönemde kabul edilmiştir. Dış politikada denge siyasetinin terkedilip, savaşa girilmesinin kabul edildiği bu dönem Kahire Konferansı ile başlamıştır. Bu konferanstan sonra Türk Dış Politikası denge siyasetinde Mihver-Müttefik güç dengesi yerine Batı-SSCB güç dengesini gözetmeye başlamıştır. İnönü, bir taraftan Almanya’ya savaş ilan ederek realist davranmış ve önceki güç dengesini bozarak taraf olmuş bir taraftan da yeni kurulan sistemin güç merkezleri arasında yani SSCB ve Amerika arasında başka bir denge oluşturmayı çalışmıştır. Sonunda Türkiye, Almanya ile bürokratik temaslarını 1944

yılıının sonlarına doğru kesmiştir. 1945 yılında ise resmi olarak Mihver Grubu'na savaş ilan etmiştir.

Türkiye'nin savaş süresince izlediği denge politikası kazanan taraflarda tepkiye sebep olmuştur. Savaş sonrası oluşacak yeni küresel sistemin nasıl olacağı üzerine toplanılan konferanslarda Türkiye'ye karşı takınılacak tutumun ne olacağı sorusu geniş yer almıştır. Müttefik Devletler, Türkiye'nin savaş boyunca Herr'e karşı yeni bir cephe açmamış olmasının cezalandırılması konusunda aynı fikirde olmuşlardır. Savaş sonrası küresel sistemde Türkiye'nin var olmaya devam etmesi ise Mihver Devletleri'ne savaş açmış olması şartına bağlanmıştır. İsmet İnönü, bu noktada da realist davranarak Şubat ayında Mihver Devletleri'ne savaş ilan etmiştir. Dış politikadaki gelişmelerin, iç politikaya bir yansıması olarak; İsmet Paşa tarafından İngilizlerce "Alman yanlısı" olarak bilinen Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu bakanlık görevinden alınmıştır. İnönü, savaş boyunca bakanlık görevini başarıyla yürüten Menemencioğlu'nu görevden alırken, zaten savaşa girilmemesi sebebiyle gergin olan Türk-İngiliz ilişkilerinin yumuşamasını amaçlamıştır. İsmet Paşa'nın duygusal davranarak Menemencioğlu'nun görevde kalması konusunda ısrarcı olması süreci bir çıkmaza sokabilirdi. Türk dış politikasına yön veren realist ilke, iç politikada da etkili olmuştur.

Sonuçta Türkiye Cumhuriyeti, İkinci Dünya Savaşı boyunca izlediği realist siyasetle, dış politikasını gelişen olaylara göre şekillendirmiştir. Savaşın fiilen başlamayıp etkisinin hissedilmeye başladığı dönemlerde yerel ittifaklar oluşturarak ulusal güvenliğini korumaya çalışmıştır. Savaş başladığında ve Fransa beklenenden erken yenilgiye uğradığında Almanya revizyonist hedefleri doğrultusunda ilerlemeye başladığında askeri açıdan güçlü olan Almanya ile saldırmazlık ve dostluk antlaşması imzalanmıştır. Almanya'nın çekilmeye başladığı, SSCB'nin savaşı kazanmaya yaklaştığı dönemde ise Sovyetler Birliği ile başka bir antlaşma imzalanmıştır. Bu dönemden sonra batı ve Rusya'nın Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda baskıları en şiddetli halini almıştır. Türkiye, savaş sona en yakın hâle gelinceye dek kâğıt üzerinde savaşa girmeyi kabul etmiş ve Almanya'nın kesin olarak yenilgisine çok az zaman kala da resmen savaş ilan etmiştir. Savaşın başından beri istediğini alan Türkiye, ekonomik olarak çok yıpranmış olsa da fiilen bir savaşa girmemiştir. İkinci Dünya Savaşı sadece Türk Dış Politikası'na değil aynı zamanda iç siyasetine de etki etmiştir. Sansür yasası sebebiyle tek elden kontrol edilen gazeteler Türkiye'nin 1940'lı yıllarındaki iç politikası hakkında fikir vermektedir. Savaş süresince realist kararlar vermiş olan Türkiye, savaşan tarafların her ikisinden de kazanımlar elde ederken, fiilen bir savaşa girmeyerek

toprak bütünlüğünü başarıyla korumuştur. Savaş sonundaysa yine realizm çerçevesinde denge politikasını terk ederek kazanan tarafta olmayı başarmıştır.

KAYNAKÇA

- (BBYUM), B. B. (1944). Başvekâlet Basın ve Yayın Basın ve Yayınla İlgili Kanun, Kararname, Nizamname, Talimatname, ve Tamimler. Ankara: Başvekalet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları.
- (1941, Haziran 19). *Cumhuriyet*.
- (1943, Şubat 2). *Akşam*.
- (1943, Şubat 2). *Ulus*.
- (1943, Aralık 7). *Akşam*.
- (1943, Ekim 20). *Ulus*.
- (1943, Aralık 12). *Cumhuriyet*.
- (1945, Nisan 26). *Akşam*.
- (1945, Şubat 13). *Tanin*.
- (26, Nisan 1945). *Akşam*.
- Akad, M. T. (2011). *Modern Savaşın Temel Kavramları*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Al, A. (2014). *Türk Dış Politikası 1918-1980*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Alişoğlu, B. (2020). Soğuk Savaş Rekabetleri ve Satranç. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Dergisi*, 3(2), 62.
- Anıt, Y. (2020). 1930'lu Yılların Kalkınma Politikaları Bağlamında İzmir İktisat Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika (10. Baskı b.). Bursa: mkm Yayıncılık.
- Armaoğlu, F. (Kongresinin Orta Tabakanın Kalkınmasındaki Tarihsel Önemi. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: İstanbul Rumeli Üniversitesi.
- Arı, T. (2013). 1958). İkinci Dünya Harbinde Türkiye. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 139-179.
- Armaoğlu, F. (1976, Nisan). Atatürk Diplomasisi. *Kemalizm Atatürk Ülküsünün Bayraklaşan Adıdır*(165), 20.
- Armaoğlu, F. (1984). *20. Yüzyıl Siyasi Tarih*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Atay, F. R. (1943, Mayıs 13). Çorçil ve Ruzvelt Gene Görüştiler. *Ulus Gazetesi*.
- Atay, F. R. (1943, Ağustos 22). Kebek Toplantıları. *Ulus Gazetesi*.
- Ayata, A., and Yücel, G. (2015). *Yeni Küresel Düzendeki Türk Dış Politikasının Kimlik Arayışı*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Aydemir, Ş. S. (1993). *İkinci Adam (1884-1938)* (6. Baskı b., Cilt 1). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aydemir, Ş. S. (1999). *Tek Adam Mustafa Kemal (1922- 1938)* (14. Baskı b.). İstanbul: Remzi Kitabevi.

- Aydın, M. (1996, Ocak 1). Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 51(01), s. 72.
- Baykan, M. B. (2008). Türk Dış Politika Anlayışı. H. Çakmak (Dü.) içinde, *Türk Dış Politikası 1919-2008* (s. 31-32). Ankara: Platin Yayınları.
- Beyazal, İ. (2015). *Türk Dış Politikasında İdealizm ve Realizm*. Mart 1, 2022 tarihinde Uluslararası Stratejik Tahlil ve Araştırmalar Merkezi: <http://www.ustad.org.tr/?p=1956> adresinden alındı
- Boratav, K. (1982). *Türkiye'de Devletçilik*. Ankara: Savaş Yayınları.
- Bozkurt, B. (2011). Türkiye'de "Milli Şef" Dönemi Chp Politikalarının Eğitim Sistemine Etkileri. *Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*(2), 183-204.
- Burçak, R. S. (1983). *Moskova Görüşmeleri (26 Eylül 1939 - 16 Ekim 1939) ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.
- Cengiz, E. (2012). İsmet İnönü ve İkinci Dünya Savaşı Yılları Türk Dış Politikası. *Yüksek Lisans Tezi*, 33. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Clausewitz, C. v. (1991). *Harp Üzerine*. (F. Çeliker, Çev.) Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Çetin, R. (2010). II. Dünya Savaşı'nda Numan Menemencioğlu'nun Dışişleri Bakanlığı (1942-1944). *Yüksek Lisans Tezi*, 38. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Çetinkaya, G. (2014). İsmet İnönü ve İkinci Dünya Savaşı. *Yüksek Lisans Tezi*, 120-122. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Dağlarca, F. H. (2009). *Bağımsızlık Savaşı 5 İzmir Yollarında*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Davutoğlu, A. (2009). *Stratejik Derinlik* (34. Baskı b.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Deringil, S. (2007). *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası* (4. Baskı b.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ekinci, N. (2015, Temmuz 15). İnönü Dönemi ve 2. Dünya Savaşı Yılları. 15.
- Erat, M. (2008). Osmanlıdan Cumhuriyete Boğazlar Meselesi. M. Bıyıklı (Dü.) içinde, *Türk Dış Politikası Cumhuriyet Dönemi* (s. 158). İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.
- Erer, T. (1964). *Yasakçılar*. İstanbul: Toker Matbaası.
- Ergin, F. (1963). İkinci Dünya Harbi ve Türkiye. *Yakın Tarihimiz Dergisi*, 4(52), 394.
- Eroğlu, H. (1990). *Türk İnkılâp Tarihi*. Ankara: Savaş Yayınları.
- Esmer, A. Ş., Gönlübol, M., Sar, C., Sander, O., and Ülman, H. (1996). *Olaylarla Türk Dış Politikası* (9. Baskı b.). Ankara: Siyasal Yayınevi.

- Eyicil, A. (1990). *Siyasi Tarih*. Ankara: Yayla Yayınları.
- Gevgili, A. (1983). "Türkiye Basını" Maddesi. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* (Cilt 1, s. 215). içinde İstanbul: İletişim Yayınları.
- Göksedef, E. (2022, 6 10). *Türkiye-Yunanistan Hattında Adalar Gerginliği*. Kasım 16, 2022 tarihinde BBC NEWS TÜRKÇE: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-61760805> adresinden alındı
- Gönlübol, M. (1978). *Uluslararası Politika İlkeler-Kavramlar-Kuramlar*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Gönlübol, M., and Kürkçüoğlu, Ö. (1985, Mart). Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1(2), 472.
- Gözen, R. (2009). *İmparatorluktan Küresel Aktörlüğe Türkiye'nin Dış Politikası*. Ankara: Palmiye Yayıncılık.
- Gürün, K. (2000). *Savaşın Dünyası ve Türkiye 1939-1945*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Güvenir, M. (1991). 2. *Dünya Savaşında Türk Basını Siyasal İktidarın Basını Denetlemesi ve Yönlendirmesi*. İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları.
- h. (tarih yok).
- Hurmi, B. (2008). Uluslararası İlişkilerde Dış Politikayı Etkileyen Etmenler. İ. Bal içinde, *Değişen Dünyada Uluslararası İlişkiler* (s. 140). Ankara: Lalezar Kitabevi.
- İshak Alaton Gerçekleri Çarpıtıyor. (2012, Ekim 10). Aralık 27, 2022 tarihinde Oda TV: <https://www.odatv4.com/guncel/iste-struma-olayinin-gercek-yuzu-1010121200-26437> adresinden alındı
- Kamran, İ. (1999). *Dış Politika*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kandemir, N. (2012). *Türkiye'de Adalet ve Dış Politika*. Ankara: ODTÜ Atatürkçü Düşünce Derneği Yayınları.
- Karacasulu, N. (2008). Dış Politika Nedir? N. Karacasulu, and H. Çakmak (Dü.) içinde, *Türk Dış Politikası 1919-2008* (s. 12). Ankara: Platin.
- Karpat, K. (2007). *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi 1876-1980*. (E. Soğancılar, Çev.) İstanbul: İmge Kitabevi.
- Kepenek, Y., and Nurhan, Y. (2001). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Keskin, M., Yuvalı, A., Öztürk, A., and Ekincikli, M. (2001). *Türk İnkılâbı ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi* (2. Baskı b.). Konya: Ufuk Kitabevi.
- Keyik, M., and Erol, S. M. (2019, Mayıs). Realizme Göre Güç ve Güç Dengesi Kavramları. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 12-49.

- Koçak, C. (2010). *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)* (5. Baskı b.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçak, C. (2011). *Tek Parti Döneminde Muhalif Sesler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçak, C. (2013). *Türk - Alman İlişkileri 1923- 1939: İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Siyasal Kültürel Askeri ve Ekonomik İlişkiler*, (2. Baskı b.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kürkçüoğlu, Ö. (1980, Ocak 1). Dış Politika Nedir? Türkiye'deki Dünü ve Bugünü. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 35(01), 309-335.
- Morgenthau, H. j. (1970). *Uluslararası Politika Güç ve Barış Mücadelesi*. (B. Oran, Çev.) Ankara: Sevinç Matbaası.
- Nadi, N. (1938, Mart 15). Asıl Dava. *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Nadi, N. (1991). *Perde Aralığından*. İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Oral, F. S. (1970). *Türk Basın Tarihi (1919-1965)*. Ankara: Doğu Matbaacılık.
- Oran, B. (1969). İç ve Dış Politika İlişkisi Açısından İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de Siyasal Hayat ve Sağ - Sol Akımlar. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 24(3), 240.
- Oran, B. (2016). *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne*. (B. Oran, Dü.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2011). *Yakın Türkiye Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Özakıncı, C. (2013). 1942'de Filistin'de İbranice Yayınlanmış İlk Struma Kitabı 24 Şubat 1942 Struma Faciası'nda Türkiye'nin Suçsuzluğunu Kanıtlayan Belgeler. *Bütün Dünya Dergisi*, 13(6), 65-69.
- Özakıncı, C. (2013). 24 Şubat 1942 Struma Faciası'ndan Kurtulan David Stoliar'ın Yalanlar ve İftiraları. *Bütün Dünya Dergisi*, 13(8), 43-49.
- Özakıncı, C. (2017, Şubat 25). Struma Faciası. *Tarihin Bilinmeyen Yüzü*.
- Özersay, K. (2016). 1923-1939 Görelî Özerklik-1. B. Oran (Dü.) içinde, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler Yorumlar* (s. 373-374). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pazarcı, H. (2007). *Uluslararası Hukuk* (5. Baskı b.). Ankara: Turhan Kitabevi.
- Sadak, N. (1943, Ekim 26). Moskova Konferansının Konuşacağı Meseleler, Varabileceği Neticeler. *Akşam Gazetesi*.
- Sadak, N. (1943, Ekim 19). Moskova ve Müttefikler kaynaklarından haberlere göre Moskova Konferansı. *Akşam Gazetesi*.
- Sander, O. (2007). *Siyasi Tarih 1918-1994* (15. Baskı b.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Sander, O. (2020). *Türkiye'nin Dış Politikası* (5. Baskı b.). Ankara: İmge Kitabevi.

- Selvi, H. (2007). Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu. *Kuruluş ve Çöküş Süreçlerinde Türk Devletleri Semozyumu Bildirileri*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi.
- Silindir, M. (2007). Amerikan Gücünün Geleceği. *Yüksek Lisans Tezi*. Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Soysal, M. (1994). *Dış Politika ve Parlamento*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Sönmezoğlu, F. (2005). *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Sönmezoğlu, F. (2011). *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası*. İstanbul: Der Yayınları.
- Turan, R., Safran, M., Hayta, N., Çakmak, A., Dönmez, C., and Şahin, M. (2014). *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*. Ankara: Yargı Yayınları.
- TÜİK;. (2014). *İstatistik Göstergeler 1923-2013*. Ankara: TÜİK Matbaası.
- Türkiye İktisat Kongresi Açış Söylevi İzmir. (tarih yok). Ocak 3, 2023 tarihinde T.C. Atatürk Tarih, Dil ve Kültür Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı: <https://www.atam.gov.tr/ataturkun-soylev-ve-demecleri/turkiye-iktisat-kongresini-acis-soylevi-izmir>. adresinden alındı
- Uçarol, R. (1995). *Siyasi Tarih (1789-1994)* (4. Baskı b.). İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Üçok, Ç. (1980). *Hukuk Fakültesi Öğrencileri İçin Siyasal Tarih* (3. Baskı b.). Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Ülman, H. (1968, Eylül). Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968). *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 23(3), 245.
- Ülman, H., Gönlübol, M., Bilge, S., and Sezer, D. (1996). 1945-1965 Dönemi. *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)* (9. Baskı b., s. 205-209). içinde Ankara: Siyasal Yayınevi.
- Ünlü, D. (2012). İzmir İktisat Kongresi: Kongre Öncesi Ekonomik Görünüm ve Türkiye Ekonomisine Etkileri. *Yüksek Lisans Tezi*, 53-56. Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı.
- Weisband, E. (2002). 2. *Dünya Savaşı ve Türkiye*. (Ö. Uğurlu, Çev.) İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Yalçın, D., Akbıyık, Y., Özkaya, Y., Bozkurt, G., and Akbulut, a. D. (2004). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi* (Cilt 2). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Yeşiltaş, M. (2017). Kavram: Jeopolitik. Ş. Kardaş, A. Balcı, A. Balcı, and Ş. Kardaş (Dü) içinde, *Uluslararası İlişkilere Giriş Tarih Teori Kavram ve Konular* (6. Baskı b., s. 235). İstanbul: Küre Yayınları.

Yılmaz, S. (2009, Şubat). Jeopolitik ve Strateji. *Jeopolitik Aylık Strateji Dergisi*, 8(61), 74-79.

Zürcher, E. J. (2016). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* (32. Baskı b.). (Y. Saner, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

